

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA
AZ
UNITÁRIUS EGYHÁZ

102 ÉVFOLYAM
ALAPÍTÁSI
ÉVE
1861

2

1996

KERESZTÉNY MAGVETŐ

102. évfolyam • 1996 • 2 szám
Kolozsvár

TARTALOM

TANULMÁNYOK

André Gounelle:	A szabadelvű protestantizmus	79
Dr. Gaal György:	Gyergyai Árpád, a vérátömlesztés és az antiszeptikus sebészet erdélyi úttörője	84
Dr. Tapolyai A. Mihály:	Betegség vagy erkölcsi vétség a homoszexualitás? . . .	92
Murádin-Beyer Katalin:	Pákei Lajos kéziratos önéletírása	99
Nyárádi Gábor:	Bölöni Farkas Sándor végrendeletei	107
Dr. Molnár István:	Adalékok a székelykeresztúri egyházkör ekléziáinak ismertetéséhez (8. rész)	113

SZÓSZÉK - ÚRASZTALA

Gellérd Imre:	A lélek diadala	126
	A szentlélek	128
Székely László:	Kötések	130
Benedek Sándor:	Ne szóval szeressünk!	132
Rhys Williams:	Egység és bátorság	135
Mezei Csaba:	Egynyelven beszélés	139
Eszmék, gondolatok		142
Egyházi élet-Hírek		143
Könyvszemle		146

Alapítási éve: 1861. Kiadja az Unitárius Egyház. Megjelenik negyedévenként. Szerkesztő bizottság elnöke és felelős szerkesztő: Dr. Erdő János; tagjai: Dr. Szabó Árpád, Dr. Rezi Elek, Kovács István, Szabó Dezső, Szász Ferenc, András György és Mikó Lőrinc.
Szerkesztőség: Kolozsvár, December 21 út 9 sz. Tel:064/19.32.36. Fax:064/19.59.27.
Postacím: 3400. Cluj-Napoca, B-dul 21 Decembrie nr.9.

E számunk szerzői:

André Gounelle teológiai professzor, Montpellier; dr. Gaal György tanár, Kolozsvár; dr. Tapolyai Mihály orvos, teológiai tanár, Egyesült Államok; Murádin-Beyer Katalin műegyetemi tanár, Kolozsvár, Nyárádi Gábor művelődéstörténész, újságíró, Budapest; dr. Molnár István ny. tanár, Székelykeresztúr; Gellérd Imre volt lelkész; Székely László ny. lelkész; Benedek Sándor lelkész, Kolozsvár; Rhys Williams lelkész, Boston; Mezei Csaba lelkész, Ádámos.

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church, Romania
CII • Cluj-Napoca • 1996/2

CONTENTS

STUDIES

André Gounelle:	The Liberal Protestantism	79
Dr. György Gaal:	Árpád Gyergyai, the Pioneer of the Blood Transfusion and of the Antiseptic Surgery in Transilvania	84
Dr. Mihály A. Tapolyai:	What is Homosexuality: an Illness or an Ethical Transgression	92
Katalin Beyer-Murádin:	The Manuscript Autobiography of Lajos Pákei	99
Gábor Nyárádi:	The Last Wills of Sándor Farkas Bölöni	107
Dr. István Molnár:	Data Concerning the History of the Keresztur District Parishes (8th Part)	113

SERMONS

Imre Gellérd	The Triumph of the Spirit	126
	The Holy Spirit	128
László Székely:	Bonds	130
Sándor Benedek:	Don't Love by Words	132
Rhys Williams:	Integrity and Courage	135
Csaba Mezei:	Pentecost	139
Ideas, thoughts	142
Church Life - News	143
Book Reviews	146

The President and Responsible Editor: Dr. János Erdő; Members of the Editorial Board:
Dr. Árpád Szabó, Dr. Elek Rezi, István Kovács, Dezső Szabó, Ferenc Szász,
György András and Lőrinc Mikó.
Editorial Office: B-dul 21 Decembrie nr. 9. 3400. Cluj-Romania
Tel:064/19.32.36. Fax:064/19.59.27.

TANULMÁNYOK

ANDRÉ GOUNELLE

A SZABADELVŰ PROTESTANTIZMUS*

Nincs szándékomban a liberális protestantizmusnak a történetét bemutatni, de mégis hangsúlyozni szeretném, hogy történeti szempontból nem valami új mozgalomról, irányzatról van szó. Gyökerei a 16. századba nyúlnak vissza, képviselői közül megemlíthetjük Sebastian Castelliont és Socinus Faustust. Castellion szabadelvű gondolkozó és a Biblia hűséges gyermeke volt, aki erélyesen tiltakozott Miguel Servetnek 1553-ban Genfben történt kivégzése ellen és a vallásos türelmet védelmezte Kálvinnal szemben. Socinus olaszországi szabadelvű keresztény (non-konformista), unitárius szellemű egyházat alapított Lengyelországban, ahol 1664-ben meghalt.

A szabadelvű vallásos gondolkodás a felvilágosodás hatására a 18. században tovább fejlődött. Nagy szerepet játszott a 19. századi protestantizmus életében is, hozzájárult a történelmi bibliakutatás elindulásához és fejlődéséhez. Olyan személyek, mint például Charles Wagner, még a protestantizmuson kívül is éreztették hatásukat. A 20. században a barthiánus teológia nyomása csak megsokszorozta az erőket. Jelentős változásokon megy keresztül olyan gondolkodók hatása alatt, mint pl. Albert Schweitzer, Rudolf Bultman és Paul Tillich.

A szabadelvű (liberális) kifejezés bizonytalan és nem pontos. A kifejezést használták a filozófiában, politikában, gazdaságban, a nevelésben és nyilvánvalóan a vallás területén is.

A szabadelvű protestantizmus meghatározása nem könnyű feladat, annak ellenére, hogy egy közös lelkeséget foglal magában. A tanulmányban ennek legfontosabb jellegzetességeit szeretném körvonalazni a megértés érdekében.

1. Ésszerű hit és hívő értelem

A szabadelvű protestantizmus az ésszerű hit és a hívő értelem szorgalmazója. Visszautasít minden kísérletet, amely arra irányul, hogy elválassza a vallást az értelemtől. A kereszténységben látszólag tiszteletreméltó irányzatok vannak, amelyek úgy tekintenek a hitre, mint az emberi értelemtől különálló valóságra, amely a kifürkészhetetlen titoknak az elfogadását jelentené. Ezek az

* Megjelent a Faith and Freedom című folyóirat 1996. év 49. évfolyamában. (142. szám, 21-33 l.) Fordította: dr. Rezi Elek.

irányzatok szembeállítják - ahogy Pascal tette - "Izsáknak, Ábrahámnak, Jákóbnak Istenét a filozófusok és a gondolkodók (bölcsek) Istenével". Hangsúlyozzák, hogy a bibliai kijelentésnek semmi köze nincs a filozófiai gondolkodáshoz, a hit hallgatásra kényszeríti az értelmet.

A szabadelvű protestantizmus a folyamatosságra, az összefüggésre, a kölcsönös viszonyra és a kapcsolódásokra tekint. A kultúrával dialógusban áll. Anélkül, hogy tagadná a titokzatosság létezését vagy összetévesztené a hitet az értelemmel, éppen azt keresi, hogy összhangba hozza azokat. Tillich írta: "Válaszul Pascalnak azt mondhatom: Ábrahámnak, Izsáknak, Jákóbnak és a filozófusoknak az Istene ugyanaz az Isten."

Albert Schweizer munkássága jól szemlélteti ezt az irányulást. Rámutatott arra, hogy az önálló gondolkodás veszélyeztetve van világunkban. A modern társadalom kevés helyet biztosít az elmélkedésnek; inkább a cselekvésre és a technikára helyezi a hangsúlyt. Célja a hatékonyság és a profit megalapozása; nem bízik azokban, akik önálló véleményformálásra törekednek, akik kérdéseket fogalmaznak meg, vagy előítéleteket tesznek próbára. Az ilyen embereket bajbakeverőknek tekintik, és úgy látják, hogy el kell szigetelni őket. Másrészt a modern élet nagyon időigényes. Nyugtalan és felületes emberré formál át mindnyájunkat. Nagyon sok lényeges dolog kihull érdeklődési körünkől. Állandó sietésben, rohanásban élünk, s a gondolkodás fárasztóvá válik számunkra. Pedig a gondolkodás az emberi nagyság és méltóság tartozéka, és azt feladni az emberség megcsonkítását jelentené.

Az önálló gondolkodásra szükség van a vallás világában is, azért hogy megóvjon az eltévelygéstől és a beszűküléstől. A helyesen alkalmazott értelem nem teszi racionálissá a vallást. Elismeri, hogy az értelem nem mindenre tud feleletet adni, és korlátozott az élet és a világegyetem misztériumainak a megmagyarázásában. Elismeri a saját határait és azokat a dimenziókat, amelyek meghaladják. A lényege abban áll, hogy a kritikai és a nyitott szellemiséget fenntartsa. Az értelem nem engedi a felületességet a hit, a szó és a cselekedés területén.

Napjainkban az érzelgős, túláradó kegyeskedés különböző megnyilvánulásaival is találkozunk, amelyet a szociológusok "forrónak" neveznek. A kegyességi irányzatok az érzelgősséget szorgalmazzák és félnek az értelem használatától. Úgy szintén találkozunk erősen dogmatikus, fundamentalista szemléletű irányzatokkal, amelyek megállapítják, hogy követők mit higgyenek és hogyan cselekedjenek, ugyanakkor megtiltják követőiknek az önálló gondolkodást, mérlegelést, vizsgáldást, kutatást, ítélezést a vallás világában. Ezzel leépül az egyéni meglátások értékessége, mert mások gondolkoznak helyettük.

A szabadelvű protestantizmus követői önállóan is keresik, kutatják az igazságot, s bár tudják, hogy a teljes igazság nem érhető el, mégis kitartóak ebben a törekvésükben. Nem felejthetjük el, hogy a Biblia üzenete szerint is Isten nemcsak hitet, érzelmet és akaratot ajándékozott gyermekeinek, hanem értelmet is. Istent értelemmel is kell szeretni - tanította Jézus. Az értelem nem gyengíti a hitet, sokkal inkább megerősíti azt. Az értelem használata a legheylesebb védekezési lehetőség a vallásos fundamentalizmus és a szélsőséges politikai megnyilvánulások fenyegető veszélyei ellen.

2. A Biblia tudományos tanulmányozása

A szabadelvű protestantizmus legjellegzetesebb vonásai közé sorolták már korábban is a Biblia tudományos tanulmányozásának a szorgalmazását. Ezzel a törekvéssel nagyban hozzájárult a bibliakutatás elindulásához, különösképpen az Újszövetség területén.

A keresztények többsége úgy tekint a Bibliára, mint a kijelentés könyvére, amelynek szövege, ha nem is volt szó szerint diktálva, mégis isteni eredetű.

Ezzel ellentétben a szabadelvű protestantizmus azt állítja, hogy a Bibliának nemcsak isteni, hanem emberi feltétele is van. A Bibliában az embernek bizonyágtevését láthatjuk az isteni kijelentéshez. A terjedelmes könyvgyűjtemény azt mondja el, hogy bizonyos emberek hogyan fogták fel és értették meg mindazt, amit Isten cselekedett és mondott.

Tudjuk azt, hogy Jézus nem írta le életét és tanításait. Személyéről és tanításairól annyit tudunk, amennyit a tanítványai hátrahagytak. A tanítványok eszméi, tudásuk, felfogásuk is tükröződnek a Jézusról szóló történetekben; a tanítványok irányították vagy éppen elferdítették a bizonyágtevést. Kétségtelenül, az egyetlen elfogadható dokumentumnak Jézusra vonatkozóan az Újszövetség írásait kell tekintenünk és azokban kell felfedeznünk Jézus igazi tanításait és személyét. Ez a felfedezés a következetes történeti módszerekkel történhet, a szövegösszefüggések értelmezésével, amelyek gyakran feltételezésekhez vezethetnek az előre megállapított kijelentések helyett. Két évszázadon keresztül a bibliatudomány az értelemre és a tudásra támaszkodva olyan eredményekhez jutott, amelyek alapján megállapítást nyert, hogy némely korábbi ítéletek veszélyesek, mások pedig értékesek.

Egy példát szeretnék felhozni: A. Malet húsz évvel ezelőtt egy kis könyvet jelentetett meg, amelyben azt bizonygatta, hogy a karácsonyi történet hasonlít egy regény témájához. A születési történet azért formálódott ki, hogy bizonyítsa Jézus nagyságát Keresztelő Jánossal szemben, és úgy mutassa be Jézust, mint az új Mózes: apja József, aki álmot lát, akárcsak az Ószövetségben Mózes elődje József; születése körülményeihez szintén gyermekgyilkosság kapcsolódik; Egyiptomba megy és visszatér; a mágusok köszöntik őt, akárcsak az egyiptomi mágusok Mózeset. Röviden, Jézus születési történetében a Mózesről szóló ószövetségi történet újraírását láthatjuk. Mindezek ellenére nem vádolhatjuk az evangélium íróit csalással és tiszteletlenséggel: ők egyszerűen koruk ismert irodalmi megoldásához folyamodtak.

A könyv éles ellenszenvet váltott ki azoknak a keresztényeknek részéről, akik úgy látták, hogy ezáltal veszélyben forog a Biblia tekintélye és aláássa a hitet. A szabadelvűek ezzel szemben úgy gondolták, hogy a könyvben közöltek a Bibliával kapcsolatos értelmezéseket meggazdagítják. Nem csökkenti a történet értékét, sokkal inkább megérthetjük annak igazi üzenetét és jelentőségét. A Biblia tekintélyét nem semmisíti meg, hanem arra ösztönöz, hogy újból és újból felülvizsgáljuk különböző módszerekkel annak mondanivalóját.

3. Jézus tanításaira való figyelés

A keresztény hagyomány és az egyház sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonított Jézus személyének, mint tanításainak. Az apostoli hitvallás második

tétele Krisztusról szól és annak figyelmes vizsgálata tanulságot tartalmaz. Megfigyelhető, hogy e tétel egyrészt fogantatásáról és születéséről, másrészt haláláról és feltámadásáról szól, de semmit sem tartalmaz arra vonatkozóan, hogy mi történt e két esemény között. Nem tesz említést tanításairól és életpéldáiról.

A szabadelvű protestánsok számára a Jézus személyével kapcsolatos események másodlagos jelentőséggel bírnak. Vallják, hogy nem elég megállapítani azt - amint az apostoli hitvallás teszi -, hogy született és meghalt. Az evangéliumok lényege abban áll, amit Jézus tanított istenről, emberről, a világról, valamint ahogyan élt és cselekedett. A tanítás mindig fontosabb a tanítónál.

A klasszikus protestantizmus Jézus három tisztét, méltóságát emeli ki: királyi (ő uralja és irányítja a világot), megváltói (önmagát adta a világ megváltásáért) és főpapi (közbenjár). Az ortodox protestantizmus különösen kihangsúlyozza Krisztus halálát, az érettünk kiöntött véréét, engesztelő áldozatát. Ezzel szemben, a szabadelvű kereszténység első írásai közé számító, a lengyel unitáriusok Rákow-i kátéja már 1605-ben prófétai tisztességét emelt ki, és ennek nagyobb jelentőséget tulajdonított, mint kereszthalálának. Egyes szabadelvű keresztények úgy vélik, hogy Jézus keresztfeszítését történelmi körülményekkel is meg lehet magyarázni; kereszthalála ugyanis nem teológiai szükségesség az ember megváltásához (...).

A szabadelvű amerikai teológus, John Cobb könyvet írt Jézusról, amelyben részletesen elemzi tanításait, cselekedeteit, életpéldáit, de nagyon keveset írt haláláról. Véleménye szerint, ha Jézus nem a kereszten halt volna meg, akkor is lehet Messiás, megváltó, mégpedig az ő tanításai és életpéldái által.

A szabadelvűség nem egyenlő a felületes gondolkozással. Jézusra hallgatni azt jelenti, hogy neki engedelmeskedünk és követjük őt. A szabadelvűség hívei nem ítélik meg mások felett, de önmagukkal szemben igényesek. Jézus tanításai életformát jelentenek számukra, amelyet a mindennapi életben kell felmutatni.

4. Más vallások iránti nyitottság

A hagyományos kereszténység igen keményen ítélte el a nemkeresztény vallásokat. Határozottan állították, hogy nincs más igazi kijelentés, csak az, amit a Biblia tartalmaz; minden más kijelentés hamis, félrevezető, sátáni, és ezért el kell utasítani.

Ezzel ellentétben a szabadelvűek állítják, hogy Isten mindenhol a világban kinyilvánítja magát és cselekszik, ezért autentikus szellemi értékeket más vallásokban is találunk.

A Biblia nem tanítja a kizárólagosságot, ellenkezőleg, elutasítja azt. Például, a Bibliában olvassuk, hogy Ábrahám kérte Melkisédeket - pogány pap -, hogy áldja meg; az Ószövetség nagyon sok olyan tudósítást tartalmaz, amelyek egyiptomi, babilóniai, perzsa hatást mutatnak. Az Újszövetségben a mágus - aki csillagimádó volt - Bethlehembe ment tisztességet tenni Jézusnak; Jézus csodálta a római százados hitét, aki valószínűen politeista vallású volt; Pál apostol kijelenti Lisztrában, hogy Istennek mindenütt vannak tanúi, Athénban pedig pogány költőktől és filozófusoktól idéz.

Ehhez hasonlóan, a kiemelkedő szabadelvű teológusok, mint például Troeltsch, Schweitzer, Tillich, Hick és Cobb a vallásközi dialógus szükségességét hangsúlyozták. Ismeretes, hogy a szabadelvű nemzetközi vallásos szervezet, az Unitárius Világszövetség, megalakulása óta (1900) a vallások közötti megértést szorgalmazta és ezt teszi ma is.

A szabadelvűek, amikor a vallásközi dialógust szorgalmazzák, nem akarják feladni az evangéliumok üzeneteit, nem egy szinkretikus vallásosság kialakítására törekednek. Úgy értékelik, hogy amint a keresztényeknek van mit nyújtaniuk a nem-keresztény vallások számára, ugyanúgy azoknak is vannak olyan értékeik, amelyeket a keresztények elfogadhatnak.

5. Egyéni meggyőződés nyitottsága és pozitivitása

A szabadelvű protestantizmus mindig nagy hangsúlyt fektetett az egyéni vallásos életre. Ezért gyakran érte az a vád, hogy elhanyagolja az egyház, a közösség szerepét. Ez azonban téves felfogás, mert a szabadelvűek mindig az egyházban és egyházzért dolgoztak. Tevékenyen hozzájárultak a két világháború közötti időben az ökumenikus mozgalom elindulásához és mindig nagy fontosságot tulajdonítottak a társadalmi kérdéseknek.

A liberális individualizmus három fontos tényezőjét emelhetjük ki:

a) A személyes felelősség. Minden személynek joga van és felelőssége, hogy kialakítsa egyéni véleményét. Nem olvadhatunk bele csak egyszerűen a közösségbe, rábízván a gondolkodás, a beszéd és a cselekvés felelősségét másokra (...)

b) Különböző vallásos felfogások tisztelete. A szabadelvűség nemcsak azt kívánja meg, hogy dialógust folytassunk más vallásos felfogások képviselőivel, hanem leszögezi, hogy a vélemény- és nézetkülönbségeket tisztelni kell. Alexander Vinet mondotta, hogy ahol nincs tévedés, nincs igazság. Ez az oka annak, hogy a szabadelvűek pluralisták vallásos meggyőződéseikben.

c) Az intézmények - legyenek azok egyháziak vagy polgáriak - relatív értékekkel bírnak. Ez nem azt jelenti, hogy az intézmények nem fontosak, hanem azt, hogy tevékenységüket nem kényszerítés, hanem az emberek szolgálata érdekében kell kifejteniök. Az egyház szerepe nem abban áll, hogy dogmákat kényszerítsen az emberekre, hanem abban, hogy segítse a személyes vallásos meggyőződésük kialakításában, formálódásában.

6. A dogmák relativizmusa

A szabadelvű protestánsok számára nincsenek kötelező érvényű dogmák, hanem csak hitelvek. Úgy értékelik, hogy a dogmák egy adott hely és kor vallásos igazságainak a kifejezései voltak. A dogma az istentiszteletnek az objektív feltétele, a hitelvek a vallásos hitnek a kifejezései (...)

A szabadelvűek azt vallják, hogy napjainkban a teológia feladata nem egy sajátos korban és helyen megfogalmazott dogmáknak az ismétlése kell legyen, hanem az, hogy az evangélium üzenetét a ma embere számára kifejtse, értelmezze és alkalmazza. Amit elvégeztek a zsinatok saját korukban, azt kell nekünk is ma elvégeznünk, tudván azt, hogy a hit megnyilvánulásainak megfogalmazásai mindig viszonylagosak. Számptalan megfogalmazási lehetőség áll előttünk, ami a mi szabadságunknak a bizonyítéka.

Konklúzióképpen feltehetjük a kérdést: van-e helye és szerepe a szabadelvű gondolkodásnak a kereszténységben? Válaszunk határozott: Van! - Mert a vallás, a teológia világában is szükség van a szabad gondolkodásra, mérlegelésre, a kritikai hajlamra. Ezekkel a lehetőségekkel élni kell, hogy időről-időre megújuljon a teológia és az egyház.

Dr. GAAL GYÖRGY

Id. GYERGYAI ÁRPÁD, A VÉRÁTÖMLESZTÉS ÉS AZ ANTISZEPTIKUS SEBÉSZET ÉRDÉLYI ÚTTÖRŐJE

A kissolymosi Gyergyai család történetét a XVII. század közepéig tudjuk visszavezetni. Ekkor, 1652. június 28-án II. Rákóczi György Gyergyai Mihályt kiemeli a székely szabadok közül és a lófők rendjébe sorolja. Ez a Mihály Kibédről Böződre költözik, az ő fia, Péter pedig Kissolymosra. Innen veszi a család hagyományos előnevét. Gyergyai Péter fiáról, Pálról (1689-1751) már számos adat maradt fenn. A kolozsvári Unitárius Kollégiumban diákoskodott, 1711 áprilisában "iskolafőnöknek" (szeniornak) választották, majd 1713 áprilisától egy évig Torockón volt igazgató-tanító. Azután visszatérve Kolozsvárra megnősült és végleg itt telepedett le. Két ízben is jómódú özvegyet vett feleségül, úgyhogy rövidesen a tekintélyes polgárok közé emelkedett. 1718-tól a város ügyeit intéző százas tanács tagja, 1721-ben a szebeni országgyűlésre küldött egyik követ. A városi tanács jegyzője, exactor, osztóbíró, szőlősgazda. Nevét igazán maradandóvá azonban Kolozsvár első, 1734-ben keletkezett latin nyelvű városleírása teszi. Három tanácsostársával együtt állította össze ezt a máig is gyakran idézett, kétszer magyarra fordított, minden korabeli feliratot megőrkítő ritka becsű dokumentumot.¹

Gyergyai Pál első házasságából született Pál (+1784) fia már apja életében a városi tanács unitárius titkára, 1753-ban pedig a centumpáterek közé választják, s az 1760-as években a szebeni diétán képviseli városát. Idősebb Pál második feleségétől való Mihály (1747-1828) fia 1781 decemberében lesz a százas tanács tagja, később a város osztóbírója, az Unitárius Kollégium pénztárosa. Polgári foglalkozása szerint ötvös volt, 1916-ban az Erdélyi Múzeum-Egyesület kéziratárába került mintakönyve egyedülálló értéket képvisel.² Mihály egyik fia, Ferenc (1785-1845) Kolozsvárt híres ügyvéd, a másik, Sámuel (1794-1851) viszont az Unitárius Kollégium, majd a Királyi Liceum jogi tanfolyama elvégzése után 1816-tól a Szebenben székelő Erdélyi Kincstartóság szolgálatába szegődik. Itt hosszas gyakornokság után 1834-től fogalmazó, 1838-tól titkár lesz. Ekkor éri el a fizetése azt a szintet, hogy nősülésre gondolhasson: Ferenc bátyja legidősebb lányát, a nála 27 évvel fiatalabb Borbálát veszi feleségül.

gül 1839. július 15-én. A házasságból született négy gyermek közül csak Árpád éri meg a felnőttkort.

Gyergyai Sámuel 1846-ban a rangidős titkár, s ismételten folyamodik a hat kincstári tanácsosi állás egyikéért. Még Bécsbe is elzarándokol, hogy bemutatkozzék az udvarnál.³ Aztán kitör a forradalom, abban lelkesen részt vesz, minek következményeként a szebeni törvényszék 1849. szeptember 22-én hivatalának elvesztésére, minden vagyona elkobzására és öt évi várfogságra ítéli. Sikerül megszöknie, s Havasalföldön bujkál feleségével, gyermekeivel, míg 1850 júliusában császári kegyelemben részesül. Lélekben megtörve, testben elgyengülve Kolozsvárt teleszik le, s a következő év márciusában egy tüdőgyulladás végez vele.⁴

A százötven évvel ezelőtt, 1845. november 17-én Nagyszebenben született Gyergyai Árpád már ötéves korától Kolozsvárt élt kiterjedt, köztisztelőnek örvendő rokonság körében. Fialat édesanyja újra férjhez ment, de első házasságából származó egyetlen fiát a legnagyobb gonddal nevelte. A hagyományoknak megfelelően a gyermeket 1852-ben beírták az Unitárius Kollégiumba, ahol tizenegy évig diákoskodott. Mindig hálával gondolt vissza tanítójára, Sárdi Samura. 1853-tól Berde Áron, majd 1857-től Kovácsi Antal volt az igazgatója. Az előbbitől kémiát, fizikát, természetrajzot, az utóbbitől latint tanulhatott. Pap Mózes volt a matematika, Buzogány Áron a történelem-földrajz, Mikó Lőrinc a német, Brassai Sámuel a logika tanára. A nekrológok szerint mindig osztályelső volt, különösen a matematikát és a nyelveket kedvelte.⁵ Talán nem tévedünk, ha feltételezzük: már az iskolában felébredt érdeklődése a természettudományok iránt. Ezek tanításának a hagyományait Brassai Sámuel alakította ki az 1840-es években, tőle vette át oktatásukat Berde Áron, aki Németországban szakosodott a vegyészetre, kísérleteket végzett, s első meteorológiai szakkönyvünket írta.⁶ Gyergyai osztálytársai közül utóbb a költő Jékey Aladár és a pedagógus Kozma Ferenc is hírnévre tett szert.⁷

Az érettségi megszerzése után Kolozsvárt nem nyílt lehetőség a természettudományokban való szakosodásra. Volt ugyan a városban egy még Mária Terézia alapította, 1775 óta működő Orvos-sebészeti Tanintézet, mely alacsonyabb rangú polgári sebészeket (és bábákat) képzett, de ez bizonyára nem elégítette volna ki az ifjú Gyergyai tudásvágyát. Hanem pont 1863-ban nyílt meg Kolozsváron a Királyi Jogakadémia, melynek rangidős tanára épp Berde Áron lett. A családi hagyományok hatására, az édesanyja kívánságára ide iratkozik be Gyergyai Árpád. A december 6-i ünnepélyes megnyitást hosszas küzdelem előzte meg, ugyanis Bécs sokáig nem akarta engedélyezni az akadémia magyar oktatási nyelvét. Már erre az első tanévre 113 diák iratkozott be, akiket hét tanár tanított. Ha a három évfolyamot elvégezte volna Gyergyai, akárcsak családja más tagjai, választhatott volna az ügyvédség vagy a közigazgatási pálya között. Ezek azonban nem lelkesítették. El-eljárt az Orvos-sebészeti Tanintézet boncolási gyakorlataira, s a könyvtárból kikölcsönzött német természettudományos műveket olvasota. Egy év alatt megért benne az elhatározás, hogy Bécsbe megy orvosi tanulmányokat folytatni.

1864 őszén iratkozik be Gyergyai a császárváros egyetemére, kolozsvári iskolatársával, Bartók Istvánnal vesz ki közös szobát. Rokonának és jó barátjá-

nak, a későbbi politikus Bokros Eleknek⁸ 1865 januárjában ezt írja: "... hallgattunk anatómiát, kémiát, mineralógiát, zoológiát és botanikát. Ezeket tudva még nem leszünk tudósok, s még a jövő év végén is minden egyebet tudni fogunk, csak gyógyítani nem. Bajos lesz ez az orvosi tudomány, hanem igazán mondom, nagyon szeretem, s nagyon meg vagyok elégedve. A délutánokat rendszeren a boncteremben töltöm. Itt nem megy oly silányul, mint Kolozsvárt. Itt kapunk karokat, lábakat, s később kapni fogunk egész testeket, melyeket mi vághatunk, nyúzhatunk, ahogy tetszik, ezekről tanulva az izmokat, edényeket, idegeket, s azok nagyon jól megmaradnak eszünkben. [...] Egyedüli multságunkat s örömünket itthon a tanulásban leljük. Nem képezed, mennyire felébredt bennem a tudni és tanulni vágyás. A szünidők alatt a délelőttöket az univerzitás könyvtárában - hol mindent összevissza olovastam - és a délutánokat, még karácsony első és másodnapján is, a boncteremben töltöttem."

Később különösen a vegytan, kórvegytan foglalkoztatja. Ernst Wilhelm Brücke, a vérkeringést is kutató fiziológus professzortól sajátítja el a szövettani kutatás és a kísérletezés módszereit. Rendre a tanulás mellett bekapcsolódik a bécsi diákéletbe, s az ottani magyar társaskörbe, mely titkárává, majd elnökévé választja. Köztiszteletnek örvend. Tökéletesíti angol és francia tudását, spanyolul tanul. Tehetséges rajzoló, ami nagy hasznára van az anatómia elsajátításánál, de Bécs környékén tájképeket is készít. Felsőbb évesen a sebészet keríti bűvkörébe. E tantárgynak ekkoriban két nagytekintélyű professzora volt Bécsben. Az idősebb, Johann Friedrich Dumreicher báró a konzervatív sebkezelés hívének számított. Igen pontosan dolgozott, de a fertőtlenítést nem tartotta fontosnak. Kollegája, Christian Theodor Billroth, a hasi sebészet úttörője, viszont éppen az antiszeptikus sebkezeléssel tudott csodákat művelni. Ez a módszer itt kelthette fel Gyergyai figyelmét.

Az 1871 nyaráig megszerzett orvosdoktori, sebészi és szülésmesteri diplomák birtokában hazatérő, diákévei alatt ismételtelen szegénységére panaszkodó fiatal orvos Kolozsvárt csak a gyakorlati munkának, a gyógyításnak és az egzisztencia-teremtésnek élhetne. Ehelyett azonban már ősszel jelentkezik az Orvos-sebészeti Tanintézet tanársegédi állására. Brandt József professzor mellett dolgozhatik az Országos Karolina Kórházban. Brandt bravúros sebész, aki a primitív körülmények között is sikeres petefészek- és veseműtéteket végez, később az antiszeptikus sebészet híve lesz. Az 1872-ben megnyíló kolozsvári tudományegyetem is átveszi Brandt Józsefet és Gyergyait, úgyhogy ők tekinthetők a sebészeti tanszék megalapítóinak.

A kísérletezési vágy erősebb volt Gyergyaiban, mint a gyakorlati sebészet szeretete. Csakis így magyarázható, hogy 1873 őszétől tanszéket változtatott. Az élet- és kórvegytan Gyergyainál alig egy évvel idősebb rendkívüli tanára, Plósz Pál mellé szegődik. Együtt végzik a vérmegalvadással és vérátömlesztéssel kapcsolatos kísérleteiket. A második félévben Plósz átmegegy a budapesti egyetemre, s ide is követi őt Gyergyai. A tanszék vezetője egy hivatalos okirathat igazolja, hogy tanársegéde "ezen idő alatt nemcsak hivatalos teendőit végezte a legnagyobb pontossággal, hanem úgy általános orvosi képzettségének, mint a kémiai és élettani kísérletekben való jártasságának, valamint komoly tudományos törekvésének és búvárlati felfogásának mindenkor

kitűnő jeleit adta. Dr. Gyergyai úr ezen idő alatt részint alulírottal együtt, részint egyedül és egészen függetlenül végzett vizsgálatainak eredményeit több értekezésben tette közzé..."⁹

Pontosabban három tudományos közleményről van itt szó. Az első kető a véralvadással és a vérátömlesztéssel kapcsolatos. Ezek az Orvosi Hetilapban¹⁰ jelentek meg. Az addigi külföldi, főleg német kísérleteket újították fel néhány módosítással. Nyúlba defibrinált nyúlvért, nyúlba madárvért, tyúkba nyúlvért adtak, s végül levonták a konklúziót, hogy a különböző állatfajok vére egymásra oldólag hat. Ezt a közös tanulmányt még ugyanazon évben németül is közlik (Archiv für experimentelle Pathologie und Pharmakologie 1874). Egy másik kétrészes dolgozat egyedüli szerzője Gyergyai: Tanulmányok a vérátömlesztésről. Előtte csak Hochhalt Károly budapesti belgyógyász főorvos közölte a Gyógyászat (1874) hasábjain e témakörbe vágó magyar dolgozatot: ebben ígéretesnek vélte a báránnyérvérrel történő transzfúziót. Gyergyai a szakirodalom áttekintése és néhány egyéni kísérlete alapján leszögezi, hogy "emberbe csak embervért ömleszthetünk át", s ezt is csak legvégső reményként szabad alkalmazni. A direkt átömlesztés kecsegtet a legtöbb sikerrel. A budapesti Plósszal való együttműködés eredménye egy igen terjedelmes, csak németül megjelentetett dolgozat a peptonokról, a mikrobiológiában használt táptalaj összetételéről.¹¹

A tudásvágy nem hagyja nyugodni Gyergyait. Pár évi keresetéből gyűjtött tőkéje lehetővé teszi, hogy valóra váltsa régi álmát: Európa legjelesebb szakemberei mellett ismerje meg a sebészet és az élettan titkait. Különösen az antiszeptikus sebészet számított ekkoriban újdonságnak, bevezetése, illetve elutasítása pártharcot eredményezett a szakmában. 1875 tavaszán indult Gyergyai európai tanulmányútjára, s nem véletlenül első állomása Lipcse volt. Itt Carl Thiersch, a plasztikai sebészet atyja ritka sikereket ért el az antiszeptikus módszer alkalmazásával. Pár heti lipcsei klinikai gyakorlat után Párizsba utazik. A francia fővárosban hat hónapon át kórházi sebészeti osztályokon dolgozik, de legnagyobb élményeit Claude Bernard, a modern élettan megalapozója mellett szerzi. Naponta több órát tölt intézetében, végül a tudós "magánkísérleteiben" is részt vehet. Párizsban ekkor még elég kritikusan viszonyultak az antiszeptikus módszerhez, s Gyergyai úgy érezte, hogy valóban tiszta képet az eredményekről csak a módszer megalapítójának, Joseph Listernek a klinikáján nyerhet. Így 1875 nyarának végén Londonba, majd innen Edinburgh-ba utazik. Lister ekkor még ott professzor, csak 1877-ben foglalja el a londoni egyetem tanszékét. Az év végéig Gyergyai Lister előadásait hallgatja, részt vesz, majd asszisztál műtétjein. Az antiszeptikus módszer meggyőződéses híveként tér haza 1875 karácsonya táján Kolozsvárra.¹²

Erdély egyetemi városában ekkor még nagyon kevés lehetőség nyílt a kísérletezésre, s különösen a sebészi munkára. Gyergyai kénytelen magánpraxist kezdeni, s hogy állandó jövedelmet biztosítson, elvállalja a Magyar Keleti Vasút pályaorvosi állását. Az 1876. január 26-i kinevezés évi 1000 forint jövedelmet biztosít, de kötelességévé teszi a minden rangú vasúti személyzet orvosi ellátását, egészségügyi igazolványok kibocsájtását. Az ágyban fekvőkhöz a város környékére is ki kellett szállnia.

A Kolozsvárt ekkoriban élő több mint 30 orvostudor - köztük az egyetem tanárai - épp ekkoriban határozzák el, hogy a természettudományok művelőivel egy közös társulatot alapítanak eddigi elszigetelt kutatásaik eredményeinek a közzétételére, tudományáguk népszerűsítésére. Az Orvostermészettudományi Társulat 1876. január 9-i, vasárnap délelőtti alakuló ülésén lelkesen vesz részt Gyergyai is, hisz itt remél fórumot tudományos munkálkodásához. Ő ekkoriban a város talán legképzettebb orvos-kutatója. A választásokon az Orvosi szakosztály részéről megjelent 16 tag 10 szavazattal Genersich Antalt szakosztályi elnökké, 11 szavazattal Gyergyait szakosztályi jegyzővé választja.¹³ A társulat rövidesen meginduló Értesítői¹⁴ sorozatban közlik a szakosztályi üléseken Gyergyai által készített jegyzőkönyveket.

A továbbiakban Gyergyai évente egy-két előadást, betegbemutatót tart a társulatban. Összesen nyolc szerepléséből három alkalommal összefoglalótájékoztató dolgozatot olvas fel, a többiekben az antiszeptikus módszer alkalmazásával megoldott sebészeti eseteiről számol be.

1877 áprilisában A sebkezelésről¹⁵ címmel ő ismerteti elsőként Kolozsvárt a Lister-féle antiszeptikus módszert. Mint kiderül, ezt a németek 1874-1875-től kezdték rendszeresen alkalmazni, 1876 óta a franciák többsége is hívévé szegődött, s a magyar kórházak egy része szintén felismerte fontosságát. Gyergyai meghozta a Lister-féle felszerelést, az ülésen bemutatja a fertőtlenítő "gőzporzó" készüléket. Ő maga is, ennek alkalmazásával, minden műszert karbolsavval fertőtleníve végzi műtéteit, catguttal vagy ezüstszállal varr. Egy év múlva, 1878 márciusában, alig egy hónappal a mester halála után Claude Bernard életéről és tudományos működéséről¹⁶ tart előadást. Ismerteti felfedezéseit, s kitér a laboratóriumában szerzett személyes tapasztalataira is. Megállapítja, hogy addig a bonctan képezte az élettani kutatások alapját, Bernard az első, aki az élő anyagot helyezte előtérbe.

Gyergyai gyakorló sebészkedését nagyon korlátozta a megfelelő műtő hiánya. Így csak ambuláns betegekkel tudott foglalkozni. Első társulatbeli szereplésén, 1876. március 10-én egy Párizsban és Londonban használt ezüstszállas aszeptikus varrókészüléket mutat be, majd egy év múlva ennek műtéti alkalmazásáról tart beszámolót. Sikeresen oldja meg egy négyhónapos gyermek összenőtt ujjainak a szétválasztását. Míg addig 25 nap volt a legrövidebb gyógyulási idő, a Lister-féle módszerrel ezt 10 napra csökkentette.¹⁷ 1879 májusában egy vízsérv (hydrocele) műtétét ismerteti, 1880 februárjában pedig az ízületi bántalmak karbolsavas kezelésében szerzett tapasztalatait osztja meg hallgatóival. Az ujjszétválasztási műtétről írt dolgozatát németül is közlésezi a Centralblatt für Chirurgie-ben (1879).

Az 1870-es évek végén Gyergyai a város egyik legközkedveltebb gyakorló orvosa. Megnyerő egyéniség, aki küzd betegeiért, nem téve különbséget gazdag és szegény között. Szomorúan tapasztalja a közegészségügyi viszonyok elmaradottságát. Többször javaslatot tesz ezek javítására. Ő maga kétszer is pályázik a tisztiorvosi állásra. Egy 1880-as cikk fogalmazványában kimutatja, hogy egy Kolozsvár méretű városnak legalább öt orvost kellene alkalmazni, s a minisztérium még egy harmadik állás létesítését sem hagyta jóvá.

Hálóját iskolája, felekezete iránt ismételtelen leróta. Egyik nagynénje, öz. Fejér Mártonné Gyergyai Róza még 1868-ban alapítványt tett egy állandó iskolaorvos alkalmazására, 1873-ban pedig Kelemen Benő Görbe Szappan utcai szegletházát iskolai kórház céljaira ajánlotta fel. Mert addig a beteg diákokat nem tudták elkülöníteni, súlyosabb esetekben - ha volt hely - a Karolina Kórházba utalták őket. 1873 decemberében nyílik meg a kollégium "kórháza" három, majd négy ágygal, s a betegek ellátását Gyergyai végzi.¹⁸ Ugyanebben a tanévben ingyen elvállalja a VI. osztályban az élettan tanítását. Budapesti tartózkodása majd külföldi útja alatt Bartók István helyettesíti.

Állandó tudományos érdeklődése abban is megnyilvánult, hogy külföldi szakfolyóiratokat járatt, rendszeresen követte a tudomány eredményeit. 1878-ban megnősült¹⁹, s ekkoriban határozta el, hogy megszerzi az egyetemi magántanári képesítést. Alighanem kényszerből fordult a sebészet története felé, mert az újabb módszerek alkalmazására, kipróbálására nem volt lehetősége. Összefoglaló műve 1880-ra kezdett végleges formát ölteni. Ez év decemberében tartott ismertetést róla az Orvos-természettudományi Társulatban, s ugyanebben az évben egy fejezetét németül is közölte egy bonni szakfolyóiratban.²⁰ Az ókorra vonatkozó része már csak halálát követően került kinyomtatásra az Orvos-természettudományi Értesítőben.²¹

Gyergyai Árpád hivatásának, lelkiismeretességének lett az áldozata. 1881 különösen hideg januárjában minden jótanács ellenére meghűlve is látogatta betegeit. Egy vidéki kiszállás után január 22-én tüdőgyulladást kapott, mely mindkét oldalra kiterjedve 29-én halálát okozta. Kezelőorvosa, egykori bécsi diáktársa, az Orvos-természettudományi Társulatban február 11-én felelt emlékbeszédet²² tartó Nagy József feltételezi, hogy egy még diákkorában elszenvedett elhúzódo csúzos láza viselhette meg szívét, s ez most siettette halálát. Az eset városszerte megdöbbenést keltett. Valamennyi újság beszámolt róla.²³ A város minden értelmiségije s Gyergyai számos páciense ott volt a Bel-ső Szén utcai lakásától a Házsongárd fele kanyargó gyászmenetben. "Benne nemcsak rokonai és pályatársai, s a szenvedő emberiség vesztett egy kitűnően képzett szakértőt, de a tudomány is egy huzgó és tehetséges munkást, ki munkálkodásának alig kezdő pontján szakított ki az élők világából" - írja a Magyar Polgár (febr. 2.). Az Orvosi Hetilapban maga Hőgyes Endre közölt róla nekrológot²⁴, a Keresztény Magvetőben pedig a temetést is végző lelkész, Péterfi Dénes ismertette életútját.²⁵

Német nyelvű közleményeinek köszönhetően a lipcsei Deutsches Archiv für Geschichte der Medicin is elparentálta²⁶, több német lexikon²⁷ közli adatait, Julius Pagel 1915-ben megjelent sebészettörténete²⁸ pedig az öt legnevesebb magyar sebész közé sorolja (496. l.). Kétségtelenül úttörő volt: az elsők között kísérletezett tájainkon a vérátömlesztéssel, s ő honosította meg és ismertette az antiszeptikus sebkezelést.²⁹

Ma már csak találgathatjuk, hogy hova ível Gyergyai pályája, ha nem szól közbe a halál. Talán Brandt professzor utóda, vagy valamelyik más tanoszó várományosa lehetett volna. Hisz alig egy tucatnyi dolgozatával is beírta nevét az orvostörténetbe. Új iránti fogékonysága tovább gyümölcsözött volna.

Id. Gyergyai Árpád orvosdinasztiát indított el. Halála után három hónappal megszülető fia is a gyógyászatot választotta, európai hírű fül-orr-gégész lett. Az unokák sorából két gyakorló fül-orr-gégész s egy kórbonctanász professzor került ki. A negyedik generációból pedig öten viszik tovább az orvosi örökséget.

Jegyzetek

¹ Vass József 1865-ben, Márkos Albert 1944-ben fordította le, az utóbbi tolmácsolás az Erdélyi Ritkaságok sorozat 18. füzeteként Kolozsvár leírása 1734-ből (Kolozsvár, 1944) címmel jelent meg.

² Vö. Kelemen Lajos: Gyergyay Mihály ötvöskönyvei. In: uő: Művészettörténeti tanulmányok. Buk. 1977. 161-163.

³ Folyamodványai és minden további levél, okirat, különnyomat, amire utalás történik a Gyergyai család (e jelen sorok írójának tulajdonában levő) levéltárában található.

⁴ A Gyergyai család régi sírboltja, föld alatti boltozatos kriptája koporsóalakú kővel fedve a Házsongárdi temető I. C parcellájának közepén, pont Gyarmathi Sámuel sírjának a szomszédságában volt. Ide temették Gyergyai Páltól (1751) kezdve Sámuelig a család tagjait. A kriptát az 1970-es években számolták fel. Gyergyai Árpáddal kezdődőleg a családtagok már a Kertek részben levő parcellába kezdtek temetkezni, itt ma is állnak köveik.

⁵ [Péterfi Dénes]: Dr. Gyergyai Árpád. Keresztény Magvető 1881. 62-64.

⁶ Gaal György: Berde Áron útja a természettudományoktól a közgazdaságtig. Kolozsvár, 1993.

⁷ Ezek mind munkatársai voltak a Remény c. kéziratos diákfolyóiratnak. Gyergyai nevével nem találkoztunk hasábjain.

⁸ Gyergyai Árpád anyai nagyanyja, Gyergyai Ferencné Bartha Zsuzsanna és Bokros Elek (1845-1893) édesanyja, Bokros Lajosné Bartha Borbála testvérek voltak. A hagyatékban öt terjedelmes 1862 júniusa és 1868 februárja között írt beszámolólevél található.

⁹ Plósz Pál 1880. dec. 15-én kelt okmánybélyeges kézírásos igazolása a hagyatékban. Csak az a meglepő, hogy a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Almanachjában sem az 1874/75., sem az 1875/76. tanév esetében Plósz Pál mellett nincs feltüntetve Gyergyai.

¹⁰ Plósz Pál-Gyergyai Árpád: Az élő állatbani vérmegalvadás kérdéséhez. 1874. 23-24-25. sz. (Németül: Zur Frage über die Gerinnung des Blutes im lebenden Tiere. Archiv für experimentelle Pathologie und Pharmakologie 1874. 211-224.); Gyergyai Árpád: Tanulmányok a vér átömlesztéséről. I. rész 1875. 32-33. sz. II. rész 1876. 39-40. sz.

¹¹ Ueber Peptone und Ernährung mit denselben. Archiv für gesammte Physiologie des Menschen und der Tiere 1875. 536-556. •

¹² A nekrológírók inkább 1876-ra teszik hazatértét. De az, hogy az Orvos-természettudományi Társulat január 9-i ülésén jegyzőnek választják, s hogy január 26-án vasúti orvosnak nevezik ki, szinte biztossá teszi, hogy akkor már Kolozsvárt volt.

¹³ A kolozsvári természettudományi társulat. Magyar Polgár 1876. jan. 11.

¹⁴ Az első három évfolyam címe: Értesítő a "Kolozsvári Orvos-természettudományi Társulat" orvosi szaküléséről. Az 1879-ben induló IV. évfolyamtól válik igazán folyóirattá Orvos-természettudományi Értesítő címmel.

¹⁵ Értesítő 1877. 21-25.

¹⁶ Értesítő 1878. 3-5.

¹⁷ Értesítő 1878. 14.

¹⁸ Benczédi Gergely: A kolozsvári Unitárius Főgimnázium kórháza alapítási és első évi története. Keresztény Magvető 1874. 237-245.; Értesítő az Unitárius Vallásközösség iskoláiról az 1880-81. tanévben. Kolozsvár, 1881. 48.; Gál Kelemen: A kolozsvári Unitárius Kollégium története. II. köt. 202-205., 573.

¹⁹ Felesége Wieland Ágnes (1856-1935) volt.

²⁰ Kritische Bemerkungen zur Geschichte der Lehre von den Brüchen. Deutsches Archiv für Geschichte der Medizin und medizinische Geographie 1880. 321-331, 381-393.

²¹ A sérvkizárás tanának és gyógykezelésének történelme az ókorban. Orvos-természettudományi Értesítő 1881. 9-22.

²² Megemlékezés dr. Gyergyai Árpádról. Uo. 1881. 2-8.

²³ Magyar Polgár 1881. febr. 1., febr. 2.; Kelet 1881. febr. 1., febr. 2.

²⁴ Gyergyai Árpád dr. Orvosi Hetilap 1881. febr. 6.

²⁵ Az 5. jegyzetben megjelölt sok adatot tartalmazó aláíratlan cikk nem azonos az önálló füzetben kiadott temetési beszéddel: Ima kissolymósi Dr. Gyergyai Árpád felett. Kolozsvárt, januárus 31-én 1881-ben mondotta Péterfi Dénes unitárius lelkész. Kolozsvárt, 1881.

²⁶ Dr. Wartberg WERTNER Pozsony megyei orvos a családtól levélben kért adatok alapján írta a folyóirat V. (1881) évfolyama 255-256. lapjain megjelent nekrológot.

²⁷ Pl. Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker (Bécs-Lipcse, 1888) VI. köt. 836.

²⁸ Einführung in die Geschichte der Medizin in 25 akademischen Vorlesungen. Berlin, 1915. 496.

²⁹ Ilyen értelemben méltatja a Magyar Életrajzi Lexikon I. kötete (638. l.). Szócikket kapott még az Erdélyi Monográfiában (Szatmár, 1934) is.

Dr. TAPOLYAI A. MIHÁLY

BETEGSÉG VAGY ERKÖLCSI VÉTSÉG A HOMOSZEXUALITÁS?

Története

Vajon a homoszexualitás civilizációs jelenség-e vagy mindig létezett?

Homoszexuálisok mindig voltak az Írások tanúsága szerint. A történelem folyamán mindig hátrányos helyzetűek voltak. Az Ószövetség halállal büntette azt, aki úgy hált férfi létére férfival, mint asszonnyal. Tehát a tettet ítélte el.

Az ókor szemléletében azonban virtus volt a homoszexualitás. Még ma is a közel-keleti szemita népeknél az igazi virilitás a homoszexualitás. Hiszen a nő úgyis kiszolgáltatott. A közelkeleti orgiák, éppúgy mint a görög és római orgiák többsége, a homoszexuális kicsapongások nagy alkalmi voltak. Néró császárnak kasztrált fiúja volt, akit csak erre a célra használt.

Az újkorban, a reneszánsz ezeket a szokásokat föllevenítette, különösen Franciaországban virágzott. Mikor Nagy Péter cár úgy döntött, hogy nem az angol civilizációt, hanem inkább a franciát ülteti át Oroszországba, első dolga volt, hogy Szentpétervár alapításánál megépíttesse azt a palotát, ahol az orosz előkelőségek részére balettjátékok és homoszexuális alkalmak nyíltak.

Az újkori polgári társadalmak erős keresztény befolyás alatt a homoszexualitást elítélték.

Amerikában, a puritánok földjén, a nagy változást az 1960-as évek úgynevezett erkölcsi forradalma hozta. Ezt részben az amerikai individualizmus, részben a náciizmus elől Amerikába menekült pszichoanalitikusok erkölcsi liberalizmusa és tanítása idézte elő.

Klinikai meghatározása

A homoszexualitást a klasszikus pszichiátriai meghatározások perverz ösztönnek vették, vagy a szenvedélybetegségek közé sorolták. Bármilyen más új meghatározása is legyen ennek a szexuális stílusnak most, a klasszikus meghatározás a pathomechanizmus folyamatára is utal és azt érdemes megvizsgálni.

A szenvedélybetegségek kialakulásának több tényezője van: hajlam, hatások, élmények, nevelés stb. Egyik alapja az örömkeresés. A lelki egyensúly megtartása végett a gondok, izgalmak, sérülések, sebek megoldására örömeiket keressük. Ezzel akarjuk a gondok nyomasztó hatását, főleg a szorongást legyőzni.

Ennek az örömszerzésnek van egy morfológiaileg lokalizálható alapja is bennünk. Egy megfogható szerve az agyban van, egy Self-Rewarding System, azaz egy önjutalmazó vagy kárpótló rendszer. A sérelmek, megalázta-

tások, szorongások ellensúlyozására kialakul az örömkeresés, mint önmegoldás. Ez lehet egyik alapja a szenvedélyek kialakulásának.

Ennek megvannak az idegrendszeri pályái, a neurotranszmitterek és megvannak a kémiai anyagai. De ezek mind csak közvetítők, a kívánság végrehajtói. Lényegében arról van szó, hogy az ember örömforrás nélkül nem tud élni, boldogtalan.

Klinikailag ez úgy jelentkezik, hogy ha egy ingernek jó hatása van, kellemes érzést kelt és az sokáig tart, akkor utána hiányérzet marad vissza. Ez a megszokás aktivációs fázisa, vagy lélektanilag az első tapasztalat. Ezért aztán újra kívánjuk. A kívánság aztán fokozódik, egyre többször és egyre erősebb ingert kívánunk. Ez már a tudatosodás fázisa. Ekkor már keresi a kellemes érzést okozó ingert. Így lesz egy kívánatos érzésből megszokás, és előbb-utóbb szenvedély, azaz függőség.

Aztán egyszer ez is elveszti hatását és akkor kezd az ember kiégni, mert az ösztönök kiélésének határai vannak. Ekkor már abnormálisan fokozott ingerre van szükség, perverziókra ahhoz, hogy ugyanazon örömet érezzék, mint előbb.

De hogy hol keresi és miben találja meg az örömforrást, az már függ az értékrendszertől, a személyiségtől stb. Míg azonban ide eljut az ember, az addig tartó folyamat egy gyönyörben és szenvedésben eltelő szakasz, amelyet szenvedélynek nevezünk. Ezt fejezi ki a magyar szenvedély szó, de a latin is: passio.

Állatkísérletek bizonyítják, hogy a kárpótló rendszerbe beültetett elektrodákkal izgatott kísérleti állat ezeken a fázisokon megy át. Izgalma, kívánságait, mindig korlátlan mértékben ki tudja elégíteni, akár evésről, akár alkoholfogyasztásról, akár szex-izgalomról van szó. Az utolsó stádium tehát nem a szenvedély, hanem az agyi halál. A végén ez az izgalom, vagyis a szenvedély megöli őt. A korlátlan szenvedélybe az állat belepusztul.

A szenvedély fokozódására való hajlama erősebb, ha az valamilyen ösztönön, főleg a szexuális ösztönön alapszik.

A szenvedély kielégítésének csúcspontján van a mámor vagy az extázis. Ilyenkor a tér- és időérzék átmeneti megszűnése áll elő. Ezt a corpora mammilláriaknak, az időérzék központjának átmeneti bénulására vezetik vissza. Az ember legnagyobb gyötrelmeinek egyike a tér és az idő érzékelése vagy a léte. Így az érzéki öröm nem többlet, nem valami új és valami igazán jó, hanem valami létező megszüntetése, bénulás következménye, valami kontroll kiesése, fizikai káprázat, hamis. Ez történik minden extatikus állapotban, leggyakrabban alkohol és kábítószeres fogyasztása közben. De a szexuális mámort is ezért érzik jónak.

Az agykéreg kikapcsolása okoz mámorérzést, vagyis ha egy érzés a tudatszint leesésével, a gátlások felfüggesztésével jár.

Az elemi ingerek által kiváltott első érzések még nem érzelmek. Csak tudomást szerzünk róla, észrevesszük. A tudatosodás szakaszában módunk van arra, hogy megfontoljuk: helyes-e ez, vagy szabad-e, vagy jogos-e, folytatjuk-e, nem árt-e? Stb. Ez az erkölcsi ambivalencia. Jó és kellemes, de nem biz-

tos, hogy hosszú távon is jó lesz, egészséges lesz-e, nem fog-e ártani? Megfontoljuk és választunk.

Ha nem lesz jó, ha nem szabad, ha nem jogos, akkor megpróbáljuk ellenőrizni, féken tartani, fegyelmezni.

Ha a tudatosság fázisában nem fontoljuk meg, hogy belemenjünk-e, folytassuk-e, vagy bizonytalan döntést hozunk, akkor megszokjuk. A megszokás a hosszú emlékezés funkciója. Az ismétlődés: a megszokás. A megszokással kezdődik és azzal fokozódik. Vagyis a kondicionáltságnak is van benne szerepe. A közömbös, de megszokott dolgok is hiányozhatnak. Ez azonban nem a Pavlov szerinti kondicionáltság, mert bármikor ellene állhatok, ha beláttam káros hatását, még akkor is, ha a megszokás már egyenesen beidegzés. Vannak szenvedélyformáló szokások, ilyen a cigaretta is, az alkohol és a szexualitás bármely formája.

A szenvedélybetegség harmadik tényezője a személyiség változása. A hosszan tartó szokások formálják a személyiséget, átszervezik. Ebben a szenvedélyt az önigazolás támogatja.

A homoszexualitás oka

Mindenkiben felmerül a kérdés, hogy ez mennyiben genetikus, mennyiben nem? Öröklött vagy szerzett?

Feltételezik, hogy vannak genetikusan hajlamos egyének, ezeknek külsején is meglátszik, hogy nőies férfiak vagy férfias nők. Férfias nőkre a homoszexualitás nem feltétlen jellemző.

Ez a megállapítás azonban nem bizonyítható, mert a hormonok formálják az alkatot, a hormonok viszont a gyakorlathoz igazódnak, a szükséglethez (Sheldon, Coleman). Ha tehát valaki intenzív szexuális életet él, akkor több hormonra van szüksége és a több hormon az alkatát is befolyásolja. Aki tehát amiben gyakorolja magát, olyanná válhatik.

A másik tény már teológiai. El kell gondolkozni azon, hogy mindnyájunk gyarlósága genetikus és mindenkinek meg kell küzdenie a saját romlottságával, akár homoszexualitás az, akár hyperszexualitás, akármi más kívánság vagy indulat, mert a "romlottság a kívánságban van e világon."

Tények mutatják azonban azt is, hogy a homoszexualitás tanult szenvedély: katonaságnál, fogságban, lányintézetekben, kollégiumokban olyan egyének lesznek homoszexuálisok, akik nem is foglalkoztak ezzel soha. Ez az öröklési elméletnek ellene mond és inkább erősíti a személyiség éretlenségére visszavezető elméletet.

A homoszexualitás akár öröklött, akár más eredetű: kifejlődik vagy nem fejlődik ki. Fejlődésének vannak érési szakaszai, mint a normális szexualitásnak.

Freud vizsgálódásaiból tudjuk, hogy a szexualitás már a kisgyermekkorban megjelenik. Ilyenkor az ösztön nem tud válogatni, mert az még éretlen, differenciálatlan. Aztán minden emberben marad vissza valamennyi olyan érzés, amely a saját neméhez vonzza, állítja Freud, Szondi és az egész analitikus iskola. Ez a jelentkezés a prepubertásban a legkifejezettebb.

Különösen sokat mond erről a Szondi-féle teszt, amely bármikor kimutatja az emberben lappangó, elnyomott vagy kellőképpen nem ellenőrzött rejtett homoszexuális hajlamokat.

A kifejlődési szakaszok (stádiumok)

Az első stádiumban lappangva él a hajlam, még nem tudatos. Fiúknál a női ruhák, lányoknál a fiú ruhák kedvelése rosszul hatnak. Ugyanez áll a játékokra. Ennek a hajlamnak ilyenkor neveléssel gátat lehet és kell vetni. Az egyéniség érésével ezek teljesen kialszanak.

A második stádium: ugyanannak a nemnek a keresése és azzal való előnybe részesített barátkozás, később kizárólagos barátság. A másik nemmel szembeni ellenszenv. Ennek van még nem tudatos és már tudatos szakasza is.

A harmadik stádium: kísérletek. Ilyenkor a barátság súrolja a szerelmeskedés vonásait: simogatás, ölelgetés, egymás mellett való alvás. Tapogatás. Ez a magához formálást, asszimilálást szolgálja. Már van büntudat, ezért alakít ki védekezést, agressziót vagy bujaságot.

A negyedik stádium: nemi kapcsolat tényleges felvétele egy meghatározott személlyel, azaz gyakorlás. Többnyire egy belátás nélküli, fogyatékos vagy sérült lelkű egyénnel kezdik.

Az ötödik stádium: a megszervezett társulás stádiuma, mikor már csak ilyenek társaságába tömörül, mint önvédelmi közösségbe. Ez már gyakorló homoszexuális. Ezekre már csak Isten segít. Ha ők ezt akarnák, de többnyire nem akarják; már kialakult, jól kidolgozott önigazolási rendszerük van.

A homoszexuális személyiségformálódás

A gyógyulás legnagyobb akadálya az önvédelem, a védekezés és a szervezethez. Mivel a személyiség fejlődése és érése leáll, ez az önvédelem primitív módon folyik. Ismert formái:

1. A leleplezéstől vagy felfedezéstől való állandó félelem úzi támadásra, ezért lesznek némelyek agresszívek. Mások túl félénkek. Lényegében mind a két típus bujkál. Ezért nem tud kibontakozni.

Menekül a közvélemény ítéletétől. Kialakul az alacsonyabbrendűségi érzése. Mivel ez nem megoldás, negatív módon alakul: olyan félénk, mint aki nek már énje sincsen. Megalázott. Nála jut kifejezésre ez a mondat: az erkölcsi vétség megaláz.

2. Ez a csoport úgy éri el a mások ítéletétől való menekülést, hogy preventív módon támad, agresszív.

3. Minden embert főleg a foglalkozása jellemzi: tanár, orvos, pap, munkás; vagy esetleg családi helyzete: jó családapja vagy jó családanya. De a homoszexuális úgy érzi, hogy ő kizárólag csak homoszexuális. Egy betegség a személyisége központja. Mintha egy emberre ezt mondanánk: ez szexuális! Ahogy a bűnözőre mondjuk: ez tolvaj, az meg gyilkos. Betegsége lesz szemlélete, gondolkozása, minden cselekménye központja, és ez nem normálissá teszi őt. Ha valakit így kell jellemeznünk, hogy ösztönember, már az önmagában is megalázó és ferde gondolkozásra vall.

4. Inगतagok. Mindig közel van hozzájuk az öngyilkosság gondolata, mert más megoldás nincs. Nem követik el nagyobb százalékban, mint pl. az alkoholisták, a depressziósok, de mint megoldási alternatíva állandóan kéznél van, ezért sem tudnak kibonátkozni. Jövője pedig csak a jövőben bízó egyénnek van.

Az egyik megoldási alternatíva

A rejtőző homokosok kibújtak rejtékhelyükről. Szervezkedni kezdtek. A hatvanas évek erkölcsi forradalma kedvezett nekik. 1965-ben volt az első homoszexuálisok bálja New Yorkban. Egy rendőri razzia ezt akkor feloszlatta.

1969-ben a Stone Wall Innben "a homokosok találkozója" volt.

1970-ben a "Büszke Homokosok Hete" keretében 20 ezer homoszexuális tüntető felvonulást rendezett New Yorkban. A homokosok többé nem voltak szegény bujkáló, ferde hajlamú emberek, hanem egy legalizált, új életforma élharcosai. Sőt, szervezett szociális és politikai hatalom! Randy C. Alcorn szerint az amerikai társadalom egy kulturális jelensége sem maradt érintetlen tőle. Bekerültek a híroságokba, a törvényhozásba és a kormányba. Ez a pusztta tény megszabja életformájukat. Utolsó fal azonban, amit át kellett törniök: az egyház volt.

D. S. Baily megírta a homoszexuális teológiát már 15 évvel azelőtt, és az most időzített bombaként robbant. Először az Egyesült Metodista Egyház és az Anglikán Egyház értékelte át eddigi teológiai nézeteit, és összeadta az azonos nemű házastársakat. Egyházzilag szentesítette a homoszexuális partnereket, férfit férfival és nőt nővel házaspárnak nyilvánítottak.

A homoszexuális követelések továbbmentek. Homoszexuális papok kérnek és kapnak fölszentelést, beiktatást.

Akik ennek ellentmondanak, vagy véleményt nyilvánítanak, azok fölkeltek a homoszexuális közegek haragját és a média tollára tüzi azokat.

Ma már nem az a kérdés, hogy a homoszexuális gyakorlat, cselekedet erkölcsi vétség vagy betegség, hanem az, hogy a homoszexualitás betegség vagy a normális életformának egy más változata.

Ekkor tört be a világba az AIDS, amelyet főként a homoszexuálisok kaptak és terjesztettek. Az AIDS - azaz **A**quired **I**mmunodeficiency **S**ndrome (szerzett immunitás hiánybetegség) - mindenképpen halálos.

A történelmet két végzetes, pusztító nemi betegség jellemzi: a szifilisz vagy vérbaj (aminek kórokozóját, a Spirocheta pallidát a lámával való közöslésből szereztek az indiánok, a spanyolok és franciák aztán áthozták Európába), és az AIDS.

1982-ben Ohióban nem volt AIDS-es. 1983-ban már 26-ról számoltak be az egészségügyi szervek. 1989-ben 30 000-re tehető a számuk.

A futrológusok szerint egy nemzedéken belül 200-300 ezres lakosú városok fognak eltűnni Európa térképeről. Mint ahogy most már tényszerűen eltűntek Afrikában.

A Washington Post szerint a homoszexuálisok nemi megbetegedése 22-szer nagyobb, mint az átlag lakosságé. California költségvetésében a nemi be-

tegek kezelésére évi 20 millió dollárt fordítanak. 1976-ban 300 000 fiúprostituált volt az Egyesült Államokban.

Ugyanakkor 1978-ban a homoszexuális prostitúció bevallott jövedelme 20 milliárd dollár volt. Lapjuk, a "Blue Boy" példányszáma eléri a 800 ezret.

Megjelent a "Vernacular" című lexikonjuk, ami a homoszexuális szubkultúra szavait és kifejezéseit magyarázza és tanítja.

A homoszexuálisok hatalmi befolyására jellemző, hogy Bill Clinton megválasztásához 10 millió dollárral járultak hozzá azért, hogy szabadságukat megtarthassák. Hatalmuk olyan agresszív lett a 70-es évek vége felé és a 80-as évek elején, hogy hatalmas tüntetéseket rendeztek, miközben homoszexuális aktusokat vittek véghez San Francisco utcáin.

A keresztény alternatíva

A keresztény egyházak felfogása az, hogy a homoszexualitás szenvedélybetegség. Közelebbről, perverz ösztönbetegség, amely személyiségzavarral jár. Megoldása pásztorálpszichológiai megoldás, hasonlóan más szenvedélybetegekhez.

Első lépcsője ennek elfogadása, vállalása. Nem szabad többet félni a közvéleménytől és ellene harcolni. De nem is úgy kell vállalnia magát, hogy a homoszexuális közösséggel vállal közösséget, mert ez olyan volna, mint az alkoholista, aki a szesztestvérekkel együtt iszik és azt mondja, hogy: alkoholista vagyok, na és? Miért nem szabad innom? Ötven évig dolgoztam érte...

Ez a vállalás annak belátása, hogy az egészségtelen állapot, betegség, gyakorlata bűn. És annak belátása, hogy magától nem tud szabadulni, mint az anonim alkoholista 1. és 2. lépcsője mondja. Ez gyógyulásának az alaptétele, ami azoknál az alkoholistáknál bevált, akik belátják, hogy ez betegség és a belétördés bűn, és maguktól nem tudnak megszabadulni. Ezek Istennél keresik a gyógyulást.

Önmaga ilyenmódon való vállalása fenntart egy állandó bűnbánatot.

Szükséges a fegyelmezett élet. Mondhatnám, a kegyes élet. Az okos várkapitány tudja, hol gyengék a várfalak és oda kettős őrséget állít. A laza, liberális, kényelmes életstílus melegágya a szenvedélybetegségeknek. Crabb az egyszerűséget, a puritán életstílust tekinti egyfajta védelemnek a szenvedélybetegségekkel szemben.

De a gondolkozásban is fegyelmezettnek kell lenni. Nem szabad barátokozni az ilyen gondolatokkal: "A testnek indulatait pedig megöldököljétek." Ez is elfojtás. De nem freudi értelemben. Nem a tudattalanba való szorítás. Freud ugyanazt állította, hogy az elfojtás neurózishoz vezet.

Freud eseteiben az, aki a vágyat elfojtja, az voltaképpen szereti a vágyait, a kívánságait, belső akarata szerint élne is vele, sőt azt gondolataiban táplálja is. De a közvélemény vagy más külső okok miatt nem meri cselekedni. Ez vezet aztán neurotikus feszültséghez.

A hívó ember azonban konszenzusban van az elfojtással (represszióval). Akarja, őszintén akarja elfojtani azt. "Megöldökölni azt magában." Ha nem akarja, akkor ez reménytelen dolog.

Aztán törekszik kiművelni magában a lelki élet magasabb értelmi fokát, hogy ezzel fegyelmezni tudja érzelmi életét.

A győzelem lehet egy perc kérdése is, de lehet egy hosszú folyamat. Hiszen a kialakulása is hosszú folyamat volt. Láttam gyógyulást, tudok teljes gyógyulásról. Áldja meg Isten mindazokat, akik ezt olvassák, hogy higgyenek és éljenek!

A homoszexuálisok társadalmi helyzete a keresztény felfogásban

Az amerikai kereszténység aktív politikai életet él. Minden közéleti változásnál jelen akar lenni. Tőlük származik az a mondás, hogy "róluk senki ne döntsön nélkülük." Ehhez a gyakorlathoz azért formálnak jogot, mert az Amerikát alapító atyák (Founding Fathers), a menekült hívők kicsiny csapata formálta meg az első alkotmányt 1626-ban, és a plymouthi testvérek. Ez az ős-alkotmány volt az alapja az 1792-ben csak jogilag átfogalmazott Alkotmánynak.

Szerintük a homoszexuális vágyak olyan kísértések, mint minden más szexuális vágy, aminek ellene kell állni és nem szabad elterjedni hagyni.

Alkatunk szerint mindnyájan valamilyen formában romlottak vagyunk, de más valami a vágy és más a tett. A vágyat senki nem büntetheti, de a tettet igen. Mert a tett hatása másokra, olyanokra is kiterjed, akikben ez a hajlam, készség vagy vágy meg sem volt.

A bibliai példákat is előhozzák, ami szerint, ha egy népben ez a gyakorlat elterjedt, akkor Isten azt a népet elpusztította: lásd Szodoma és Gomorra.

Jó példával szolgált erre az ismétlődő californiai földrengés és az a geológiai állítás, hogy California még a történelmi időben le fog szakadni a kontinensről. De ez akár holnap is meglehet. Tudnivaló, hogy San Francisco és Los Angeles a homoszexuálisok birodalma. Californiának még a kormányzója is homoszexuális.

A földrengések után kampányt indítottak a keresztény egyházak ellen, hogy ne merjenek párhuzamot vonni Szodoma és San Francisco között. Ezt a képet Savanarola középkori stílusához tették hasonlónvá, hogy ezzel ők hitelesebbek lehessenek.

A keresztény vélemény szerint a szervezett homoszexuális életgyakorlat és mozgalmak aláássák a társadalmat. Kiszámíthatatlan katasztrófát zúdítanak a társadalomra.

A homoszexuális szubkultúra egy élősdí világ, amely föl fogja emészteni azt az államot gazdaságilag is.

És a nemi betegségek hihetetlen terjedéséért a homoszexuálisok felelősek. Semmiféle szentimentális engedékenységeknek nincsen ebben helye. Természetesen a transzfúziók okozta AIDS nem az ő bűnük, hanem azok felelősek, akik a vért adták.

Az állam a gondolatokat és érzéseket nem bünteti, nem üldözheti, de a gyakorlatot igen, és kell. Ez az amerikai kereszténység többségének a véleménye.

Sapienti Sat!

PÁKEI LAJOS* KÉZIRATOS ÖNÉLETÍRÁSA

Kolozsvár egykori főépítésze, Pákei Lajos (1853–1921) nem tartozott a vallomásos alkotóművészek közé. Írásos hagyatéka néhány könyvatos sokszorosítású tankönyvet számlál, s a kor sajtójában is csak ritkán fedezhetjük föl aláírását egy-egy szakközlemény, közügyi állásfoglalás alatt. Ideje, s talán ráérzése sem volt az írásra. Attól kezdődően, hogy külföldi tanulmányai után 1880-ban szülővárosába hazatért, megszakítatlan munkában, újabb és újabb feladatok lelkiismeretes föl vállalásában teltek évei. Az erdélyi részekben úttörő feladatok megoldása várt rá: a polgárosodó Kolozsvár kommunális igényeinek alapszintű átgondolása és megépítése, az első szakszerű építészeti fölmérések és lejtmerések (azaz topográfiai ábrázolások), maga a sokirányú tervező-építőmunka, s nem utolsósorban az erdélyi műszaki oktatás megszervezése. Örökös munkában – mint vallja – így élt egy életen át, s a zene és képzőművészetek szeretetén túl más szórakozásra, társadalmi kapcsolatteremtésre ideje nem maradt.

Élete utolsó hónapjaiban fogott csak tollat, hogy „míg emlékében tarthatja”, számot adjon pályájáról. Nem irodalmi igénnyel íródott ez a számvetés, mondatai néhol csiszolatlanok, rövidítései következetlenek, ám izgalmas mégis amit ír, mert kor- és pályarajz egysége bontakozik ki soraiból.

Negyven évig szolgálta Pákei Lajos Erdély fővárosának épülését. Mikor pályára lépett, még „pallér foglalatosság” volt az építészet, s amikor „fegyverdurranások között” (egy rajzára így jegyezte fel) a sodró történelmi idők kivették kezéből mesterségének eszközeit, egy polgárosult nagyváros nézett elébe a meg nem sejtetett sorsnak. Hogy olyanná alakult a város, amilyennek maradandó polgári értékeiben ma is ismerjük, abban neki múlhatatlan érdemei vannak. Értékeket mentett meg azzal is, hogy összegyűjtötte, megsemmisíteni nem hagyta a lebontott házak köveit, reneszánsz ajtóit, ablakait. Utolsó éveiben a város műemlékeinek fölmérési rajzait kívánta közzétenni. Kolozsvári háza, az egykori Mátyás utcában ma is álló villa, ahol Fadrusz János is vendégeskedett, a reneszánsz faragványok, feliratos kövek múzeumi lapidáriuma volt. Itt vetette papírra önéletrajzát, mely később, hagyatékának egyéb dokumentumaival, a kolozsvári levéltárba került. A feljegyzések kelte: 1921. január 12. A műemlékrajzait kiadásra készítő Pákei Lajos ugyanaz év március 23-án hunyt el tüdőgyulladásban.

A forrásértékű, kéziratossá önéletrajzot teljes terjedelmében (csupán betoldott jegyzetei összevonásával) bocsátom közlésre. Nem változtattam eredeti

* Bár ősei a *pákéi Tamás*, illetve a *pákéi Pákey* nevet használták, az építész (diplomáján, pecsétjén és aláírásain is) az *i* betűs változattal (Pákei) élt.

írásmódján sem. Szövegében csak a közérthetőséget zavaró egy-két bonyolult mondaton stilizáltam. Az Országos Műemléki Felügyelőség Magyar Építészeti Múzeumának 1983–1984-es Pákei Lajos kiállítása után e szöveg közreadásával kívánom a kutatók figyelmét a Pákei életmű monografikusan még föl nem tárt értékeire fölhívni.

Pákei Pákey Lajos műépítész életrajza

Született 1853 (Márc. 1.) évben, Kolozsvárt, a hol atyja Pákei Lajos kir. Főkormányiszéri valóságos titoknok volt.– Tanulmányait az unitárius főgimnáziumban 1872–ben végezte. 1870–ben Kriza János püspöksége idejében az Unitárius Egyh. Képviselő Tanács kinevezte az elemi osztályok rajzitanítójának, mely megbízásban 2 évig működött.

Pályaválasztás szempontjából csakis a „technikai” pálya érdekelt, és pedig az *Építészeti szakot* választottam (noha ez az akkori időben, mert tanulmányaimat, a Gimnáziumban első lévén s mindvégig „kitűnő”-vel végeztem –családtagjaim kivételével–nem talált helyeslésse–l, de nem csuda, mert akkoriban a „pallér” fogalma alatt ismerték e pályát –igazok volt, mert ezen pálya ismerésében ma is zavaros a fogalom).

Műegyetemi tanulmányaimat a budapesti Kir. József műegyetemen kezdtem meg 1872–ben. Az 1873–ik évben a Münchener Polytechnicumban folytattam s 1876 év végén a bécsi Képzőművészeti Akadémiára mentem és Cs. Kir. építészeti főtanácsos Báró Hansen Theophil iskolájába iratkoztam be, melynek 3 évi kurzusát végeztem.

Ezen idő alatt azon kiváló szerencse ért, hogy Hansen az akkoriban építés alatt levő Osztrák Parlamentnél elhelyezett saját műtermébe, illetve irodájába vett fel, hol alkalmam volt az építés és tervezési munkák legérdekesebb részeivel foglalkozni. Ez volt pályámon életemnek legszebb korszaka.–

Miután azonban a parlamenti építkezés befejezés felé közeledett abba a helyzetbe juttatott a sors, hogy szakpályám és családi kötelesség között kellett választanom– mint a családom egyetlen férfi tagja ez hazajöveletem tette elkerülhetetlenné. –Kolozsvár városnál megürült városi főmérnöki állásra a törv. hatósági bizottság bizalma folytán, megválasztottak Kolozsvár város főmérnökének. –Így kerültem haza szülővárosomba 1880-ban.

Tapasztalva azonban azt, hogy sokirányú adminisztrációs jellegű teendők időmet és munkásságomat teljes mérvben igénybe veszik, s így valódi édes pályámtól más irányba terelnek, miután számos, részben a város fejlesztéséből, részben saját kezdeményezésemből feladatok megoldását előkészítettem, kötelességérzetem nem engedett ezen hivatalomból előbb távozni. Jellemző azonban, hogy az akkori időben minő mérvű kívánalmak vetődtek a felszínre, abból a célból, hogy egy varázsütésre e város oly hirtelenibe egy teljes modern várossá fejlődjön. A feladatok nagy sorozata állott előttem megoldásra, melyek közül csak némelyeket említek u.m.: a város felmérése és lejtérése. Csatornázási, vízvezetési műveletek; vízszabályozások, vashíd, utcanyitások, szabályozások. Közvágóhíd, vigadó, parki csarnokok tervezése, építése. Építési szabályrendelet és számos más oly műszaki feladatok kidolgozásai, melyeknek alapvetései részben kivételre nem kerülvén az Archivumot gyarapították,

mert a létesítésükre pénzalapok hiányoztak. –Ilyen akadályokon való munka és küzdelem nem segítettek, így állásomról lemondottam, ennek daczára a város fejlesztésének érdekében kifejtett munkásságom méltatásául Kolozsvár város tiszteletbeli főmérnökévé lettem kinevezve.–

Ekkor egyéni hajlamaimat követve szakismereteimet tanári pályán óhajtván érvényesíteni elvállaltam a „Földmív. Kereskedelmi és iparügyi M. Kir. Minisztérium” segélyezésével létesített „Építő fa- és Fémipari tanműhelyek, valamint közreműködéssel Kolozsvár által felállított Központi szakiparrajziskola” vezetését 1884. évtől kezdve.

Miután ebben az időben az iparoktatás ügye a kezdeményezés stádiumában volt, munkásságom súlyát a nevelés és tanügyi rendszer fejlesztésére fordítottam. Ezekből az intézményekből fejlődött ki néhány év múlva az u.n. Építőfa és fémipari szakiskola, mely intézet végleg államosítottván, annak igazgatótanári állásában lettem a M.Kir. Kereskedelmi Minisztérium [által kinevezve].

Miután egy ilyen iskola az erdélyi részeken mint új létesítmény számba jött, meg kell jegyezni, hogy azonnali megszervezése, életbe léptetése közben sokféle nehézségekkel kellett megküzdeni, hozzá véve, hogy akkoriban a szükséges tanerők sem voltak könnyen megtalálhatók, többrendbeli tantárgyakat kellett magamra vállaljak s hozzá hiányoztak több szaktantárgyak könyvei, ezek tananyagát magam kellett megírjam, s kéziratilag többszörösíteni, mely körülmény miatt ebben az irányban is nem csekély munkásságot kellett kifejtsék.

Hozzávéve, irodalmi működésnek következménye gyanánt, többrendbeli felolvasásokat kellett tartanom, melyeknek java része a helyi hírlapokban is megjelent.

A Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara hathatós támogatásában részesülvén, a Szakiskolai intézmény régi keletű kiadványai között reá akadván gróf Schweinitz Gyula javaslatára egy „technológiai iparmúzeum” létesítése iránt, amely azonban akkoriban kivitelre nem került, de 1887. évben magamévá tevén ennek létesítése célját, kidolgoztam a szervezési szabályzatát s ezt követőleg ugyanezen évben a budapesti orsz. kiállítás alkalmával felhatalmazást nyervén műzeális tárgyak beszerzésére ez intézménynek alapja ezzel meg lett vetve. De mert ez intézmény a Szakiskolával bizonyos kapcsolatban szervezendőnek mutatkozott helyesnek, de mert mindkét intézmény eddigelé csak bérházakban volt elhelyezhető, most az a nehéz feladat várt megoldásra, hogy egy e célra épült állandó intézetben nyerjen mindkettő elhelyezést. A szerencsés véletlen erre is megadta az alkalmat. I. Ferencz József kolozsvári látogatásából kifolyólag a város törvényhatósági bizottságának egyik közgyűlése alkalmával arról tanácskozáskor, minként lehetne a látogatás emlékét megörökíteni?– Indítvány tevő kész feleletre talált abban a célra megjelölő nyilatkozatomban, hogy ez hasznosabb célra nem fordítható, mint egy állandó épület létesítésére a fenn említett intézetek elhelyezésének céljából. –Miután az indítvány elfogadottat s bár különösnek tűnik fel, mint kitapasztalt városi főmérnök, nem kevesebb mint 10 rendbeli épülettervet készítettem a városnak arra alkalmas és megszerezhető telkeire.–Így sikerült egy a célra alkalmas telket kijelölni. Sajnos azonban– minként az rendesen történni szokott, az épületek területének, daczára minden fej-

lesztési irányérveimnek, csak felét nyerhettem meg, melynek látványos következményei rövid idő alatt be is bizonyultak.–

Az intézet „I. Ferencz–József iparmúzeum” címet viselte. 1896-ban állami kezelés alá vétetett, én kineveztettem ezen intézet igazgatójának.

Miután, miként ezt fennebb jeleztem, a Szakiskolával való használat mindkét intézmény fejlődése következtében szűknek bizonyult, az iparmúzeum részére az állam egy új épület építését engedélyezte, terveim szerint ez is felépült az átellenben levő városi telken két emelettsorral, s 1904. évben használatba vétetett. Ennek az épületnek bejárata a Szamos árok felé tervezett díszes hídon át vezet.

Az iparmúzeum reorganizáció következtében módosult amennyiben műipari, illetve iparművészeti irányzatot nyert azoknak a tapasztalatoknak alapján, melyeket 1904. évben szereztünk három szakiskolai igazgató társammal való kiküldetésben külföldi iparmúzeumokban való tanulmányúton és pedig a nürnbergi, kaiserslauterni, stuttgarti, karlsruhei, aacheni, bázeli, berni, winterthuri, St-galleni–iparmúzeumokban.

Meg kell ennek kapcsán említsem, hogy amint az iparoktatás ügy terére léptem, saját ismereteim gyarapítása céljából saját költségemen számos tanulmányi utakat [tettem], Bajor, német, francia, Angol, Sveiz, több ízben Olasz országokban, némely nagyobb városokban többszöri hosszabb ideig való tartózkodással, hogy azokon a gyakorlati életben a látottak és a tapasztalataimból eredő hasznos dolgokat nem mindig megfelelő mérvben vagy csak nehézségek leküzdésével tudtam érvényre juttatni, az valójában nem az én törekvésem hiánya, hanem javarészből a helyi viszonyok következtéből eredő okokban találnak indoklást.–

Ami ezek után az építészeti téren való munkásságomat illeti erre a helyi viszonyok a valóságban sajnos kevésbé voltak kedvezők.–A magánépítkezés kielégítést nyert a teljesen egyszerű, sablonos létesítményekben. Ezek megoldási módja elrendezést, de még kevésbé építészeti vagy művészeti kiképzést nem igényeltek. Külön tervet készíteni szokásba véve nem igen volt, még kevésbé ezt mint külön díjazandó műveletet tekinteni csak kivételesen fordult elő. –Nagyobb építkezések legtöbbszörre állami épületek tervei az ország fővárosából Budapestről származtak le kivitelre a különböző tárczák bireaujaiból, így Kolozsvár számos középületei budapesti jellegűek, ennek következtében speczifikus erdélyi jelleg, valamely önálló styl ki nem fejlődhetett, holott hajdani építkezések részleteiben nem egy megszívlelendő motívum kínálkozott alkalmazásra, de ezek itt–ott elrejtve századok álmait aludták s rendre pusztultak. Ugyanílyen sorsban részesültek a vidéken számos eredeti, művészi motívumok is, holott a közvetlen környék gazdag tárházát képezte volna a felhasználásnak. Ezek megbecsülése azonban, a szépnek felismerése, az oktatás vagy kioktatás szükségességét vonta volna maga után. Ez hiányzott, s hiányzik ma is.

Akadnak egyesek építészeteink közül kik e téren szép eredményeket mutattak fel, távolabbi erdélyi vidékeken, de Erdély fővárosában megfelelő talajra ők sem találhattak.

Mint építész tervezéssel is foglalkoztam; természetesen nem olyan mérvben, miként óhajtottam volna, holott nekem e pálya a hozzá való ragaszkodáso-

mat illetőleg mindezek felett álló. Hogy azonban eredményeket érjek el, azért rendkívüli munkásságot kellett kifejtsek. Meg kell azonban jegyezmem, hogy tervezési munkáimban nem csak az idő feszélyezett, hanem az a körülmény is, hogy a kiviteli részletek, illetve munkatervek gondos megtervezésére és elkészítésére is nagy súlyt helyeztem e miatt rendszeren a különféle iparágbeli vállalkozásokkal, építőmesterekkel kellett számtalanszor ellentétben jöjjek, kik munkájokat a helyi szokásos módszerektől eltérőleg szintén gondosabban kellett kivitelre juttassák, mely viszont a vállalati költséget terhelte.–

Hozzájárultak ehhez még számos nehezítő körülmények, mert én rendszeren olyan építészeti munkákhoz juthattam, amelyekre túl csekély összegek voltak fordíthatók. Csekély összegekből való létesítmény pedig a legnehezebb feladatok közé tartozik. Sajnos nekem rendszeren ez jutott osztályrészül, mert hát a viszonyok ilyenek voltak. Tervező „építőművészet” s ezzel az építész sorsa – építő mesterség, illetve vállalat nélkül *itt* nem életpálya s ma sem az.

Ebből fejlődött ki alaptermészetem, illetve törekvésem, hogy minden pillanatot felhasználjak. –Nyugodtan elmondhatom, hogy így is éltem egy életen keresztül. Hogy ez nem volt éppen helyes, azt csak most e korban kellett tapasztaljam, mert érzem, elszigetelté lettem a társadalomban. –A szükséges szórakoztatásomra és szellemi élvezetem kielégítésére a képzőművészet és zene cultiválása teljes mérvben kielégített.

Ezek dacára nem hanyagoltam el a társadalomban sem résztvenni, olyan aktiókban, amelyek bizonyos nemes czélokra tűztek ki feladatokat. Ezt tanúsíthatják számos írások amelyek közül felsorolhatom a következőket:

1904 A Kolozsvári Zenetársaság igazgatósági tagjává választattam

1885 A városi tűzoltóegylet mérnökévé választattam

1885 A Kolozsvári Törvényhatósági bizotts. tagjává választ

1909 Ugyanez

1910 A Kolozsv. Mérnök és Építész Egylet választm. tagjává

1880 A Sétatér–Egylet választ.t.

1898 Erdélyi Kárpátégylet választmányi tagj.

1898 A Kol. Szépítő–egylet vál. tagjává

1903 Az Unit. Zsinati Főtanács 6 évre Egyh. Tanácsossá választ.

1899 Az erdélyrészi „Szépművészeti Társaság” alelnökévé választ.

Sőt azt is itt jegyzem fel –míg emlékemben tarthatom, hogy az első, rendszer quartettjeim Dr. Kolozsvári János orvos, Koncz Dani pénzügyi titkár, Rozenthal (később a bécsi opera primhegedűse) és még az opera 2 tagjával házi quartettjeim voltak. Budapesten szintén. Münchenben, Bécsben kiváló erővel az operából. Münchenben rendszer triókat legtöbbször Benczúr Gyula akad.prof. festőművésznél játszottunk, melyben neje Gabriel Max hírneves festőné testvére zong., Benczúr hegedűt játszott és violoncellt. ...Kolozsvárt állandó, rendszer quartetem volt. Működő tagjai Geiger Albert, Rigó Anna, Budai Kálmánné, nőm, Danogán Valéria... Állandó tiszteletbeli hallgatója Brassai bácsi stb.

Építészeti tevékenységemnek csekély számú sorozatát az alábbiakban sorolhatom fel, mint olyanokat, melyek tényleges kivitelre kerülhettek.–

Az itt u. nev. „Sétatéri őrház” Kolozsvárt (Az első munka)

A városi kővágóhíd Kolozsvárt

A sétatéri un., Kioszk épület Kolozsvárt
 A sétatéri Korcsolya csarnok Kolozsvárt
 Ugyanott a parkban a „szökőkút” (Maetz alaprajzi tervei alapján)
 A Kereskedelmi Akadémia (ugyanebben saját tervem az Emléktábla,
 olasz renaiss. styl) Kolozsvárt
 Az Áll. Építő, fa és fémipari Szakiskola Kolozsvárt
 Az áll. M. kir. I. Ferencz József Iparmúzeum Kolozsvárt
 Az unitárius Kollégium Kolozsvárt
 A „nemzeti szálloda”, később „New York szálloda” Kolozsvárt
 A görögkatolikus fiúiskola és Főesperesi lakás Kolozsvárt
 Dr. Farkas Géza ház átalakítás Kolozsvárt
 Dr. Weisz Miksa-háza Fürdő utca elein Kolozsvárt
 Merza Lajos háza Kolozsvárt
 Fekete Gábor kir.tábl. elnök háza Kolozsvárt
 Petelei István, író háza Kolozsvárt
 Frankis István háza Kolozsvárt
 A Főtéri Róm. Kath templom körüli park terület bekerítése Kolozsvárt
 A Mátyás király ház felvételi műveletei és az ajtók (kapu) régi modorú
 művasalási terve valamint a külső homlokzaton a bronz-emléktábla (Jegyzet:
 A ház külső restaurálási terve nem tőlem való). Kolozsvárt
 Saját ház –Majális u. Kolozsvár

Vidéki építkezések, melyek kivitelre kerültek

Bánffyhungyadi kórház
 Mócsi kórház
 Béldi Tivadar háza Bodolán
 Urmánczy János villája Borszéken
 Báró Bornemisza háza Várhegyen
 Gróf Teleky Domokos vadászlak Órbók (N.Enyed m.)
 Ugron István kastélya Mezőzáh
 Takarékpénztár épül D. Szentmárton
 Gróf Teleki László kastély átalak. Sáromberke (Hosszúfalu?)
 Sándor János ház átalakítás Kiskapus
 Korbuly Bogdán lakóház homlokzati átalakít. Lompert.
 Korbuly József üzl. ház Csucsá
 Zeyk-ház homlokzati kiképzés Kolozsvárt
 Pataky László háza Dézsfalva [=Décsfalva]
 Dr. Szentmiklósi László háza Dicsőszentmárton
 Dr. Farkas Géza nyaralója Magurán
 Fadrusz János szobrász művész műterme és lakóháza Budapest (Nap-
 hegy)
 A Székelykeresztúri unit. főgimnázium

Templomok

A bölöni unitárius templom
 A martonosi unitárius templom

A dicsőszentmártoni római kat. templom
Az udvarhelyi unitár. templom
A vadadi unit. templom.
A magyarsárosi unitár. templom
A tordai unitár. templom belső átalakítása
A kövendi unit. templom átalakítása...beli műbeccsel bíró ornam. fest-
ményeinek szakszerű restaurálásával (Ürmösyné Benczúr Elsa által)

Ezeket kívül tervezetben

A déva várhegyen építendő unitárius imaház, ebben ór és papi lak.
A fogarasi imaház és papilak
A kisadorjáni unitárius templom
A brassói unitárius templom, papilak egyházi tanácsteremmel.
A bodosi unitárius templom 1910
A járai unit. templom

Síremlékek és műtárgyak

Kéler Ilona színművésznő síremléke Kolozsvár
Brassai Sámuel síremléke Kolozsvár
Berde Mózes síremléke Kolozsvár
Barcsay erd. fejedelem síremléke Kozmatelken
Erzsébet királynő emléke Kolozsvár

A Mátyás–király ház régi alaprajzi és régi felépítményének felvételei –
kapcsolatosan közcélú kibővítésével. Ugyanitt az összes ajtók kaputervei
díszvasalásaikkal, melyek kivitelre is kerültek, valamint a homlokzati falra al-
kalmazott bronz emléktábla, melyet ered. nagys. részletrajzának alapján Zala
György szobrászművész mintázott.

Dávid Ferencz síremléke a dévai várromnál (szétrombolták 1919)

Szamosújvárt izraelita templom oltára

A főtéri templom körüli park és körülkerítési létesítmény tervezete. Meg
kell azonban jegyezni, hogy az utóbbi méreteiben –távollétem alatt bizott-
ságilag reducalt méretekbe lett kivitelezve, megrendelve s elkészítve.

A „Mária Terézia királynő” pozsonyi emlék talapzatának architektonikus
kiképzése Fadrusz János szobrász gipszmintája alapján.

A kolozsvári Mátyás király szoborcsoport talapzati felépítményének
ugyancsak a Fadrusz János alapterve, illetve gipsz mintája szerint, architektó-
nikus és szerkezeti terve, munkatervei és művezetési munkája. Ugyancsak ez-
zel kapcsolatban a leleplezési ünnepély alkalmára készítettet bizotts.
bronz–majolika–művű jelvénytervezete.

Kivitelre került több beillesztett műiparilag tervezett „emléktábla”, ezek
közül „Az Erdélyi Magyar Nemes színjátszó társaság” 100 éves ünnepét jelző
(1792–1892) fekete márványlap és fehér bácsitoroki kőből keretezett tábla.

A Szakiskola és iparmúzeum és unitárius két kollégiumok összes bútor-
zati berendezéseinek tervei stb.

(Kivitelre nem került terveim közül: A Trencsin–téren 24 lakóház építési
terve; –Nagyszebeni Főgimnázium; –több kolozsvári magánház; tordai taka-

rékpénztár; –szászvárosi ev.ref. főgimnázium;– kolozsvári Vigadó; – Kolozsvár városház–terve.)

Évekkel ezelőtt feltűnt nekem, hogy régi eredetű házak némelyikében a XV. és XVI. századokból eredő feliratos ajtókeretek meg ablakkeretek vannak vastag mészrétegekkel borítva, javarészből keskeny udvari szárnyépület részekben, további vizsgálatom alapján megállapíthattam, hogy ezek régi eredeti, fennmaradt renaissance emlékek (azok némelyike meg román stíl jellegű motívumokkal vegyítve), melyekkel akkoriban mondhatni senki nem törődött.–

Elhatározván, hogy érdemes lesz azokról méretes felvételeket eszközölni, annival inkább, mivel az egyes tagozatoknak és ornamentális kiképzéseknek eddig nem látott szokatlan móddal való összeállítását észleltem.– A felvételi munkámat azonban rendkívüli elfoglaltságom miatt félbe kellett hagynom, s hosszú évek után most a háborús időkben az építkezések megszüntével reá akadva az eddigi felvételi rajzokra, elgondolva azt, hogy minő értékes kortörténeti műkincs megy veszendőbe, elhatároztam, hogy felvételeimet folytatva a gyűjtött anyagot most már legalább megfelelő móddal örökítem meg felvételi építészeti rajzokban és minden más e célra szolgáló eszközökkel– s mindezeket összefoglalva, közreadom.–

E mű – mely nagyobb méretű mintalapokból álland, – e címet nyeri „Kolozsvár Sz.K város építészeti műemlékei a XIV–ik századtól a XIX. század közepéig”.–

Az anyag összegyűjtését lehető rövid idő alatt befejezni remélem, ha azonban a jelen rendkívüli kiadási nehézségei és költségei ezen törekvésemben meg nem gátolnak– közreadni szándékozom.–

Kolozsvár 1921. január hó 12.

Irodalmi működésem:

„Építési szerkezetan”, „Építéstan”, „Építési alaktan”, „Építési anyagismeret–tan”–

„Az Erdélyrészi Technológiai Iparmúzeum megnyitása alkalmával írt hírlapi közlemény– a Kolozsvár című lapban.”

„A fa az építészettörténetében” (ugyanitt)

„A bölöni régi unitárius templom” (Keresztény Magvető).

PÁKEY LAJOS

NYÁRÁDY GÁBOR

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR VÉGRENDELETEI*

Nehéz volt elhinnem, hogy Bölöni Farkas Sándor (1795–1842) testamentumai még sehol nem jelentek meg is extenso, de még kivonatossan sem az eredeti szöveggel, hasonmás formában pedig semmiképp. Megannyi újabb és újabb forrást néztem át. Oly áttekinthetetlenül sok kisebb–nagyobb közlemény foglalkozik ugyanis a nevezetes *Utazás Észak Amerikában* írójával, a kolozsvári Gondoskodó Társaság, az ottani Casino és más egyletek alapítójával, hogy képtelenségnek látszott a végére jutnom. Nincs kizárva tehát, hogy valamely „eldugott” helyen mégiscsak publikálták őket. Mindazonáltal a fontosabb lelohelyek szorgos végigbongészése után megkockáztatom az állítást: az eredeti kéziratok teljes, hiteles szövege mindeddig nem látott napvilágot.

Valahány életrajz megemlékezik arról, hogy könyvtárát a kolozsvári Unitárius Kollégiumra hagyta, és a Gondoskodó Társaságban elhelyezett pénzét is könyvbeszerzésre, a könyvtáros javadalmazására szánta. De csak erről. Holott a végrendeletek egyéb szakaszai is sokat elárulnak a hagyatkozóról és környezetéről, a halála napján, utolsó óráiban zilált betűkkel papírra vetett írás pedig megrendítő hatással érzékelteti a végkifejlet tragikumát.

Alighanem fölösleges lenne itt akár csak címszószerűen is összegezni Bölöni Farkas munkásságát. Kiváló biográfusok tollából viszonylag jól ismert. Legfeljebb azzal a néhányuknál felbukkanó megjegyzéssel kell perbe szállnunk, hogy kora nem ismerte volna fel tehetségét, emberi nagyságát, hiszen haláláig csupán fogalmazó volt az erdélyi főkormányziséknél. Valójában mindkét haza visszhangozta a nevét, a Tudós Társaság tagsággal tisztelte meg mint a köztársasági, polgári demokratikus rendszer első hírhozóját az Újvilágból; Bajza, Döbrentei, Kazinczy, Széchenyi, Wesselényi baráti jobbot nyújtott neki, Erdély szellemi vezérkarába fogadta. Ami pedig a guberniumi állását illeti, ne felejtjük el, hogy akkoriban a főkormányzék a legtekintélyesebb hivatal volt Erdélyben, jeles férfiak, patinás családok tagjai versengtek ott egy-egy szerény helyért is.

Az 1839. évi *Schematismus Transsilvaniae* szerint Farkasnak egyazon beosztású (concipistae actuales, conceptus practicanes) társai voltak például homoródszentmártoni Bíró Pál, később a főkormányzék levéltár főigazgatója; radnótfái Nagy Sámuel, utóbb titoknok, majd Bécsben az erdélyi udvari kancelláriánál referens, 1862–től a budapesti Nemzeti Színház igazgatója; pákei Pákei Lajos centumpater, az unitárius Egyház főtanácsosa, az Unitárius Kollégium felügyelőgondnoka Brassai Sámuellel együtt, élete végén guberniumi titoknok– és még folytathatnánk a sort. Nem jogos tehát lebecsülni Farkas hi-

* Megjelent az *Irodalomtörténeti Közlemények* 5-6. számában 1995-ben.

vatali rangját a korabeli erdélyi közéletben, s ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy házsongárdi temetésén tarcsafalvi Pálffy János mondott fölötte gyászbeszédet az éppen üléselő országgyűlés képviselőjében.

De előreszaladtunk témánk tárgyalásában.

Farkasban már nagyon korán, harmincéves korában fel-felöltött a halál gondolata, s ezt csak egyre romló egészségi állapotával magyarázhatjuk. 1825. november 28-án így ír Döbrentének: „Hijában törekszünk minden philosophiákkal, a test hanyatlásával oda a lélek.”¹ Későbbi leveleiben is panaszkodik testi gyengeségére.² Már túl a nagy amerikai utazáson, 1835. január 1-én feljegyzí naplójába: „Életemnek 40ik esztendejébe lépém. Érzem, nem sok van még hátra, s mely keveset teheték eddig!”³ Február 26.: „Testem is nagyon kezd szenvedni, Mely nyomorú az ily létezés!”⁴ Május 5.: „Naponként rosszabbul vagyok, Kínos éjszakákat állok ki hátam fájdalmával.”⁵ Május 6.: „Kevés könyveim iránti végrendeletemet megint megírtam. Úgy képzelem a testamentum dolgát, mint aki koporsóját készítteti el. Mi lesz e csudálatos új nyavalyából, mely naponként erőt vesz rajtam?”⁶

Gróf Bánffy József meghívására Bonchidára ment gyógyulni, s 1835. június 2-án ott írja: „Künn valék a kertben, tizednapí kínos fájdalom után. A betegség hamar ágyba tevé, s tizednapig honcolám az unalom és fájdalom különböző osztályait”⁷. 1941. január 12-én Kelemen Bénit, ifjúkori kedves barátját levélben tudatja, hogy ereje naponként hanyatlik. „Egész életünk- írja másutt- a halálra való készülgetéssé válik.”⁸

Tüdőbaja örölte fel lassan egészségét, s barátokztatta meg apránként az elmúlás gondolatával. Olyannyira, hogy 1841. augusztus 22-én idejét látta ismét papírra vetni végakarátát. Itt azonban egy pillanatra meg kell állnunk, s visszautalnunk a napló 1835. május 6-i soraira: az akkor már másodjára megfogalmazott testamentumnak sehol nincs nyoma, egyetlen forrás sem ismeri, fel kell tételeznünk, hogy elkallódott mind a kettő. Jakab Elek, a legalaposabb életrajz szerzőjének egy megjegyzését pedig megkérődjelezzük: szerinte ugyanis az 1841 augusztusi és az 1842. február 2-án kelt testamentum eredeti példánya a kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárában van, illetve volt, amikor biográfiáját írta (1870).⁹ Talán csak másolatokat látott. Mind a két autográf végrendekezés Budapesten, a Magyar Országos Levéltárban, a kolozsmonostori konvent gyűjteményében található.”¹⁰

Az első (harmadik) végrendelet (1841. augusztus 22.)

„Halálom után, Bölöni kevés jóságomnak kikre szállása iránt a törvényekben meg van tévé a rendelés. Fellelhető kevés vagyonomra nézve, mellyeket mind magam igyekezete által szereztem, hagyom a következő rendelésemet:

1. minden könyveim, földkép és kézirat gyűjteményeim, könyves thecáimmal együtt, hagyom a kolozsvári Unitárius kollégium könyvtárának, az ottan tanuló ifjuság közös használatára.

2. A Provisionalis társaság pénztárában levő 's életem végéig megszaporulandó tőkepénzemet is, kamatjaival együtt, hasonlólag az írt kollégium könyvtárának hagyom, olly módon: hogy az egész mennyiség kamatolásra Ko-

lozsvár várossában fekvő 's két annyit érő telkekre kiadatván, maga a tőke soha elkölthető nem leszen, évenkénti hat procent kamatjából pedig négy procenttel mindig új 's nevezetesen magyar könyvek szereztessenek; ötödik procentjét az én könyveimre felügyelő könyvtárnok vegye fizetésül; a hatodik procent pedig mindenkor a főtőkéhez csatoltassék 's kamatra adassék.

3. Kevés butoraim 's egyéb minden portékáim is eladatván, az azokból bejövő summát is, ne talán halálomkor található kész pénzzel s activ adóságaimmal együtt, hagyom az említett könyvtárnak, mellyekből bekerülő summa a 2^{ik} pont alatti tőkéhez csatoltatván, azzal együtt az írt módon kezeltessek.

4. Azt kívánom, hogy könyveim 's az ezek felvígyázása 's szaporítására szánt tőkepénzem, egészen külön kezeltessek, azok íránt évenként az Unitarium fő consistoriumnak számadás adattassék bé. A köz jó íránti tiszteletnél fogva, kérem is a consistorium 's nevezetesen a professor urakat, hogy ezekre felvígyázni ne terheltessenek.

5. Azon esetben, ha e kevés hagyományomat olly módon a fő consistorium elfogadni nem akarná; vagy ha elfogadtatott 's idővel nem a fenírt célra 's módon használtatnék, vagy a felvígyázás hiánya miatt könyveim elidegenítése, a tőkepénz nem helyes administratioja vagy veszedelmezése tapasztaltatnék; joga leszen a kolozsvári casinónak, vagy ha ez nem létezne vagy nem ohajtaná, hazában fennálló 's egyik valláshoz sem tartozó akármely honi tudományos intézetnek, a fenebbi pontok alatti hagyományomat magokhoz venni 's az írtak szerínt folytatni. Végső esetben, törvényes örökösseim mint tulajdonukat, vegyék magokhoz.

6. Bölöni jószágomról szollo, 's más, nemzettségünk dolgát illető leveleket, néném Lőfi Jánosné, vagy gyermekeinek kérem átadatni.

7. Minden privat levelezéseimet 's magam által írt bévégzetlen némelly jegyzéseket, megolvasatlanul elégetni kérem.

8. Köntösseimből egy rendbelit, halálomkor mellettem lévő szolgának kérek kiadatni. Több köntösseimet 's fejjeműimet, öcsém, Lőfi Sándor és Elek 's Farkas Jozsef osszák fel magok között egyaránt.

9. Ezen akaratom teljesedésbe vételére, 's életőkben a fenírtaknak akaratom szerinti teljesítése felvígyázására, szívesen kérem főkormányi titoknok Szegedi Mihály, concept. practicáns Körmöczi Jozsef és Kelemen Bénéámin barátimat. Kiket arra is kérek, hogy akár portékáim 's akár könyveimből, volt barátjok emlékére, válaszanak valamit tetszésök szerint.

Kolozsvártt. 1841^{ben} Augustus 22^{kén}

Bölöni Farkas Sándor mk.
Gubernialis Concipista"

Az irat külzetén olvasható szöveg: „Hogy Kormany szeki Concipista Bölöni Farkas Sándor Urnak ezen 22i Aug. 841 költ és előttünk felis olvastatott vég rendelete valósággal a légyen, mely –a külső–s a mai alább irt napon–Kormány szeki titoknok Mltgos Szegedi Mihály ur szállásán fel bontatott két petsetű borittekban találatott– arrol igaz hitünk szerint bizonyittunk. Kolozsvár 3 Febr. 842. Donát Lajos Prot[ocollorum]. Director, Intze Mihály Főkormányi not[arius]., László Ferenc Hites ügyvéd.”

A végrendeletben és a záradékban szereplő személyek: zetelaki Szegedi Mihály guberniumi titoknok, Farkasnak korábban egyrangú kollégája, évek óta közvetlen felettese; nagyajtai Körmöczi József fogalmazógyakornok a fő-kormányshéknél, Farkas kollégája és jóbarátja; Kelemen Béni, Farkasnak ifjúkori kedves pajtása; nagyajtai Donát Lajos, a guberniumnál iroda igazgató (mellesleg hatodmagával a Gondoskodó Társaság alapító tagja); nagyajtai Intze Mihály ugyanott kancelláriai jegyző; jakabfalvi László Ferenc, a fő-kormányshéknél hites ügyvéd. Valamennyien tehát hivatalbeli barátok és ismerősök; nem meglepő, hogy hárman is nagyajtaiak, a háromszéki Nagyajta ugyanis Bölön tőszomszédságában fekszik. Bölöni Farkasnak egyetlen fiútestvére korán elhunyt, az ő fia a végrendeletben említett Farkas József; Lófi Sándor és Elek pedig nővérének a gyermekei.

A második (negyedik) végrendelet (1842. február 2.)

„A mult 1841^{ben} írt Testamentumot, most Istennek hálá még ép elmével, következőleg módosítom 's hozzáadok némellyeket, u.m.

1. Az őcséimre nézve írt pontot így változtatom: Lófi Sándornak hagyom a magyar mentém nadrágostol, Lófi Eleknek a Dolmányt nadrágostol, Farkas Jozsinak a nagy uj köpenyemet.

2. Mellettem lévő Demeter Istvánnak, a Testamentumban írottakon kívül, minden csismám, két viseltesebb kalapom, sapkám, az ágyakon lévő dohályt [dunyhát], parnát 's még egy párnát a régiebbekből,— és ezen folyó félesztendőre egész fizetését [.]

3. Lobovics urnak hagyom az ugy nevezett »Nagy« féle pípát 's a régiebb dohányomból 10 papusát [csomagot].

4. Körmöczi Jozsef nekem igaz barátom 's hív testvérem volt, szívesen kérem őtet, fogadja el tőlem a nagy zöld karikás székem 's az uj író asztalom. Megbántaná emlékezetem, ha ezt el nem fogadná. Ezeken kívül mind ő, mind Szegedi és Kelemen barátom fogadjanak el portékáimból a mi tetszik.

Kolozsvár, 842 Febr.2^{kán}

Bölöni Farkas Sándor mk.”

Ezt a végrendeletkezést is ugyanazok a személyek bontották fel és hitelesítették a külzeten 3—án, Farkas halálának másnapján Szegedi Mihály lakásán, mint az előzőt. A hagyatkozó kívánsága szerint jártak el, a hitelesítés oldalán ugyanis ott áll saját kézzel írt rendelkezése: „Mlgs Szegedi Mihály úr boncsa fel Farkas Sándor halála után.” Új név itt a szolgálé: Demeter Istvánnak hívták (Jakab Elek Lajosnak nevezi, valószínűleg tévesen). Lobovics (vagy Labovics?) kilétét nem sikerült megállapítanunk, talán Farkas házigazdája volt.

Az utóbbi irat és az elhalálozás dátuma azonos: február 2.; a reszketeg sorok elárulják, hogy aki a tollat fogta, az agónia küszöbéhez érkezett, s utolsó nagy erőfeszítéssel igyekszik üzeni még pár szót baráti környezetének. Első biográfusa, Jakab Elek megkísérelte pontosabban felderíteni a halál körülményeit—hasztalan.¹¹ „Kelemen másnap reggel jött bé Kolozsvárra, Körmöczi meghalt, Incze azt mondta, hogy ő és Pap Gáborné (valószínűleg a napló szerint 1835 januárjában elhunyt testi—lelki barát özvegye) voltak mellette kimúlá-

sakor, Demeter Lajos nevű legényét felkerestetnem nem sikerült, ma nincs Kolozsvárott vagy tán többé az életben is...”

A másnap kiadott gyászjelentés így szólt:¹² „Erdélyi Fő Kormányzékai Fogalmazó, és a' Magyar Tudós Társaság' Tagja Bölöni Farkas Sándor jelen hó 2–kán estvéli 8. óraker egy jobb életre átszenderüle; – közhsznu élete 47., szolgálata 27. évekre terjede annak, kit a' két Magyarhon testvérileg ölele;– e' Honban több üdvös eredményü társulatok alapításával örök becsben marandand emléke; –Nemes Háromszéken lakó egyetlenegy leánytestvére, 's rokonai még nem sejtik vesztességöket. Hült porai jelen hó 4–kén délutáni 4. óraker fognak nagypiaczsori szállásáról a' köz temetkező helyre kísértetni, Kolozsvártt, Télutó [február] 3–kán 1842” (Hivatalával gróf Lázár László guberniumi tanácsos tudatta Farkas elhunytát;¹³ 1829–ben őhozzá intézett levélben vetette fel a megboldogult egy jövendő erdélyi múzeum tervét.)

Jakab leírja, hogy a temetés február 4–én délután 4 óraker volt. Farkas koporsója fölött Kriza János (történetesen ugyancsak nagyajtai születésű) kolozsvári unitárius lelkész mondott könyörgést, s „harmonias ének mellett 24 fáklya lángja között kísértte a köztemetőbe nagy sokaság, melynek egy része az országgyűlési követi kar volt”. A sírnál Pálffy János Küküllő vármegyei ellenzéki követ beszélt, „áradozólag, honfi hévvel, tettdús életét, szabadelvűleg írt É. Amerikai Utazása nagy erkölcsi hatását s végrendeletével az ifjuságnak és a tudomány ügyének tett szolgálatát magasztalva; ezután az alvónak békét kívánva távozott el a tengernyi nép, mely a boldogultat ha életében eléggé nem is, halálában méltóképpen megtisztelte”.¹⁴

Tarcsafalvi Pálffy János emlékezéseiben maga is elbeszéli az eseményt¹⁵. „Első volt, ki Amerikát tüzetesen ismertette a magyar olvasó közönséggel, kifogyhatatlan jószívűség– és becsületességgel hírt és sok ész– s ismerettel. Meghalt Kolozsvártt 842–ben az országgyűlés folyama alatt. Követ-társaim engem bíztak meg gyászbeszédet tartani sírjánál, és én megtartottam azt csikorgó hidegben, melegen érző keblembem őszinte tisztelet– és szeretettel az elhunyt iránt.”

Csak még egy morzsányi adalék ehhez: a másfélszáz esztendővel ezelőtti búcsúztatás epilógusaként, az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárlban bukantunk rá”¹⁶. Pákei Lajos nővére, Krisztina tudatta férjével: „Miolta Farkas Sándor meg holt, szegény Josi is nagyon beteg –ott meg hült a temetésen, megbúsult érette, nagy fájdalmai vadnak, örökös hideglelése, kedvetlen... még fen járagat, Barra orvosolja, nagyon rosszul néz ki”. Barra Imre doktor páciense bizonyára a vigasztalhatatlan barát, Körmöczi József volt.

Ami végül a könyvhagyatékot illeti, jó kezekbe, Brassai Sámuel gondozásába került, ő volt ugyanis ekkor az Unitárius Kollégium könyvtárosa. A gyűjtemény 494 önálló művet tartalmazott 961 kötetben, a Gondoskodó Társaságban pedig 2000 forint maradt a hagyatkozó után.¹⁷ S a téka is meg a töke is Farkas óhaja szerint szépen gyarapodott. 1870-ben már 1307 kötet szerepelt a leltárban, a pénzalap pedig 2233 forint volt.¹⁸ Hatvanöt évvel később Jancsó Elemér vette számba a könyvállományt, s csaknem háromezer kötetet talált benne.¹⁹ Így terebélyesedett a kollégiumi bibliotékában elhelyezett gyűjtemény a végrendeleti adomány kamataiból.

Merő véletlen, hogy Bölöni Farkas Sándor sírközeli és síron túli emlékét éppen akkor idézzük fel, amikor születésének kétszázadik évfordulója közeleg. Nem a szerző szeszélye, hanem az iratok felfedezésének alkalma diktálta így. Egyébként is: ilyen nagy messzeségbe visszatekintve az idősíkok már összerosódnak szemünk előtt, az út elejének a vége ad fényességet. Tisztelgésünk mindenesetre az erdélyi pantheon halhatatlanjának szól, aki –Orbán Balázs szavát kölcsönözve– „menydörgő hangon rázá fel szunnyadó nemzetét, ki megfújta a szabadság tárogatóját, amelynek a haza minden zugába elhalló hangja a jogvédőknek megszámlálhatatlan és legyőzhetetlen phalanxát sorakoztatá a küzdőterre [...] szent és tiszta kell legyen minden hazafi előtt”.²⁰

Jegyzetek

¹ Jakab Elek, *Bölöni Farkas Sándor és kora*, Keresztény Magvető, 1870.321.

² Uo.

³ Bölöni Farkas Sándor, *Naplótöredék (1835-1836)*. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1982. 3.

⁴ Uo.31.

⁵ Uo.51.

⁶ Uo.51.

⁷ Uo.53.

⁸ Jancsó Elemér, *Bölöni Farkas Sándor élete és munkássága*. Kolozsvár, 1942. 56.

⁹ Jakab Elek, *i.m.* 320. Benczédi Pál csak „alapítóleveleiről, hagyatéki iratairól és más okmányairól” tud. (*Kelemen Emlékkönyv*. Kolozsvár, 1957. 45)

¹⁰ Magyar Országos Levéltár, Kolozsmonostori Konvent Levéltára, Testamentaria (F 23) S 32.

¹¹ Jakab Elek, *i.m.* 329.

¹² Magyar Országos Levéltár, Pákei Levéltár, P 1781/1. cs.

¹³ Jakab Elek, *i.m.* 247.

¹⁴ Jakab szerint (*i.m.* 329.)Pálffy beszédének szövege a kolozsvári Unitárius Főtanoda könyvtárában, Pákei Lajos gyűjteménye harmadik kötetében volt.

¹⁵ Pálffy János, *Magyarországi és erdélyi urak*. Kolozsvár, é.n. 148.

¹⁶ Szabó T. Attila, *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. V. kötet. Bp., Akadémiai kiadó– Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1993. 927. Kiragadott sorok a Kolozsvárt lévő Pákei Levéltár 6. csomójában elfekvő levélből.

¹⁷ Simén Domokos, *Az unitáriusok kolozsvári főiskolájának könyvtára*. Keresztény Magvető, 1877.

¹⁸ Jakab Elek, *i.m.* 320.

¹⁹ Jancsó Elemér, *Bölöni Farkas Sándor könyvtára*. Könyvtári Szemle, 1935. február 5.

²⁰ Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása*. III. Pest. 1869. 23.

ADALÉKOK A SZÉKELYKERESZTÚRI EGYHÁZKÖR EKLÉZSIÁINAK ISMERTETÉSÉHEZ (8. rész)

13. KŐRISPATAK

"Firtossal egybefüggő Fiastető nyugati alján elterülő kies völgyecskén törtet át (...) a Kis-Küküllőbe törekvő *Küsmöd-vize*, melynek minden felől magas hegyek által övedzett völgyében (...) helyezkedik el Etéden alol Kőrispatak. (Orbán B. I. 141.) A hagyomány azt tartja, hogy a régi falu nem a mai helyén feküdt, s nem is a mai nevén nevezték, hanem a település alsó végéhez csatlakozó, ma is *Diósfalvának* nevezett határrészben, "s csak később költözött föllebb az itt-ott kőrishokrok közé, honnan a mai neve is származott. Az első ideteleptült egy *Dömös* nevű ember volt, aki az ilyen nevű családot alapította", s aki a tatárok által egykor feldúlt Kecsethől telepedett volna ide. E családnevet a *Dömösútja*, *Dömössorka*, *Dömös kosár* határnevek őrzik.

Múlthól kicsengő hagyományt őriz a *Tatárok útja* nevű határrész és e hagyományhoz kapcsolódva a *Szilas-áj* "barlangjai", amelyekben az odamenekült népet hiába ostromolták a tatárok, sőt azokból kitörve a tatárokat meg is szasztották. (Vö. Orbán, I.146.) A régészeti terepkutatás ezeknek a Szilas-ájban, a Hosszú-patak völgye jobb oldali szakadékos partfalában a tatárok előli menedékhelynek tartott barlangoknak nem találta nyomát, s a *Tatárok-útja* is csak késő középkori "ma már csak gyalog járható, elhanyagolt szekérutat jelöl, mely Kőrispatakról kiindulva a hegygerinceken a Kis-Küküllő völgye (Csokfalva) felé halad". (Benkő Elek: A középkori Keresztúrszék régészeti topográfiája Bp.1992. 105) A vidéket jól ismerő néhai Bányai János sem tud itteni "barlangokról", egyik művében csak annyit ír, hogy Kőrispatak határában Borzlik-tetőn, a Szilas-áj sziklabércén a lakosság sziklaodukat említi. (Bányai J.: A Székelyföld természeti kincsei és csodás ritkaságai. Székelyudvarhely. 1938. 159.)

A falu első írásos említései a Székely Oklevéltár régi és új sorozatának kötetekben közölt különböző tartalmú okmányokban - peres iratok, összeírások - a 16. század második felének kezdetétől olvashatóak: 1566-ban *Keorispatak*, 1567-ben *Keorruwpatak*, 1600-ban már a mai alakjában *Kőrispatak*ként fordul elő. Hivatalos román neve *Crîșeni*.

Kőrispatak és határa természeti adottságainál fogva (kedvező terepalkat, folyóvíz megléte, védelmet nyújtó völgyek, kiterjedt erdőségek) mindig alkalmas volt arra, hogy a falu mai létét megelőző legrégebb történelmi időkől kezdve az itt mozgott, élt emberek, megtalálva életlehetőségeiket, hosszab-rövidebb ideig megtelepedjenek. A település és a völgy területét Benkő Elek, a székelykeresztúri múzeum régésze, 1988-ban kutatta át. Terepbejárásainak eredményeként a földművelés és egyéb természetes talajmóztatóadások nyomán felszínre került ún. régészeti szórányleletekből (történelmi korokra, né-

pekre jellemző cserépedénytöredékek, kő- és más eszközmaradványok) megállapíthatta, hogy a falu belterületén a Máthé-kertben a bronz és koravaskor: a Küsmöd-patak bal oldali teraszán levő falurészben az őskor, a bronz és koravaskor, majd a 16-17. század; a 48-as számú telek mentén a késő népvándorlaskor és a késő középkor; a falu széléhez csatlakozó Alsó-völgyben pedig a bronzkor és a népvándorlaskor emberének a nyomai találhatóak meg. A Sospatak-kerengője nevezetű határrészben egy nagy bronzkori tepelülés nyomai tűntek elő; a Szilas-ájsban a Hosszú-patak jobb oldali mellékvölgyének partfalában őskori és korai dák edénytöredékeket talált. A legendás Szépasszonyok-útja a késő középkorban a Kis-Küküllő völgyébe átmenő "országút", a Tatárok-útja régi szekérutat jelöl. (Vö. Benkő Elek, i.m. 104-105.)

Kőrispatak lakosságának lélekszámára vonatkozóan az első pontos adatok az 1786-ban végzett Első Magyarországi hivatalos Népszámlálás felvételeiben olvashatók; eszerint: az összeírt 135 házban 141 család lakott; ebből 307 a férfi, 312 a női nemhez tartozott, összesen 619 lélek. A 307 férfi nembeli közül paraszt volt 69, paraszt és polgár örököse 47, zsellér 63, pap 2, nemes 30, egyéb 24, férfi "sarjadék" 1-17 éves 70. Ez a statisztika a felekezeti megoszlást nem tünteti fel. (Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára. Bp. 1960.)

Az unitáriusok lélekszámáról elsőbbsen Lázár István püspök vizitációja alkalmából írt jegyzőkönyv ad számot, nemek szerint: Családos Gazdák és özvegy Gazda Asszonyok Nro 43, Élethen levő Gazdák Feleségeik Nro 46, Fiu Magzatok Nro 37, Léány Magzatok Nro 27 (Az unit. népesség fele gyermek!), Minden Lelkek Száma Nro 133. A Székely Miklós püspök által 1839-ben tartott generális vizitáció az unitáriusok számát nem nemek szerint, hanem a hér fizetése szerint veszi számba: a.) Egész hér adó Gazda van 22, félbéres 13, b.) vékával fizető van 4, c.) Nap számmal fizető magyar Gazda 6, Ujj Parasztis (cigány) mint egy 6. Összves száma a' Lelkeknek 219. Ez utóbbi adathból kitűnik, hogy az unitáriusok száma három és fél évtized alatt 37 lélekkel szaporodott.

Orbán Baláznak az 1867-1868 években készített statisztikáját véve alapul, mely szerint Kőrispatak lakosságának lélekszáma akkor 1078 volt, megállapítható, hogy 1786-tól Orbán Balázs népszámlálásának idejéig, tehát mintegy nyolc évtized alatt 459 lélekkel gyarapodott. Az unitáriusok száma pedig az 1801. évi generális vizitáció 133 lelkéről 1868-ra 248 lélekre emelkedve megkétszereződött; a reformátusok száma ugyanekkor 820 lélek volt, s élt még a faluban 10 idegennek számított személy. (Vö Orbán B., I. 16.)

A lakosság lélekszámára, nembeli és korcsoportok szerinti megoszlására, nemzetiségi, felekezeti összetételére, lakáskultúrájának állapotára vonatkozóan szemléltető adatokat tartalmaz az 1900-ban végzett népszámlálás. Az összlakosság száma a 20. század kezdő évében 1229 lélek, ebből férfi 629, nő 600. Korcsoportok szerinti megoszlása a századfordulói székely falvakra jellemzően kiegyensúlyozott: gyermekek száma 14 éves korig 413 - 33,6%, 15-19 éves ifjú 108 - 8,8%, együtt 42,4%! Az eltartók száma 20-tól 59 éves korig 572 - 46,5%. Az eltartott és termelő korcsoportoknak ez az egészséges aránya a népesség létszámának egyensúlyi helyzetét biztosította; a 136 hatvan éven felüli 11 %-nyi lakos ezt az arányt nem sokban módosította. A nemzetiségi megoszlás szerint az 1229 lélekből csak 8 személy más nemzetiségű. Felekezeti meg-

oszlásban: unitárius 300, református 863, r.kat. 36, g.kat. és g.keleti 17, izraelita 13 lélek. A falu lakáskultúrájának a századfordulóra elért fejlődését a 296 lakóház építőanyaga szemlélteti: kőből, téglából 27, boronafából 264, vályogból 5 lakóház épült; ezekből 72 cseréppel, 202 zsendellyel és 22 zsúppal fedett. (Vö. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. Bp. 1902. 454-455.)

Kőrispatak lakossága a legnagyobb lélekszámát, 1311 lelket az I. világháború kezdetére érte el; az 1915 elején tartott esperesi vizsgálószék jegyzőkönyvében 311 unitáriust és mintegy 1000 reformátust jegyeznek fel, megemlítve, hogy az unitáriusok közül 31-en teljesítenek harctéri szolgálatot. 1923-ban a Boros György püspökhelyettes vizitációs jegyzőkönyvének 3. pontja szerint 1922-ben az unitáriusok száma 257, 1923-ban az anyaegyházköztségben 278 volt a lélekszám, az etédi és a küsmödi szórvánnyal együtt 340 lélek.

Az 1930-ban tartott népszámlálás idejére a falu lakosságának létszáma 1072-re csökkent. A II. világháborút követő gazdasági, társadalmi változások hatására a lakosság megfogyatkozott, előregedett, az unitáriusok lélekszáma a hajdani 1801. évi 133-as lélekszámot a mostani 150 körülivel alig haladja meg.

A falu későközépkori társadalmi szerkezetéről a Székely Oklevéltár kötetében és a hajdani lustrák (katonai szemlék) összeírásaiban olvasható adatok adnak némi tájékoztatást. Ilyen a 16. század 1566 előtti éveiből, a II. János király (János Zsigmond) hadában híven szolgált Udvarhely széki főemberek és lófők lajstroma, amelyben Kőrispatakról Ferencz Mátijás, Gotharth Imre és Pál nevei említődnek; ilyen Udvarhelyszék 25 dénáros adójegyzéke 1567-ből, amelyben Keoruspatakon 27 lófő család portáját írják össze; vagy Udvarhelyszék 1721-ben tartott lustrája, amelyben Kőrispatakon 2 nemest, 36 primipilust (lófő - a nemesség második rendje) és 16 pixidiáriust (gyalogost) tartanak nyilván. A falu társadalmi szerkezetének ismeretét egészíti ki Egyed Ákosnak a székely székek falvaiban a jobbhagy és zsellér családok számának 1614 és 1848 között történt alakulására vonatkozó táblázata. Ebben 1614-ben 18 jobbhagy és 10 zsellér, 1750-ben 15 jobbhagy és 10 zsellér, s 1848-ban már csak 10 zsellér családot tüntet fel. (Vö. Egyed Ákos: Falu, város, civilizáció. Bukarest, 1981. 106 és a II. számú táblázat, 109.)

Gazdálkodás. Kőrispatak népe faluja határát a terepadottság folytán (összeszűkült völgyszakasz és abba torkolló mellékvölgyek) mindig keményebb munkával tudta megművelni, mint a szomszédságában levő Etéd vagy Böződújfalú népe. Idők folytán az ősi parlagoló földhasználatról fokozatosan itt is áttértek a *kétfordulós* földművelési rendszerre, amelyben a falu megművelhető határát a termelési rend szabályozásáért és a talaj termőerejének természetes feljavításáért két részre osztották: vetéshatárra és ugarhatárra. Tekintve, hogy ezek évente cserélődtek, "fordulók"-nak nevezték. A faluhoz viszonyított fekvésük szerint általában Alsó- és Felsőforduló Határnak nevezték, vagy a szomszédos falvak felé fordulásuk szerint, azok megnevezésével.

Kőrispatak fordulókra osztott határrészeiről első ízben az 1773-ban írt *Matrix*-nak az egyházközség földjeit - allodiáurait - felsoroló leltára tájékoztat. (Vö. Adorjáni Rudolf: A keresztényországi egyházközségek vagyoneleltára a XVIII. század utolsó harmadában. KerMagv. 96. évf. 1991. 243.) Ez a leltár az "Etéd felé forduló" és az "Újfalú felé forduló Határ" megnevezés mellett egy harma-

dik, az "Omlogy (Homlogy) felé forduló Határ"-t is említ, de ez nem jelenti azt, hogy a 18. század vége felé a falu népe már a haladottabb három fordulós termelési mód szerint gazdálkodott volna, mert az a határrész tulajdonképpen az Újfalu felé forduló második vagyis az Alsó határhoz tartozott. Ezt a fényt erősítik meg az 1801-ben és az 1839-ben tartott püspöki generális vizitációk vagyonleltárai, mindkettőben csak Felső és Alsó határt említenek, s ezekben a Homlogy területén fekvő Nyáras, Nyáras-száda, Külső-szurdok határnevek a vizitációk leltárában az Újfalu felé forduló, vagyis az Alsó határ részeként jelölődnek.

A falu népe, hogy mikor tért át a több évszázadig tartó kétfordulós határrendszerrel a háromfordulós, illetve hármas nyomásos művelési módra, az átnézett kúrátori számadáskönyvek ilyen vonatkozású utalást nem tartalmaznak. A 19. század első felében tartott generális vizitációk is - amint láttuk - az egyházközség külső ingatlanait még a két fordulóra osztott határ szerint leltározták. Így valószínű, hogy - miként a tájegység többi falvaiban - az áttérés itt is az évszázad második felének valamelyik középső évtizedében történhetett. Annyi bizonyos, hogy a 19. század harmadik negyedére, amikor az őszi vetésű kalászosgabona termesztése mellett tavaszi vetésű, főképpen kapás növények termesztése általánossá, illetve hangsúlyozottabbá vált, itt is a kétidényűek zavartalan termesztését biztosító *háromfordulós* (őszi határ, tavaszi határ, nyomás cserélődése évi váltásban) határrendszerre tértek át. 1879-ben az unitárius *Kozma Ferencz* volt székelykeresztúri tanítóképezdei tanár-igazgató által a székelyföldi falvak határhasználatáról készített *statisztikája* Kórispatakon is már a kiteljesedett háromfordulós határ képét rögzíti eszerint: a falu határa 4915 kat. hold, ebből szántó 2018, rét és kert 473, szőlő 23, legelő 589, erdő 1518 (!) és terméketlen 294 kat.hold. (Kozma Ferencz: A Székelyföld közigazgatási és közművelődési állapota Bp. 1879. 149.)

E statisztikából kiemelendő az 1518 kat. hold *erdőterület*, amely a völgyet környező hegyeken a határ 31 %-át borította. A határ kiterjedéséhez mérten ez a viszonylag nagy kiterjedésű, főképpen cserefákból, de bükkösből is álló erdőségben a *Sövényes-cseréje*, a *Nyáros-cseréje* nevezetű erdőrészek tekintélyes hányada *az unitárius és református egyházközségek közös tulajdonában volt*. Az egyházközségek a felsorolt erdőrészek mellé az 1800-as évek második felében a községi közerdőkből újabb területekhez jutnak. Az első juttatás 1861-ben történt, amiről a kúrátori számadást vizsgáló jegyzőkönyv 8. pontja ezt írja: "a községi erdőköt felosztották, s ebből az erdőosztály szerint az anya szent egyháznak három szép nyíl erdeje jutott, az osztatlan részből még jelentékeny osztályrészre számítanak". A református egyház hasonlóan megkapta az osztályrészét. A második juttatáskor 1876-ban a község a két eklézsiának újból erdőrészeket "ajándékozott". E tény a számadáskönyv így örökítette meg: "Az erdő elkülönítése alkalmából a község a két kebli egyháznak két darab erdőt adván, annak egyikét a két egyházközség előleges megegyezés folytán *nyilvános* szerint megosztván, ezen osztálykor költött (a kúrátor) 20 krajcárt."

Ezekből az erdőkből évente kitermelt fa képezte régi idők óta az egyházközség fő jövedelmi forrását. Az unitárius eklézsiának az 1700-as évek közepétől írni kezdett Lybellusaiban a kúrátorok évről-évre folyamatosan

elszámolnak az erdők fájának eladásából bevételezett jövedelemről, s ezeket az elszámolásokat, valamint az egyházközség erdőgazdálkodását, védelmét mind a generális, mind az egyházköri vizsgálatok szigorú rendszerességgel ellenőrizték.

Az erdőbirtok két és fél évszázadon át nyilvántartott jövedelmének követéséből - igen érdekesen - két egymásmelletti különböző természeti adottságú tájnak: a szőlőtermelő, fában szegény vidéknek és a szomszédos erdőkkel borított dombvidéknek szoros gazdasági kapcsolata, egymásra utaltsága is kirajzolódik. Így a Kis-Küküllő-menti Szénaverős és a Nagy-Küküllő-menti Segesvár szász kádárai a cserefa hordóknak való dongafáért majdminden évben megjelennek Kőrispatakon; hasonlóan a cikmántori, a nádasi szászok, a gyalakúti gróf Lázár, a kiskendi és más szomszédos udvarházak szőlőkaró szükségletüket is jórészt innen szerzik be, de a fában szegény környék lakói is igen gyakran innen vásárolják.

A 19. század utolsó harmadában (1867) építeni kezdett erdélyi vasúthálózatnak a vidékünket elérő szakasza és az ehhez kapcsolódó Küküllő-menti szárnyvasutak építéséhez két ízben ugyancsak jelentős mennyiségű és értékű cserefát vásárolnak Kőrispatakról az egyház erdejéből az egyházi főhatóság engedélyezésével: 1871-ben "A cserés erdőből vas uti szükségre eladtak 932,08 Ft. értékű fát" (ezt az összeget utasításra kamatra tőkésítették); 1888-ban "veszendő cserefából vett vasuti vállalkozó" 170 Ft. értékben.

Amíg az unitárius egyház az erdőket a református egyházzal közösen birtokolta, néha megesett, hogy a jövedelem elosztásakor vita támadt, hasonlóan a külön kitermelt famennyiség miatt is. Ez történt például 1819-ben, amikor az unitárius egyházközség a református egyház ellen pert indít amiatt, hogy a Nyáras-erdőből cserefákat vágatott le. A viták elkerülése végett néhány évtizeddel később, 1853-ban a két eklézsia a közös erdejét elosztja. Ezt a tényt a vizitáció jegyzőkönyvében így protokollálják: "Azon szép Csere és bükkfákból álló erdő, mely eddig a' Reformata szent Eklesiával közösen birtokolt, *felosztott* (Kiemelés M.I.), a' két Eklézsia között egyenlően, s ezen osztályról kelt ok levél a' Megye ládájába tétellett." A jegyzőkönyv 8. pontja szerint "a' felosztás alkalmából 5 Ft. 60 pénzt költött" - a kúrátor.

A kúratori számadáskönyvek kiadási tételeiből jól követhető mindaz a ténykedés is, amikkel a 19. század második felétől az egyházközségi erdők védelméről gondoskodtak: folyamatosan szerepel az erdőpásztor fizetése; azok a kiadási tételek, amelyeket az "erdőszélek kijáratásáért", a "határhalmok - méták - felújításáért", az "erdőrontásból" keletkezett károkat megállapító "becsüsök" fizetésére költöttek. Az erdő megújításáért pedig évről-évre a "leesett", a "veszendő" fákat kitermelik, s kisebb-nagyobb tételekben elárverezik.

Az erdő gondozásáról a vizitációs jegyzőkönyvek megállapításai általában kedvezőek: pl. "Az erdő okszerű kezelés és pásztorlás alatt van" (1874); "Az erdők épen találtattak, s jó gondozás alatt vannak" (1888). Ha azonban valami olyan rendellenességet találnak, ami veszélyezteti az erdő épségét, annak megszüntetéséről rendelkeznek. Így pl. az 1880 februárjában tartott esperesi vizitáció elrendeli, hogy mivel a pap farészesevésének az eklézsia erdejéből történő hazaszállítási kötelezettségét a hívek rendszertelenül teljesítik, ki-ki akkor viszi,

amikor neki tetszik, s emiatt a behordás elhúzódik, részletekben történik, ezután a gondnok vagy egy-két presbiter jelenlétében "egy nap legyen, mert megtörténik - indokolják -, hogy egyesek a részletekben egyénileg végzett szállítás ürügye alatt saját hasznukra is csempésznek fát az eklézsa erdejéből."

Az erdők felügyeletére az 1890-es évektől az erdészeti hatóságok erdőgondnokokat alkalmaznak, akiknek fizetéséhez az egyházközség is hozzá kellett járuljon. A Gondnokság az erdőhasználatot megszigorítja: fát kiterelni csak az engedélyével lehet. 1893-ban még a pap tűzifa részesedését is megtiltotta. A jegyzőkönyv ezt a tényt így örökítette meg: "Itt a megelőző időkben a papnak az Eccla erdejéből szabad erdőlési joga volt, de az erdőgondnokság által kizorított." A vizsgáloszék átirattal tiltakozik ez ellen.

A kőröspataki unitárius egyházközség *anyaegyház* volt, hozzátartozott mint filia a szomszédos Bözödújfalun. A mater és a filia kapcsolatáról, a megmaradt első kúratori számadáskönyvnek 1751-ben tartott vizitációkor felvett jegyzőkönyvében "*Kőröspatak és B.Újfalvi edgyezések*" cím alatt olvashatunk: "Tiszteletes Püspök Sz.Ábrahámi Mihály Ur és Tiszt. Esperest Márkos Péter ur Ö kegjelmek intimitatiojokból (tudtul adásukból), a két Ekklesianak megh edgyező akarattjokból, hogy Papot edgyütt jobb alkalmatossággal tarthassanak, edgyézének ez Szerént: Hogy a' Kőröspataki Unit. Ecc[lesi]a az pap Házát, és az Parochia körül valo kertet procurallya (gondozza). Az Újfalvi Ekklesia pedig a Tsürt ab Fundamento cum omnibus requisitis procuralljak (alapjától tartozékával gondozzák). Tüzi fát minden Gazda ember annuatim (évente) egy egy Szekérrel vigyen és két ekét az egész Ekklesia annuatim adgyon. Az Pap Bérit ide Kőröspatakban helyben a Papságh Házához fel hordgyák." (A pap használatában lévő földek megszántására - az egyházközség lélekszámához viszonyítva - meghatározott számú ekés gazdát "Szántás szer" sorrendjében egy-egy vagy fél-fél napra kijelöltek.)

A filjának *lévitája* volt, aki az úrvacsora kiszolgáltatásán és a keresztelésen kívül a hívek egyéb egyházi gondozását ellátta. Az 1801. évi generális vizitáció, "A Miniszteretek szolgálatja a' Máterben és a' Filiában" c. jegyzőkönyvi részben meghatározza külön-külön és együttesen a felváltva végzendő ténykedésüket. A presbitérium a "három sátoros ünnepi úrvacsora" szokásos kiszolgáltatási idejének megváltoztatását javasolja: az alternatim, azaz felváltva első napján a materben, majd másodnapján a filiában, s a következő ünnepen pedig fordítottan történő osztás helyett "az Tiszt. Pap előbb a Materben osszon urvatorát (de) tsak rövid énekléssel s könyörgéssel jó reggel", s azt úgy végezze el, hogy "a' Filiában jelenhessen meg az Istentisztelet szokott óráján". Indoklásuk ez: "Ima Karátsonban István napja és Husvétban a szokott öntözés lévén, a' 2-dik napon, ezeknél fogva akadályoztatnak némely Ekklesia tagjai a' Communióra ahoz illendőleg meg jelenni, s ugyan ezért, más szomszéd Eklésiákban feles számmal szoktak menni s ezért kevesen maradnak a' másod napi communiokor az Ekklesia ladjájába adakozók, mely káros az Ekklesiának." A pap aztán hajlandó elvállalni az egy naponi két helyen végzendő communioosztást "ha az eddig Taxa fizetésért használt kaszálot ezután díjtalanul használhatja". A vizitáció ezt "illendőnek, sőt szükségesnek látva" - engedélyezi.

A materben és a filiában működő "ministerek" szolgálati kötelességük szerinti javadalmazásának néhány adatára - ugyancsak az 1801-ben tartott vizitáció jegyzőkönyvéből idézve - érdemes kitérni, mert ezek tanulságos módon szemléltetik, hogy a korabeli egyházközségnek a helyi adottságok, gazdálkodási szokások alapján milyen volt a javadalmazási rendszere.

A jegyzőkönyv a "Ministerek szokott Béré"-t is mind a két eklésiában protokollálja, megállapítva, hogy: a parochusnak 15 egész bérfizetőtől jár 3-3 kalongya búza és 3-3 kalongya zab (45-45 kalongya); a 6 fél béresektől (fele más házasság mián) 1 1/2 kalongya mindenikből, ezek közül kik Férjek s amazoktól is 1-1 szeker fa; 4 vékás személytől másfél véka búza - 9 mérő; hat napszámmal fizetőtől 2-2 napi dolog (a' Dénár 12 értetöleg; 6 készpénzzel fizetőtől összesen 60 Denar; a keresztelésnek "Kánon szerinti jutalma egy Kakas ha Fiu, egy tyuk ha Léány." "A szántásbeli Beneficium: Hat ekéből áll, ezeknek "ketteje Tavasszal, ketteje Ugarlászkor, ketteje Forgatáskor fél-fél napi szántással" - szolgál s a "Papság kevés bére potlására évente 6 ekén felyül szoktak fél-fél napi szántást praestalni (teljesíteni)" a helyett a régi szokás helyett, amikor "minden Bérfizető marhás ember[nek] egy-egy Bugjátkska szénát is tartozott fizetni." A presbitérium minden évben jegyzőkönyvben jelölte ki, illetve nevezte meg az abban az évben szántásra kötelezett híveket.

A "Mesterség Béré"-re vonatkozóan ezt olvassuk: "A' Mesternek, ki mint egyszersmind a' Filiális Ekklesiában Lévíta, abban lakván a' Mater Ekklesiától semmi Bért nem procural (itt: javadalmat nem kap); hanem abban való kevés kántori szolgálatért a' Pap által praestaltatik, ennek a Filiában obvenialo (obvenio - bérjövedelem) képéjéből 8 Kalongya Buzával és 4 Kalongya Zabbal; a' több hérit pedig Filiális Ekklesiától veszi a' szerént, a' mint meg-iratik a' Filiában való vizitáció aktáinak seriessében (sorában)."

A Mater és a Filia együttélése az 1850-es évekig tartott. Az 1852. évi esperesi vizitáció jegyzőkönyvében számadást adó kúrátor a "PéNZ kiadás" rovat 2. pontjának szövegében ezt írja: "*a b:ujfalvi leány eklesija elszakadása ügyiben* (Kiemelés M.I.) főtanácsi rendelet nyomán a T:Esperes és egy Consistor (tanácsos) Ur az eklánál megjelenvén, ezeknek asztalára költött 1 Fh. (Magyar forint) 40 Dénárt". Az elszakadás megtörténtének idejéről a továbbiakban nincs utalás.

A *templomra, haranglábra és harangokra* vonatkozóan a 18. század első harmadának a végétől írni kezdett Lybellus évenkénti kiadási tételei közt kapunk adatokat. Ezek a meglévő templomon és a haranglábon végzett javításo-kért fizetett összegekről tájékoztatnak: 1745: "három üveg ablakokért a' Templomra"; 1738: Uj harang kötelére; 1758: "Vetem tizen negj pénzel egy szijat a' kitsin Harangra"; "Fizettem a Sendőjözöknek" templom tetejére; 1753: A' Haranglábot meg sendélyeztette a' Kalapját stb.

Ezekről az egyházi "Imobile Javak"-ról az 1773-ban készített *Matrix* leltárában az első templomnak építési évét nem tudták megállapítani, csak ennyit írnak: "Vagyon egy Fa Templom, melly készítettett Ao ... a Kőrispataki Unitaria Ekklesianak farattsága és költsége által. Vagyon egy fa Harangláb, mellyben vagyon két Harang".

Lázár István püspöki vizitációjának leírása 1801-ben a mai helyén állt régi templomról és tartozékairól már bővebben tájékoztat: "Tserefa talpakon borna fákból épült Sendelyes fedelű Templom, melynek napkelet felől való oldalán (...) vagyon fenyő Deszkából párkányosan készült (...) bérelt ajtója, s az ajtó szemöldökön kívülről irás: In honorem uni et veri Dei et Filii ejus Jesus Christi 1677." Ez az évszám lenne tehát a templom építésének dátuma, ami a Matrix írójának figyelmét valami ok miatt elkerülte. Ezt az építési időt megerősíteni látszik egy évvel korábban keltezett, a "Levelek" leltárába felvett okirat tartalmát jelző szöveg: "A' Templom helyéről való Testamentuma Antal Jánosnak és Feleségének Áts Borbálának. A[nn]o 1676." Ezt az építési időt igazolják a templom berendezési tárgyain látott és feljegyzett dátumok is, amelyek mindenike a templom ajtókeretén jelzett 1677. év után készítőddött; így a legrégebb "egy zöld festésű kerek asztal (Urasztala), amelynek karimája közepén [...] két sárga abrants között ezen betű és esztendő szám: P.1681." - olvasható.

A templom mellett állott *fa haranglábat* valószínű meggyengülése miatt 1783-ban eladják, amint a számadáskönyv "De Perceptis" rovatából kitűnik: "A' Sz.[ent] Háromságiaktól Haranglábért Flor. Hung. 8. (magyar forint)". A kiadási tételek szerint még ebben az évben újat kezdenek építeni, s 1786-ban fejezik be. Ezt a haranglábat írja le az 1801. évben tartott püspöki vizitáció jegyzőkönyve így: "...ezen Fundusnak Észak felől való végiben egy singni magosságú köből rakott fundamentumra kemény tserefákból erőss kötésekkel vagyon építve egy Harangláb [...] szarvazatja veres sendellyel fedetett; az ablakon alol való dereka veresen festett fenyő deszkákkal deszkáztatott [...] alsó Eszterhéja festetlen Sendellyel fedett oldala festetlen fenyő deszkákkal felállítva deszkáztatott [...], belül két rendbéli gráditson felmenve van két Harang."

A harangokra vonatkozó első feljegyzést az 1782-ik év "De Erogatis" - kiadási - tételei közt olvashatjuk, amikor kúrator a harangöntőnek 20 magyar forintot fizet előlegbe, s 1783-ban még 153 magyar forinttal egészíti ki a vételárat. Az 1786. évi egyik kiadási tétele szerint volt még egy régebbi kisebb harangjuk is, amelynek anyagát az új kisebbikbe segesvári műhelyben beöntették: "A' Kússebb Harangban a' régi 48 fontos Harang belé menvén fizetett f.h. (fl.hungaricus) 112,80 Dr. (dénár).

Az 1801-ben tartott generális vizitáció ezt a két harangot leltározza, amelyek közül az egyiket 1783-ban s a másikat 1785-ben öntették, mindkettőnek a súlya "mintegy 128 font".

A két év múlva, 1803-ban tartott esperesi vizitáció "fájdalommal szemléli, hogy a" véletlenül támadott tűznek miatta, ezen folyó 1803^{dik} esztendőben Áprilisnak 25. napján nem csak feles Gazdák, jó szívű unitárius Halgatok, hanem a' Templom és Harangláb hammuvá tetettetett, és a' harangok egybe olvadottanak (...) nem.lévén (...) mivel az Isteni tiszteletre egyben szollittasék az Ecclesia, elsőbben ezen folyó esztendőben öntetett egy Három Madzás (!) és Hét fontos Harangot, pótolván az Ecclesia az egybe olvadott Harangok Materiájával (...) Négy Száz Magyar forintokat, lévén illjen Inscriptio az Harangon: Tüz által lett romlásából ujjonnan öntetett az egy Isten dütsőségére a' Körispataki Unitária Nemes Ecclesia maga költségével Baumgartner János által Ao. 1803." A Lybellus 1819. évi kiadási tételeiből megtudjuk, hogy az eklésia a nagy harang mellé

"ezen Esztendőben öntetett 2 Mázás" kisebb új harangot, szintén a segesvári Baumgartner öntő műhelyében. "Az új Harangért mely 205 fontos fizetett bé az Harang-Öntőnek (...) 601 Mf.-ot és 20 Dénárt." Ezt a kisebbik harangot aztán, mint az 1850. évi jegyzőkönyvnek a 6. pontja, amely az 1848-1849 évi szabadságharc utáni veszteségeket veszi számba, ezt írja: "Az ingo javak apadtak, mert a Magyar állomány számára parancs szerint a kisebbik harangot oda kellett adni." A 12. pont alatt pedig ezt olvassuk: "Beadatván az egyik harang a magyar tábornak álgyunak, hogyha Brassoba mostan megtalálhatnák e végett aztán egy levél küldtetett." A harang keresésének úgy látszik nem volt eredménye, s csak jóval később kerül sor az elvitt pótlására, amint az 1857. évi kúrátori számadáskönyv kiadási tételeiből kitűnik: "...az ingók szaporodtanak egy 225 fontos haranggal", melynek körirata: "A' Körispataki Unitaria Ecclesia az egy igaz Isten dicsőségére öntetett 1856-ban Lovas Fridrik által Segesváron." Az újabb áldozatvállalás bizonyítékeként megörökítik az adományozók névsorát, akik közül 43 unitárius család egyenként 24 pénztől 6 forintig, s 12 református család 1-től 10 forintig, összesen 601 forintnyi összeget adtak harangvásárlási alapra. Ezt az összeget az eklézsia az erdőjéből eladott fa árával pótolta ki 811 magyar forintra. Az immár harmadszor öntetett kicsi harang is az I. világháború áldozata lett, 1916-ban "a hadvezetőség vitte el".

Körispatakon az 1803-ban keletkezett tűzvész pusztítása - amint láttuk -, a kicsiny unitárius egyházi közösséget nagyon érzékenyen érintette. De híveinek volt olyan és annyi lelkiereje, hogy az újjáépítést megkezdjék. Az újröntetett harangokkal egyidejűleg, hogy azokkal legalább "szolihassák egybe a' Ecclesiat", leghamarabb *haranglábat* építettek. A költségek pótlására az eklézsia az e korban szokásos módon "emendikáltatott" - arra vállalkozó néhány egyházközségi tag más vidékekre, egyházközségekbe kéregetni indult. . . .

Az 1804-ben tartott egyházköri vizitáció aztán elrendeli: "A tűz mián hammuvá lett Templom helyett új építendő". Körispatak népe - a kúrátori számadások tanúsága szerint - az áldozatvállalásnak "Vallásbéli személyi válogatás nélkül" megadható példáját adta ezúttal is. Adakozott mindenki rovatal nélkül pénzzel, ajándékoztak építkezési anyagot, gabonát, vállaltak közmunkát, s voltak olyan "privatus emberek (akik) a' Templom építésére maguk költségén téglát vettek". Mindezt pótolta az erdő haszna; az Egyházi Főhatóság, a Gubernium (a Kolozsváron székelő Kormánysház) "Patentálásával" (szabadalomlevél) elindult emendikálók pénzgyűjtése; anyagi támogatást nyújtott a püspökség, nagyobb összegű pénzkölcsön az énlakiaktól. 1805-ben aztán megfogadják a pallért, s hozzákezdenek a régi templom helyén az új építéséhez. De mert "A' Templom Fundusa az építendő Templomnak kitsin helljnek itéltetvén vásárolt az Ecclesia egy kitsin just melléje a' Szomszédtol Antal István eo kegjelmétől". A kúrátori számadásból kitűnően a templom alapja 1805-ben elkészült. Erre következtetünk a kiadási tételek elszámolásából: "A' Templom fundamentuma felhozásakor gyűlt alamisna 14 Ft.h." 1807-ben aztán a vizitáció megállapítja, hogy a falak építése befejeződött, s a templomot cseréppel befedték; 1808-ban stakaturoznak; 1810-ben elvégzik a belső/külső vakolást, s "a' Templomra egy szép Pléh Gombot vásároltanak".

A templom belsejének a berendezéséhez 1811-ben kezdenek hozzá: a "Székek készítésére segesvári asztalosokat fogadnak; 23 "hallgató" 26 forintot adományoz erre a célra; a tehetősebbek, köztük Kováts Elek "dulló" (dulo = régi székelő székek bírója) "Fedeles Széket"; Pap Bentzédi Márton a "Papság székét" és az "Éneklő Oltárt (pulpitust) készítette el; 1812-ben elkészül a "Prédikáló Szék" és a "Korona"; 1813-ban a "Templom Tornáczát" fedelezik; 1814-ben aztán a vizitációs jegyzőkönyv megállapítja, hogy a "Templom, Parochiális épületek jó karban vagynak".

Az új templom mellett még 1823-ig harangláb állt. Ekkor megkezdik a templomhoz csatolódó *torony* építését. Erről így számol be a vizitáció jegyzőkönyve: "...a torony fundamentuma a földből kihozatott az ajtók holtzattyái...;"

1824-ben "a Torony szépen emelkedett ez Eszterdöben", cseréppel fedik; 1825-ben segesvári pléhessel a sisak csúcsúra gombot csináltatnak. Az ugyancsak ez évben tartott vizitáció aztán dicsérettel írja: "...egész gyönyörűséggel szemléli a [ieocesana] visitáció, hogy ezen kevés számból álló Ecclesia annyira buzgó a' Isten Ditsőségéhez, mely szerint a' Templom eleibe egy gyönyörű torony épített, mely befedvén már csak vaklás héjján." A szép karcsú toronysisak cserepezése az elkövetkezendő időkben gyakran okozott gondot, többször javítást igényelt; 1871-ben és 1882-ben aztán a "torony fedele egészen megújított", s ezzel egyidejűleg a templom cserepezését is megújítják. Az 1916. évi *földrengés* miatt megrepedezett templomon ismételten nagy javítást kellett végezni. Az azóta eltelt háromnegyed évszázadnak utolsó felében bekövetkezett nyomorúság miatt a templom nagyon megrongálódott, míg végre 1995-ben az Énlakáról beszolgáló lelkész, Dancs Lajos hathatós szervezésével a templomot sikerült megújítani.

Körispatak kevés lélekszámból álló unitáriusai nemcsak az említett pusztító elemi erők okozta károk miatt vállukra nehezedett terhet hordozták, hanem "Istenes indulatukból" a faluban egyházközségi központjuk kialakításáért, egyházi épületeik alkalmasabb használhatóságáért is bámulatos áldozatkészséget mutattak. Elmondható, hogy különösen a 18. század első felétől az I. világháborúig állandóan építettek, módosítottak, javítottak.

Az 1801-ben tartott generális vizitáció jegyzőkönyvéből megtudjuk, hogy az egykori "Papság Fundusa" nem a mostani helyén volt, hanem "a' Falu alsó végének Dél felől való részében" volt egy három osztatú "Épület (...)" melynek közepe táján s külső oldalára nézve deszkázott pitvarába bé menetel van (...) ebből *jobbra* vagyon hémenetel a' Papság lakóházába (...) két üveg aklakkokkal (...) a Mester Gerendán olvasható ezen írás: Extracta haec Domus Anno 1762 Pastore existente Michaele Küss, Curatore Paulo Hatos. A' pitvarból *balra* vagyon egy.küs házatska (helyiség)... két ablakai közül az egyik papirosbol, a' másik lantornából való (...) épített az Ecclesiától a' végre hogy Classisul szolgáljon a' tanuló Gyermekek számára." A leltározó jegyző leírva aztán a többi épületét megjegyzi: "Ezen a telken levő Épületek pedig Szalmás fedelűek."

A régi papitelket, hogy a "Papság Háza" a templom mellett legyen, 1808-ban elcserélik: "Az Ecclesiája a' Parochiális fundust rajta levő minden épületével edgyütt mely az Templomtól távol volt el cserélte az Templom mellé

Antal Istvánnal és Fiaival." 1809-1801-ben ide új korszerűbb zsindeyes, stakaturós, pincés papi házat építenek, s 1811-ben aztán a vizitáció megállapítja: "ezen [enerabilis] (tiszteletteljes) Unit.Ecclesiában (...) a' Parochián való Épület ujba építetve jo karban találta." Rendre felépítik a melléképületeket: a zsúppal fedett istálló csúrt, színeket, nyári konyhát.

Fél évszázad teltével, 1867-ben a jegyzőkönyv arról tájékoztat, hogy "a' papilak a mely hamari leszedésre vár - roskadozo lévén; mire nézve eklesia nem csak tervezgeti; hanem magát előkészítgetiis egy uj papiház készítésére." Az 1867-ben megkezdett építést 1869-ben befejezik: "...az épittkezni kezdett papházat az Ekllesija a mult vizsgálat ota bevégezte, a szükségekkel felszerelte és így egészében lakhatóvá tette." De úgy látszik, hogy nem volt elég tágas, mert az 1883. évi jegyzőkönyv erre vonatkozólag ezt tartalmazza: "A papház középső osztályának halaszthatatlan magnagyobbítása, mely szinte használhatatlan (...) a gondnok kötelességévé tétetik." 1894-ben megnagyobbítják, 1896-ban a házhoz konyhát építenek.

A papilak kétszeri építése közti időben az eklézsia 1845-1847 között a "Czinterem és papi teleknek is nagy részét derék kőkerítéssel körözte és egy igen ügyes kőkapu lábakkal derékül csinált rostélyos kapukkal is a' papi jószágot ellátta." Ennek a szilárd kőkerítésnek aztán 1893-ban a Küsmöd árvize "csakugyan merőben elsodorta". Két évbe telik, míg 1895-ben újraépíthetik. Az árvíz a harangozói lakot is elsodorta. A jegyzőkönyvben a vizitáció most is megállapítja a községbelieknek vallás különbség nélküli, anyaggal és munkával való segítségét. A költségekhez pénzzel a püspökség és a "magas kormány e célra küldött összege" járult hozzá.

Az istentiszteletek áhítatosabbá tételéért 1897-ben a korondi'unitárius eklézsia régi orgonáját vásárolják meg, s az újonnan felépített templom karában felállítják, azonban "a változatok gépezetében hibák" lévén, nem tudva azokat kijavítani, végül is 1904-ben harmóniumra cserélik ki.

Kőrispatak 18. századi unitárius *iskolájáról* - amint láttuk - az 1801-ben tartott generális vizitációnak az 1762-ben épített "Papság házá"-t leíró szövegéből értesülünk: "...a' pitvarból balra vagyon egy küs házatska (szoba) a' végre, hogy Classisul szolgáljon. Ebben a régi helyiségben végzi a pap a tanítást 1810-ig, amikor a régi, 1808-ban elcserélt fundus helyett a templom közelében megszerzett helyen új papilakot építenek, s abban a kisebbik szoba lesz a "Taluló Ház".

Ebben a szűk helyiségben folyik továbbra is a tanítás évtizedeken át. Idő teltével a tanulólétszám emelkedése miatt egyre kevésbé felel meg a követelményeknek, sőt van időszak, amikor a tanulók "feljárását" akadályozza. A Vizsgáló Hivatal (vizitáció) el-elrendeli a jobbítást, míg végre 1859-ben arról ír a köri jegyző, hogy "az iskola hiányai csak a napokban javittattak".s "szorososan" elrendelik, hogy az "iskola a legkisebb halasztás nélkül induljon be".

Az unitárius iskolával egy időben a reformátusok iskolája is működik. Érdekes módon az iskolák alkalmasságának, színvonalának növekedése vagy csökkenése következtében, hol az egyik, hol a másik felekezet tanulói közül többen is nem a saját, hanem a másik felekezet iskoláját látogatják. 1804-ben például "A' unitárius Atyák Gyermekei, a' Refor[mátus] iskola Mester eleiben

járnak". Ezért a vizitáció "a' Tiszteletes Papnak imponálja (parancsolja), hogy (...) az Atyákat requirálja (keresse meg), hogy Gyermeküket onnan avocalják (visszahívják)...". 1868-ban megállapítják, hogy az unitárius pap elé járó tanulók száma 40-re emelkedett "mely szám az itteni reformátusokból emelkedett ily magasra". Oka pedig ennek az, hogy a helybeli, felsőbb iskolát végzett ifj. Karda Péter birtokos "csaknem élvezetet találván benne, az itteni nevelőket a legnagyobb szorgalommal oktatja".

1871-ben az unitárius iskola berendezését jobbjítják, új taneszközökkel látják el; 1873-ban a tapaszos padló helyett pádimentumot raknak.

Az 1870-es évek elején a két felekezet megkísérli iskoláinak összevonását. Erről az 1876-ban tartott vizitáció jegyzőkönyve tájékoztat: a 24 tanköteles unitárius gyermek "...a két hitközség meg egyezése folytán közös iskolában az ev. ref. tanító vezetése alatt iskoláztatnak, a vallásos tantárgyak tanulására szerdán és szombaton a helybeli lelkészekhez járnak fel". 1878-ban a vizitáció ismételten megállapítja a közös iskoláztatás "szűk lévén az unitáriusok tanterme (...) a református atyafiaké tágasabb." Itt a református rendes tanító és a helybeli unitárius pap tanítanak. Az oktatás mikéntjét "iskolaszék" és gyámhatóság ellenőrzi. 1879-ben a vizitáció megállapítja, hogy a közös oktatási rendszer "ez idő szerint helyesnek bizonyulván (...) fenntartásra ajánlatik."

A következő években az együttes oktatásban zökkenők keletkeznek, s ezért olvashatjuk a jegyzőkönyvekben: "Az Egyház célja, hogy az itteni felekezeti iskola államosíttassék." A zökkenők miatt az adatok tanúsága szerint a két iskola különvállik, de az oktatás továbbra is keveredett. 1888-ban a körí jegyző így ír erről: "Az unitárius tankötelesek közül többen járnak a helybeli ref. iskolába, de ezzel szemben az unitárius iskolába nagyobb számmal járnak a református gyermekek." A Tanuló Ház azonban az 1891. évi jegyzőkönyv szerint nem felel meg hivatásának: "A tanterem a régi, de annyira szűk és felszeretlen, hogy az iskolába járók 1/3-ának is befogadására nem alkalmas, nem felel meg a törvénynek." A vizsgáló hivatal aztán "kiválóan felhívta a figyelmet egy új tanterem építésére."

Ez azonban nem történik meg; 1893-ban "a vizsgáló hivatal sajnálattal győződött meg (...), hogy az iskolaügy rendbeszedésére az Ecclának anyagi ereje nincs...". 1894-ben aztán megállapítják, hogy csak akkor lesz kedvező változás, ha "...a régóta tervezett sőt ígért *községi iskola* felállíttatik". Ez két év múlva, 1896-ban megtörtént: "Az itteni két felekezeti iskola jellege egygyé olvadva sok vajudás után községivé alakíttatott, két tanítói állással (...) amelyek a szerződés szerint eként töltenek be, hogy egyik tanító ev.ref., a másik unitár vallásu legyen és legyenek egyszersmind az illető felekezetnek énekevezérei is..."

A községi iskola még egy ideig az "átmenet nehézségeivel küzd". Még 1899-ben is megfelelő tantermei nincsenek. 1905-ben aztán a vizitáció megállapítja, hogy "Az eddigi községi iskolának *állami*vá változtatása a jövő tanévre munkálatba van", ami meg is valósult 1908-ban: "Az *iskola állami*, tanköteleseket két tanító s egy tanítónő oktatja. Vallást, egyházi éneket a lelkész tanítja."

Az iskolai oktatás mellett az ifjak vaásrnap délután ún. "*Nyári Katechizáció*"-jának ellenőrzését - a Lybellusok tanúsága szerint - 1789-től kezdve a

vizitáció évről-évre folyamatosan megtette. Megállapításai időnként dicsérők, de igen gyakran elmarasztalók. Az elégedetlenség általánosságban az ifjak látogatásának rendetlen, elmaradozó voltából adódik. A lányok rendesebben látogatják, 1790-ben pl. megállapítják: "A' Nyári Cathekizáció durált a Léány Ifjuság iránt." Az 1801-ben tartott generális vizitáció viszont megállapítja, hogy "...főképpen a Férfi nembeli Ifjakra nézve nem gyakoroltatnék; ennek gyakoroltatása sub poena Canonica (poena - büntetés) paranatsoltatik mind a' Tiszt. Tanítónak, mind pedig a Tanulókra nézve." A férfi nembeli ifjuság elmaradásának oka a "marha pásztorlás", "barom őrzés" - az állatok nyári takarmányoztató legeltetése - és a szolgálat. A lehetőség szerint a presbitérium igyekszik javítani a helyzeten, de kevés eredménnyel. Ezért pl. 1866-ban a vizitáció elrendeli, mivel "a szelid eljárás sikert nem hozott, az előljároság kemény kényszerítő eszközöket használtassék fel". 1881-től a gyér látogatottságnak más okát jelenti a kúrator: "...a reformátusoknál nincs nyári tanítás, s ezért az unitárius ifjakra is nagy hatással van." A vizitáció kijelenti: "oknak nem fogadható el", elrendeli, hogy mind a két nemben levő ifjak pontosan gyakorolják. Nagy eredménye nincs, 1901-ben is panaszkodik a lelkész: "az ifjuság a nyári délutáni vasárnapi tanításra nem jár, a vasárnapi délutáni tánctól nem tudják elvonni". A századforduló után az ifjak vallásos nevelését "vallásos estélyek" rendezésével igyekeznek pótolni.

Konfirmációról 1861-től történik említés: három ifjú konfirmált "de nem a templomban ünnepélyesen kérdeztették ki az úri vacsoráztatókat". A vizitáció meghagyja, hogy máskor "*virág vasárnap* reggeli templomozás végeztével az egész templomi gyülekezet előtt vitesség végbe, mint az a Fő Tanács által (...) határozottatott". Az 1862. évi jegyzőkönyvben aztán a konfirmáltatás tényéről ezt olvassuk: "Nem lévén a jelen időben confirmátiora köteles ifjú, nem tartott, de hogy jövőbe ezen nem régi szertartás itt is életben tartassék szorosan meghagyatik. (Kiemelések: M.I.) 1891-ben jegyzőkönyvbe vezetik a püspöki rendelést, miszerint "csak a 14-15 éves ifjak konfirmálhassanak".

A község *művelődési életéről* a jegyzőkönyvek csak a század elejéről tartalmaznak adatokat. Így 1904-ben a két községi tanító vezetése alatt Olvasó Egylet és Dalárda működött. 1906-ban "közművelődési egyesület" nincs, de az iskola államosításával "a mozgalom megindult". 1910-ben aztán ismét működik az "erkölcsnemesítő egyesület" a reformátusokkal közösen alapított Ifjúsági Olvasó Egylettel és Dalárdával.

SZÓSZÉK – ÚRASZTALA

GELLÉRD IMRE

A LÉLEK DIADALA

ApCsel 2,1-4

Arra a kérdésre, hogy pünkösöd minek az ünnepe? - az unitárius ember így felel: pünkösöd a lélek diadalának ünnepe. A diadal vagy győzelem harcát tételez fel. S valóban, Jézus halála után a tanítványokban 50 napon át nagy harc dúlt: harc a test és a lélek között. Csatatér volt a tudatuk, a test s a lélek erői, katonái vonultak fel egymás ellen ezen a csatatéren.

A test katonái ezt mondták: Jézus meghalt, mindennek vége, menjetek haza! A lélek katonái ezt mondták: Maradjatok együtt, várjátok meg a sebesen zúgó, "kettős tüzes nyelveket"! S a csata így folytatódott:

- Csak test van... Lélek is van!

- A mindennapi kenyeret add meg... Tápláld lelkünket is!

- Féljetek, reszketetek, mert szörnyű erők harapófogójába kerültek...

Semmitől se féljete, még a haláltól sem!

- Mit ér az embernek, ha lelkét megmenti, de testét elveszíti? - Mit ér az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelkében pedig kárt vall?

- Legnagyobb ostobaság a szeretet, önfeláldozás... Minden áron ragaszkodjatok Mesteretek hagyatékához!

Ötven napig tartott ez a belső küzdelem... Ezalatt a tanítványok reszkettek, tépelődtek, s már-már úgy tűnt, hogy a test katonái győznek. De pünkösöd reggelén megfordult a harc. A lélek erői végső rohamot indítottak a testiség, gyarlóság erői ellen, s győztek. Azóta pünkösöd a lélek diadalának ünnepe.

Lélek. Belénk oltott isteni erő, mely megkülönböztet az állatoktól. Sokféle lélekről beszélhetünk:

1. Éltető lélek: Elnézünk egy halottat. Az első, amire rádöbbenünk az, hogy valami hiányzik belőle, ami elhagyta a testét, dobogtatta szívét, fényt gyújtott a szemében, működtette a testet. Hiányzik az éltető lélek.

2. Érzéki lélek: Látásunk, hallásunk stb. feltételez bennünk egy képességet, ami lehetővé teszi a látást... Ez az érzéki lélek.

3. Szellemi lélek: Ez teszi lehetővé a gondolkodást. Nem a húsunk, vérünk, csontunk gondolkodik, hanem a szellemi lélek bennünk.

4. Érzelmi lélek: Amikor érzéseink vannak, a lélek érez bennünk. Amikor örvendünk, húsulunk, szeretünk stb. - az érzelmi lélek felelős ezért.

5. Erkölcsi lélek: A szeretet, igazság, jószág után, Isten után nem a testünk vágyik, hanem a lelkünk. Az erkölcsi lélek ott kezdődik, amikor az ember

vágyik az igazság után, s csúcsát akkor éri el, amikor a szeretettől hajtva kész az igazságért meghalni is. Ez a csúcs: Jézus.

Pünkösd napján a tanítványokban a jézusi lélek győzött.

Pünkösd meghatározását ezért így módosíthatjuk: pünkösd a jézusi lélek diadalának ünnepe. Tehát nem az éltető, nem az érzéki, ... hanem a legmagasabb, legfinomabb, legfejlettebb, legsodálatosabb lélek, az erkölcsi, jézusi lélek diadalmaskodott.

Pünkösd ma is a jézusi lélek győzelmének ünnepe kell legyen. De milyen ez a lélek és hogyan győz bennünk?

1. Van két darab kenyérünk. Az egyiket elfogyasztjuk, a másikat el tesszük holnapra. De egy éhes ember nyit be hozzánk. Megszólal az érzéki lélek: ne add oda, neked is kell! Megszólal a jézusi lélek: add oda, ne féltsd magad, visszaadja azt az Isten! Harc tör ki a két parancs kiadója között. Komoly harc, amely tart öt percig, néha ötven percet, ötven napot, de végül odaadjuk a holnapi falatot. Melyik győzött? A jézusi lélek.

2. Fáradtan érkezünk a mezőről, munkából. Este van, s szempilláink elnehezednek. Megszólal a test: Feküdj le, s azonnal aludj! De megszólal az erkölcsi lélek is: kezeidet összefogva imádkozz Istenedhez! Pár pillanatnyi harc támad... Győz a jézusi lélek: te imádkozol... Pünkösd van benned!

3. Valaki vétett ellened, s bocsánatot kér. Fellobban benned a testi lélek: nem, sohasem! Nem bocsátok meg, mégha le is térdel előttem! - De megszólal a jézusi lélek is: bocsáss meg, s neked is megbocsát az Isten! Avagy nem hetvenszer hétszer is meg kell bocsátani? Te megbocsátasz - pünkösd van benned!

4. Vasárnap szól a harang. Hallod? - Ne menj - szólal meg a test -, amíg más templomban lesz, te addig legkevesebb X. értékű termelő munkát végezhetsz. De Jézus sem hagyja magát: Menj! Mert mit ér az embernek... Menj! Mert a pénznél többet ér az, amivel gazdagodik s épül a lelked! - Győz Jézus, pünkösd van benned: a jézusi lélek diadalának ünnepe.

5. Valaki gúnyolódik, csúfolja a hitedet, vallásosságodat, gyalázza Istent, Jézust. Hallgatod, hallgatod, mint az apostolok. Bánt a gúny, a gyalázkodás, de nem szólsz, mert a testi lélek félelmet kelt benned: ne szólj, előnyösebb, ha hallgatsz. De tudatod mélyéről feltör a jézusi lélek is: Édes fiam, te gyáva vagy? Hát erre tanítottalak én? Te el tudod hallgatni a hazug rágalmakat? - Mit tegyek most? Kiálljak hitem mellett, szítsak magamnak veszedelmet, vagy hallgassak okosan, s megnyerem a világ kegyét? - Harc... Kiálllok, mindent vállalok! Győz a lélek és pünkösd van.

Az első pünkösdkor 50 napos csatában a jézusi lélek győzött. Győzött s úrrá lett a tanítványokon, többé soha el nem hagyva őket.

Ha engedjük, akarjuk, Jézus bennünk is győz, s mi ezáltal megszentelődünk. Ezért nevezik így a lelket: szentlélek, mert megszentelő lélek.

Megszentelődés! Mi az?

A tüzes nyelvek, a zúgó szél szentelte meg a tanítványokat? Tehát mi is megszentelődhetünk ezen az úton? Vagy a szentté avatás, a szentelt vízzel való meghintés tesz szentté?

Nem. A mi felfogásunk az, hogy minket Isten szentel meg, a bennünk megszólaló és diadalmaskodó jézusi lélek által.

Testvéreim! Ha azt akarjuk, hogy most valóban pünkösöd legyen, s az belekapcsolódjon életünk sodrába, engedjük ezt a jézusi lelket kibontakozni magunkban! Döntéseinkben ne a test hangjaira, hanem a lelkünkben felcsendülő jézusi szóra hallgassunk. Figyeljünk erre tudatosan, hogy legyen ünnep a pünkösöd s legyen pünkösöd az életünk. Ámen.

A SZENTLÉLEK

Jóel 3,1

Pünkösöd értelmét a világon először Jóel próféta adta meg. A felolvasott bibliai versben azt írja, hogy: "Azután kitöltöm majd lelkemet minden emberre. Fiaitok és leányaitok prófétálni fognak, véneitek álmokat álmodnak, ifjaitok látomásokat látnak."

Isten kitölti az Ő lelkét mireánk: ez a pünkösöd mondanivalója. De hogyan történik ez? Erre adjunk választ! Gondolatainkat három kérdés köré csoportosítjuk:

- Mi a szentlélek?
- Miképpen tölti ki azt Isten reánk?
- Mi a következménye?

1. Mi a szentlélek? - Erre a kérdésre ilyen válaszok hangzanak el: Isten ereje, lelke, jóra való segítsége, az igazság lelke stb. Hasonlatokkal tűznek, szélnek, kettős lángnyelveknek, galambnak mondhatjuk, a bibliai pünkösdi elbeszélés alapján. Ezeknek a meghatározásoknak, hasonlatoknak közös vonásuk és hibájuk, hogy Istennek egy-egy tulajdonságát emelik ki, elszakítva azt Istentől, s annak adva egy külső nevet: szentlélek. Pedig a tulajdonságot nem lehet és szabad elszakítani a tulajdonságot hordozó alanytól. Például: előttünk egy csokor gyöngyvirág; illata kellemes, csodálatos. Azt nem lehet elszakítani a virágtól, hogy van külön virág, és létezik külön illat. A kettő egy. Vagy vegyük az igaz embert példának. Nincs külön ember és külön igazság. Ez esetben az igazság az ember tulajdonsága. Istennel is így vagyunk. Isten lélek! Ezért nem szakíthatjuk el: külön Isten, külön isteni lélek. Isten a mindenség teremtője és fenntartó ereje. Ezek tulajdonságai neki, amelyeket nem lehet elszakítani tőle, s önálló életre bocsátani.

Mi tehát akkor a szentlélek? Maga Isten. Csak más néven, régiesen kifejezve.

Képzeld el az embert: mikor a gyárban dolgozik, úgy hívják - munkás; gyermekeivel játszik - apa; feleségét öleli - férj; fegyverrel kezében - katona. Egy és ugyanazon ember, csak több néven, aszerint, hogy milyen szerepet tölt be.

Isten is, mikor tetten érjük a teremtésben: teremtő. Mikor tombol a vihar, cikáznak a villámok: hatalmas Úr. Mikor betegén hívjuk: orvos. Mikor pedig fellelkesít, lelket önt belénk, tette sarkall, akkor: szentlélek. A Bibliában 30 féle neve van Istennek, de közülük ez a legkifejezőbb: szentlélek.

Az ember akkor munkás, amikor belép a gyárba; akkor tisztviselő, amikor az irodába lép; akkor katona, amikor őrségbe lép. Isten is akkor szentlé-

lek, amikor lelkünkbe lépik. Bibliai nyelven, amikor belénk ömlik. Jóel próféta: "Kitöltöm majd lelkemet..."

Láthatjuk, hogy a szentlélek nem valami Istenen kívülálló, önálló személy vagy hatalom, hanem maga Isten az Ő legdrágább szerepében: a belénk való ömlésben, a velünk való kapcsolatában.

Karácsony Jézus ünnepe, az őszi hálaadás a földműves ünnepe, november 15 Dávid Ferenc ünnepe. Kell legyen Istennek is egy ünnepe, s az nem más, mint pünkösd.

2. Miképpen történik a kitöltés? A szóból induljunk ki: kitöltés. Azt töltjük ki valamivel, ami üres. Ha pénzt kapunk, s üres tárcánkba tesszük, a pénz kitölti azt. Ha gyermekünk, élettársunk, szülőnk eltávozik valahová, olyan üres lesz a ház. De amikor visszajönnek, kitöltik azt. Ha egy vasárnap nem megyünk a templomba, olyan üres a lelkünk. Ha megyünk, betelik ez az úr. A fizika szerint az ürességnek szívó hatása van. A költészet szerint az üresség kitöltés után kiált.

Ilyen üresség támadt a tanítványokban is húsvét után. Ezt az ürességet maga Isten töltötte ki személyesen, közvetlenül. Jézust elpusztítottatok, megöltétek, megtagadtátok, elárultátok, de helyette jöttem én, ki sokkal nagyobb vagyok nálánál. Amit ő nem tudott megtenni veletek, megteszem én: betöltöm a fájó ürességet bennetek.

A kertész palántált. Egy kis növény kiszáradt. Helyében üresség támadt, ami izgatta, hogy betöltse. A lélek is így van. Ha hiányzik egy-egy jó tulajdonságunk, a helye megvan üresség formájában. Kell, hogy bántson, fájjon, izgasson. Ha nem fáj, nem jön el...

Istennek is fáj, Őt is bántja... Tűr, de aztán végül eljön, hogy kitöltse az úrt. Néha lassan jön, csendes járással, mint a csendes eső, máskor viharosan, mint az első pünkösdkor is, de jön!

3. Mi a szentlélek kitöltésének eredménye? A válasz egyszerű:

a) Birtokába jutunk annak, ami nem volt meg a szívünkben. A tanítványok szívében nem volt bátorság... Hány ember van közöttünk, kinek nincs a szívében jóság, csak a helye; nincs hit, csak a helye; nincs igazi szeretet, csak a helye. Kitöltetnek. Kinek bátorság kell, azt kap; kiből a jóság, hit, szeretet stb. hiányzik, azzal töltetik ki.

b) Öröm, megnyugvás. Minden kitöltés örömet, megnyugvást, kielégültséget vált ki.

c) Többek leszünk, erősebbek leszünk. Meg tudjuk tenni azt, amit addig nem tudtunk. Gyökeresen megváltozunk: ha addig gyűlölködtünk, most szeretünk; ha addig féltünk, most bátrakká válunk... Felülmúljuk magunkat. Fel-fokozódunk, meggazdagodunk Istennel.

Így pünkösd nem más tulajdonképpen, mint Isten látható, tapasztalható belépése az életünkbe; az Istennel való meggazdagodásunk, kiegészülésünk, kitöltetésünk ünnepe.

Íme a három kérdés: Mi a szentlélek? - Maga Isten, amikor közvetlenül hat ránk. - Miképpen töltetünk ki? - Úgy, hogy üresség, hiány támad bennünk, amit maga Isten tölt be a szükség szerint. - Mi a következmény? - Gyökeres megváltozása életünknek.

Testvéreim, tartsunk önvizsgálatot! Vegyük számba, mi hiányzik az életünkben, milyen ürességek sírnak a lelkünkben? Fáj-e, hánt-e ez az üresség, hiány? Tárjuk ki őszintén a lelkünket magunk és Isten előtt, s higgyük őszinte hittel, hogy Ő jön és betölt. Ámen.

SZÉKELY LÁSZLÓ

KÖTÉSEK

Mt 18,18

Különbözőképpen éljük az életet, aszerint, hogy miként értékeljük s mi-nek tekintjük azt.

Van, aki elődei anyagi helyzeténél fogva átsétál az életen, mint egy ragyogó palotán. Van, aki súlyos anyagi gondokkal küzd és szűkre szabott évtizedeit munkában, állandó áldozathozatalban és nélkülözésben tölti el. Van, aki játéktérnek tekinti az életet, közben ő maga is, festett bohócként, szerepet játszik szüntelen, szavakkal, szívekkel, becsülettel, ígérettel, erényekkel s erkölcsökkel, csak hogy felszínen maradhasson. Van, aki az áldozathozatalra legjobb alkalomnak véli az életet s lemondva minden földi örömről, a vezeklés kolostoraiba vonul, s a "memento mori" jelszavával készül az üdvösségre. Van, aki kozmopolitaként a világ vándora. Nyugtalanul hajszolja magát új partok, friss vágyak és érvényesülések felé, aki sehol sincs otthon és mindenütt gyökértelen.

Nem áll jogunkban ítéletet vagy elmarasztaló véleményt, dicséretet vagy helyeslést mondani egyik felfogás és gyakorlati módszer felett sem. De úgy véljük, hogy aki a tiszta jézusi kereszténység követője, a felvilágosult hit- és életfelfogás tanúságtévője, az szilárdan megáll a lét alapját és szüntelen fejlődését képező erkölcsi értékek védelmének álláspontján, azok ápolásának és gyarapításának gondolata és gyakorlata mellett. Életének van tartalma, nemes célja, s küzdelmes munkája nyomán felsőbbrendű elégtétel fakad. Aki érti a múlt idők szavát, felméri a jelen értékeit és számot vet - józanul - a jövő kívánalmaival, az az ember gyökeret eresztett a jézusi gondolat szellemvilágában s a vallásos élet termőtalajában. Törvény az is, hogy minél mélyebbek a talajban a fának gyökerei, tomboló viharban, pusztító szélben szilárdabban, biztonságosabban dacol a vésszel és a mostoha idővel.

Ez a kötés pedig szétszakíthatatlan, mint az evangéliumi szeretet, síríg tartó, mint az eskü alatt fogadott hűség, feddhetetlen, mint a hófehér lelkiismeret. Ez az elkötelezettség - a fennkölt, felelősséggel gondolkozó és érző ember számára - gyönyörűsége igá és könnyű teher, elszakadás a könnyelmű élet talajából és vállalása a felsőbbrendű világ értékei ápolásának és megőrzésének.

Sokszor viharos, de mindig küzdelmes, nem mindig napsütéses, de sokszor vajúdó életünk folyamán érezzük, hogy elszakíthatatlanul ehhez a föld-

höz tartozunk, és ez nem romantika, de felelősségteljes feladat. Nem utalunk a honvágyra, mert félreértésre adnánk okot, de hivatkozhatunk mindennapi kenyerünkre és nyugalmunkra. Ezen a földön teremtettek számunkra a mi elődeink életlehetőséget, kultúrát, otthont és biztonságot. Ebben a földben van meggyökerezve a több mint négyszáz éves egyházi múlt, a maga értékeivel és tartalmával. Honnan ered ez a kötés? Nagyon mélyről. "Anyaoľból/ szegénységből, motyogásból/ kínzó gondolat túlhordásából,/ végtelen földhöz kötöttségből/ röghöz tapadó nagy hűségből." (Magyari Lajos: "Kötések.")

Ennek a kötésnek szerkezeti összetétele megmagyarázhatatlan, megfejtethetetlen és kielemezhetetlen, mint a szeretet, a hűség, az öröm és a diadal. Kik komolyan akarják megvívni a ma és a holnap békéjének harcát, azok tudják, hogy idegen földön nem nyílik számunkra virág, nem terem gyümölcs, s ha igen, fanyar és ízetlen; máshol a világon számunkra nincs tavasz, s ha lenne is, nem értené rügyezésünket és virágzásunkat senki sem. Nem gyermekkorunk nosztalgikus vonzalma, de a felnőt t ember számvetése készítet arra, hogy együttérezzünk a költővel, amikor ezt vallja: "Nem a fenyők, a hegyek, a borvizek,/ nem mítosz, nem ködlő hangulat,/ nem a születés híbor mágija,/ mi e földdel engem összead./ A szépség, a vérség mind kevés / több kell ide: hű számvetés -/ itthon vagy, itt lehetsz magad,/ kötések kötnek, hogy légy szabad,/ léted csak itt lelheti igazát,/ lényegét: házat és hazát."

Itt kell megteremtelnünk, meggyökereztetnünk mindazt, amit elvár tőlünk a jövő nemzedéke: biztonságos békét, testvéri egyetértést, közös teherhordozást, az összefogás és az erkölcsös élet tiszta örömeit.

A másik kötés, amely egymáshoz kapcsol: értékes és zengő, ősi anyanyelvünk. Csak általa tudjuk megérteni a múltnak hozzánk küldött üzenetét, s csak az ő szavaival közölhetjük testamentumunkat a jövő számára, azt, hogy legyenek becstületes, jó, megértő, békességben élő emberek, jobban, mint ahogy mi voltunk.

Anyanyelvünk közli velünk azt a fokozatos fejlődést, amely tudományban, művelődésben, mindennemű alkotásban és sokszor a lehetetlenséggel vívott küzdelemben biztosította helyünket ebben a világban. Az anyanyelv zengéséből miatyánkok áhítata, balladák, hősköltemények, szerelmek vallo-mása, csaták szomorú zenéje és diadalok öröme hangzik felénk. Anyanyelvünk szavával tanultuk meg a szeretet törvényeit, az erkölcs parancsolatait, s azon a hangon hallottuk meg szülőfalunk üzenetét, amikor ünnepelni, együtt örvendeni, vagy temetni hazahívott. Anyanyelvünkön írott könyvekből tárult eléink a képletek, számok, szintézisek tudományos világa, amelyre ma építeni tudunk, s mint ősforráshoz vissza-visszatérünk.

Ifjú vagy egyre lassabban ballagó, öreg diákoknak is szól az író kérő figyelmeztetése: "Maradjon meg tisztán, töretlenül bennetek az ifjúság, a lobogó lelkesedés, a hinni és bízni akarás, hogy csillaggá ötvöződhesetek a hűségben a szülőföldhöz, amelyben őseitek csontja porladozik, a hűségben a megtartó anyanyelv mindenegy szavához, a hűségben a munkához, teremtéshez! És soha el ne feledhessétek: itt éltek, ahonnan a halál sem fújhat el, de elfújhat és el is fúj a legkisebb sápatag szél is, ha bomlik a hűség kötése." (Molnos Lajos cikke az Igazság 1983. jún. 15-i számában.)

Végül számunkra a legmélyebben gyökerező, szent kötés, a mi unitárius hitünk. Ez teremtette meg atyáinknak a derűs élet- és világszemlélet lehetőségét, a hit és a tudás nélkülözhetetlen összhangját, mindkettőnek akadálymentes fejlődését, a hit és gondolkodás szabadságát, a vallásos élet parancsmentes gyakorlatát és a vallásos türelem törvényes biztosítását. A világon élő vallásos szabadelvűséget hirdető közössége osztatlan tisztelettel, múltunk és munkánk iránti elismeréssel tekint felénk. Írott és őrzött értékeinket, valláserkölcsi hagyományainkat, nem kevésbé tiszta és haladó állásfoglalásunkat az emberi társadalom döntő kérdéseivel kapcsolatosan nagyra értékeli az arra hivatottak. Nem hivalkodó hűszkeséggel, de féltő öntudattal, halálíg tartó hűséggel és szent kötéssel ragaszkodunk egyházunk múltjához, lelki, szellemi és anyagi javainak megőrzéséhez és gyarapításához. Mindezekért felelősséget is vállalunk. A múlt példáinak tanúsága szerint, aki ezt a kötetést könnyen feloldotta, széttörte lelkét, s valahol a mélyben sokszor megszólalt a hazahívó lelkiismeret. Aki külső kényszerből vagy érdekből széttépte ezt a kötetést, gyökértelen maradt s halálíg sérülten mindig visszavágyik a világosságot, haladást és e földi életben boldogságot hirdető és munkáló unitárius közösség körébe.

Hirdetjük és meg vagyunk győződve arról, hogy amit e földön szent kötések ápolásában megőriztünk, a mennyben is kötvé léssen. Anyagi és szellemi értékeink vigyázására e földi életben a múlt és a jövő kötelez. Ha a hűség kötése által mi azt megtettük, önátadásunk minden biztonnal elégtételünk lesz nekünk a földi élet után is. Ámen.

BENEDEK SÁNDOR

NE SZÓVAL SZERESSÜNK

1Kor 13,8

"Ma minden virág értetek nyílik,/ És minden gyermekszív értetek repes,/ Rólatok zeng dicséretet a dal:/ Anyák, ti jók, ti édes, kedvesek."

A társadalmi, de az egyházi élet különböző alkalmain, fórumain nagyon sokan és sokszor beszéltek, beszélünk az anyai hivatás szépségéről, betöltéséről, az anyák felelősségéről. De hármennyre is lehangoló, az eszmei értékelést az esetek többségében náttérbe szorítja az anyagi kérdésekkel való túlzott foglalkozás. Tagadhatatlan tény - és ez nem csak a mi korunk velejárója -, hogy az anyagi gondok nagyon sokszor megbénítják, gúzsba kötik a legszebb, legszentebb kérdésekkel való zavartalan foglalkozást. Minden biztonnal ennek a kérdésnek a meglátása, felismerése készített 75 esztendővel ezelőtt egy pennsylvaniai lányt arra, hogy az Egyesült Államok szenátusához forduljon az a kéréssel, hogy május első vasárnapját nyilvánítsák hivatalos ünnepnek az édesanyák tiszteletére, és nevezzék ezt a napot "Anyák napjának." Az első hallásra gyerekesnek tűnő javaslat sok és hosszas vitát váltott ki a haza dolgaival-

gondjaival foglalkozó államférfiak között, míg végülis megszületik a határozat, május első vasárnapjának az "Anyák napjává" való nyilvánítása, azzal az öszszegező értékeléssel, hogy az anyák azok, akik Isten után, nem csak az élet folytonosságát biztosítják, de ők a tiszta emberség formálói önzetlen, türelmes, szelíd, soha el nem fogyó szeretetükkel. És nem rajtuk múlik, hogy lélekszerint való sok áldozatuk ellenére sem tud olyanná szépülni a világ, amilyennek ők megálmodták, amilyené formálni, alakítani, szépíteni szeretnék.

Azonban törvényekkel szabályozni, előírni az anyák iránti tiszteletet nem lehet. És bár az utóbbi évtizedekben templomainkban, szöszéki beszédekben, előadásokon, anyáknapi verseken keresztül igyekszünk méltóképpen viszonyulni az ünnephez, és esetenként képzőművészeti kiállítások rendezése is azt célozza, hogy az anyaság értékét arra a piedesztálra emeljük, ahol nem csak az ünnep, az ünneplés alkalmával kellene látni őket. Mert az édesanyák azok, akik a legkevésbé igénylik az ünnepeletetést; egész lényük Isten által az ünnepszerezésre van hangolva, és a nagyon kevés kivételtől eltekintve, úgy akarnak benne élni ebben a hivatásban, mint akik tudják, hogy rajtuk áll, az ők feladatuk "Vadócha rózsát oltani, hogy szebb legyen a föld."

Amikor kimondjuk ezt a szót édesanya - bár ebbe a fogalomba minden anya beletartozik -, természetesen mindenekelőtt édesanyánkra gondolunk. Őt látjuk magunk előtt élete teljében-szépségében, és tiszta szívvel, őszinte átéléssel mondjuk: "A mi édesanyánk legszebb a világon,/ Nem látunk szebb rózsát a virágos ágon./ Tündöklő két szeme, ajka mosolygása,/ Többet ér mint a föld minden gazdagsága."

Őt látjuk magunk előtt, amint éjt és nappalt egybeforrasztó, fáradtságot nem ismerő munkával akarja szebbé, könnyebbé tenni életünket, amikor sokszor fáradt, erőtlen erejével akar maga fölé emelni minket.

Őt látjuk magunk előtt, amint betegágyunk mellett álomtalan szemekkel őrködik és imádkozik.

Őt érezzük magunk mellett az első lépéstől kezdve egy életen keresztül, amint kezünket fogja, hogy el ne essünk, s ahogy a kéz ereje lankad, lelkierije úgy hatalmasodik el rajtunk. Megtart és vezet, dorgál és simogat. Mert: "A mi édesanyánk a legjobb a világon,/ Nincs hozzá hasonló hetedhét országon./ Szíve vérét adja a mi jóvoltunkért,/ S megbocsát ezerszer minden hántalmunkért."...) "Óh az édesanya, a mindnyájunk anyja,/ Drágább kincs, mint az egész világ aránya./ Örül, nevet, sír, miként sorsunkat látja,/ S hősként küzd, ha övéit valaki hántja."

Jó nekünk ezekről így vallani, édesanyánk értünk való minden áldozatát értékelni, és soha el nem fogyó szeretetével élni. Az anyák napja azonban ennél többet vár tőlünk. Az anyák napja nem lehet csak egy pár órás ünneplés, mert ha az ünnep csak egy pár szép szavas megnyilatkozást és egy pár szál virággal való kedveskedést jelent, akkor az a pennsylvaniai lány hiába kérte május első vasárnapjának ünneppé nyilvánítását.

Ez a nap mindannyiunk számára a megméretetés napja is. Fel kell mérnünk, mennyit köszönhetünk az édesanyáknak, mennyivel tartozunk nekik, és az eddig ajándékozottakból adományozókká kell válnunk.

Nem az anyagiakra gondolok, mert ők legjobb falatjukat most is nekünk adják, és szegénységükben ők adnak nekünk. Azt adjuk, amit ők adtak nekünk: otthonmeleget! Nem az aggmenházban, nem szociális gondozókban, de családi otthonunkban, családjuk körében, és ezt egészítsük ki szeretetmeleggel, amint ezt tőlük kaptuk.

Rohanó korunk, feszültséggel tele életünk türelmetlenekké tett, de vajon nem érezték-e ők is súlyát a gondnak, ők mégis hozzánk türelmes szeretettel viszonyultak. Legyen türelmünk megérteni őket és beleélni önmagunkat fáradt életükbe, mert ha szeretet nincsen bennünk, semmik vagyunk!

És ne szóval szeressünk, mert ők soha el nem fogyó szeretettel szeretnek. Arcunknak mosolya, szavunknak melege, kezünknek simogatása juttassa kifejezésre irántuk érzett hálánkat. Számukra nincs fájdalmasabb dolog annál, ha irántuk "kirakat tisztelettel" viseltetünk. A szegénységet könnyebben tudják elviselni, mint a szeretetlenséget, az erőtlenséget inkább, mint a mellőzést.

Amikor az évek múlásával fokozatosan ellankad régen rugalmas járásuk s botorkálva teszik egyik lépést a másik után, amikor a hajdan nagyon gondos, világos és esetenként sziporkázó értelemre ráül a tehetetlenség köde, terhe, és tévednek, viszonyuljunk hozzájuk a megértő szeretet gondot, belső feszültséget oldó melegével. Nagyon sokat érdemelnének és nagyon kevéssel beérik, ha szívünket érzik szavainkban és tetteinkben is.

Annál is inkább, mert értünk, rólunk való gondoskodásuk nemcsak gondtalanná, de értelmessé is tette gyermekjátékainkat és megnyitotta előttünk a vallásos élet útját. Ők fáradtan is velünk játszottak, velünk újra tanulták a betűvetés tudományát, és nemcsak imádkoztak értünk, ők vezettek be ehbe a csodálatos világba, amelyet vallásos életnek nevezünk, amelynek hímporát sokszor verték le történelmi viharok, de amely mégis alapot adott a sorsnehézségek között is hitteljesen megállni. Nem kérdezem, hogy mennyiben élsz ezzel. Bizonyíts azok előtt, akik hittel és reménnyel adtak életet, bocsátottak a küzdés útjára, és adtak megtartó hitet és jövőbe mutató reménységet. Értük ezekre is gondolj, ezekért is ünnepelj. Életünk csak úgy lehet sziklára épített ház, ha alapja az a hit, amellyel ők éltek, amelyet szívünkbe írtak. Az "Imádkozzál édes gyermekem" intelem ma is mindenkihez egyformán szól.

Tőlük kaptuk szépen zengő anyanyelvünket, amelyről így vall Ábrányi Emil: "Óh szép magyar nyelv! Aki egyszer téged / Ajkára vón, többé nem dobhat el! / Szentség gyanánt, hogy befogja éked, / Órzó oltárrá válik a kebel. / ... Minden, ami fejben, vagy szívben fakad, / Tőled nyer pompát, színdús szavakat. / Nagy eszme, érzés oly ragyogva hord, / Mint egy király az ünneplő bíbort."

És jaj nekünk, ha erről a drága örökségről, édesanyánk nyelvéről, annak gyakorlásáról megfeledkezünk, mert ezzel irántuk való tiszteletünk és szeretetünk szenved csorbát és marad "... zengő érc vagy pengő cimbalom." Erre int Reményik Sándor is: "Ne nyúljon hozzá avatatlanul / Senki: ne szaggassátok szirmai / A rózsafának, mely hóban virul. / Úgy beszéljen ma ki-ki magyarul, / Mintha imádkozna, / Mintha aranyat, tömjént, mirrhát hozna!"

És anyanyelvünkkel ők oltották belénk nemzeti öntudatunkat, hogy mi annak a népnek fiai vagyunk, akit vernek ezer éve, és akit ritkán fogad be a béke réve, de amely nép "gondvánkoston, könyoszolyán, sárkenyéren,

könnyitalon" bár, de hű maradt önmagához. S ha voltak is, akik nagy elődök korcs utódai lettek, akik az anyai "testamentumról" megfeledkeztek, azok akik "hűek voltak mindhalálig", szereztek megbecsülést itthon és a világon bárhol. Anyáknapján ezekkel tisztelegjünk, szeretetünket, megbecsülésünket ezekben is juttassuk kifejezésre.

Milyen jó lenne ma nagyon bőkezűnek lenni, sokat adni, sokat tenni. Milyen jó lenne nemcsak ma, de amíg élnek, amíg élünk a soha el nem fogyó szeretet áldásaival élni; milyen jó lenne tisztaszívű gyermekként ünnepelni úgy, hogy az ünnep bensőségessége, szépsége, előre vetítse erőt adó, életet szebbé tevő melegét.

Ha még él édesanyád, ha még érzékelheted szerető kezének simogatását, ölelő karjainak biztonságot adó erejét, ha még hallod kedves, szelíd hangját, mely akár dicsér, akár dorgál, érted szól, hajolj érted munkáló és soha el nem fáradó kezére, és illesd azt a kezet a gyermeki hála csókjával és köszönj meg mindent, amit soha el nem fogyó szeretetén keresztül tőle kaptál, tőlük kaptunk.

S ha az örökkévalóságba tért, küldj érte Istenhez könyörgő imádságot, és ha teheted, állj meg sírhantja mellett és hidd el, hogy ő lélek szerint veled szemtől szemben áll, s mint régen, úgy most is szól: Szeress! Igyekezzünk arra, hogy ne "szóval szeressünk", de cselekedeteinken keresztül bizonyítsuk be, hogy mindaz, amit értünk tettek, nekünk adtak, nem volt hiábavaló, hogy számmunkra most és mindörökké "legnagyobb a szeretet."

Ezt az érzést áldja meg a gondviselő Isten. Ezzel az érzéssel legyünk és maradjunk édesanyánk jó gyermekei. Ámen.

Dr. RHYS WILLIAMS

EGYSÉG ÉS BÁTORSÁG*

Jn 8,32

Amikor egy tárgy egységéről beszélünk, azt értjük hogy a teljesség állapotában van - egy belső erő tartja egybe azt.

Ugyanez igaz az emberre nézve is. Az egység azt jelenti, hogy egész lenni, nem pedig töredezett, részekre homlott személyiség. Magatartásunkat nem változtatni, egyik személyhez így, a másikhoz meg ellenkezőleg viszonyulni. Nem úgy viselkedni, ahogyan mások szeretnének látni, hanem olyannak mutatkozni, mint aki vagy, ahogyan látod és hiszed, következetes egységben önmagaddal.

Egyházközségem egyik volt lelkésze Bostonban, Ralph Waldo Emerson mondta: "Végül is semmi sem szentebb, mint az ember lelke."

* Fordította: dr. Szabó Árpád.

Az Ótestamentum egyik jólismert alakja, Jób, tudta, hogy ő kicsoda. Bizonyára emlékeztek a történetére. A sátán szembefordul Istennel: "Nincsen olyan ember, aki hiba nélkül volna." Isten azonban felemlíti ragyogó példaként - Jóbót. A sátán tovább ellenkezik: "Vedd el mindazt, ami az övé és ő meg fog átkozni téged." Isten elfogadja a kihívást. Jób elveszíti mindenét: gazdagságát és gyermekeit is. De még akkor is ezt mondja: "Mezítelenül jöttem ki az én anyámnak méhéből és mezítelenül térek oda vissza. Az Úr adta, az Úr vette el. Áldott legyen az Úrnak neve!" A történet arról szól, Jób visszautasította, hogy feladja egységét és hitét Isten jóságában és igazságában.

Isten és a sátán újra együtt vannak. Isten így szól: "Észrevetted-e az én szolgámat, Jóbót? Még erősen áll az ő feddhetetlenségében, noha ellene ingereltél, hogy ok nélkül rontsam meg őt." A sátán azonban nem nyugszik és tovább ellenkezik: "Az igaz, hogy gyermekeinek és vagyonának elvesztése nem indította Jóbót arra, hogy Istent megátkozza, de az ő élete még nem forgott veszélyben. Verd meg őt csontjában és testében: avagy nem átkoz-e meg szemtől-szembe téged?"

Nem, Jób nem tette azt. A történet tovább folytatódik, de én most annál a gondolatnál szeretnék megállapodni, hogy Jób a személyi egység és bátorság embere volt. Szembe találta magát sorsával anélkül, hogy elveszítette volna hitét Istenben. Ez fontosabb volt számára, mint a gazdagság vagy az élet maga. Jób tudta, hogy ki ő, és hogy igaznak kell maradnia önmaga egységéhez: "És megismeritek az igazságot és az igazság szabadokká tesz titeket."

Az egység megköveteli a bátorságot, és most nem az esztelen bátorságról beszélek, amikor valaki át akar kelni egy mély szakadékon megfelelő felszerelés nélkül. Az egységgel párosult bátorságot néha a külső körülmények váltják ki. Úgy ismerünk titeket, az-egyházközség tagjait, mint az egység és bátorság népét, akik naponta kell szembenézzenek életproblémáikkal.

Néha személyiségünk egysége bátorságot ad, hogy az ismeretlenbe ugorjunk - egyszer győzzünk, máskor veszítsünk -, de ez a bátorság értelmet ad életünknek.

Egy régi görög legenda szerint egy asszony jött a Styx folyóhoz, hogy átkeljen a réven az eltávozott lelkek tartományába. Kharón, a gondolkodó csónakos emlékeztette őt arra, hogy joga van inni a Léthé vizéből, és kitörölni emlékezetéből élete eseményeit, amelyeket éppen most készül elhagyni. A lehetőségtől megmámorosodottan az asszony megjegyezte: "Elfelejténém, hogy milyen sokat szenvedtem?" A csónakos így válaszolt: "Gondolj arra, hogy elfelejténéd mennyi örömben volt részed." Az asszony felkiáltott: "Elfelejténém sikertelenségeimet!" A válasz nem késett: "És győzelmeidet is." Az asszony folytatta: "Elfelejténém, hogy gyűlöltek engem." Kharón így felelt: "És azt is, hogy mennyire szerettek." Ekkor az asszony elhallgatott és elgondolkozott a dolgok felett. Elhatározta, hogy nem iszik a teljes feledés vizéből, és megőrzi élettapasztalatainak emlékeit, szomorúakat és örömtelieket egyaránt. Itt az egység és bátorság forog kockán.

Úgy hiszem, legtöbbször egyetértünk az asszony határozatával. Az élet mindannyiunknak ad hegycsúcsokat és völgyeket, s ha szerencsések vagyunk, a csúcs-élményeink lesznek többségben. Mindazáltal néhányan annak a sorsát

választanánk, aki rendelkezik a feledés képességével. Az emlékek nagyon lényegesek számunkra. És szerencsénkre, a rosszak hamarabb eltűnnek, mint a jók. A bátorság és egység hozzásegítenek, hogy teljesebbé tegyük életünket.

Amelia Earthard 1937. júliusában az újságok címdalára került, amikor repülőgépe eltűnt a Csendes-óceán felett, amelyet át akart repülni. Megelőzőleg ő volt az első nő, aki egyedül átrepülte az Atlanti-óceánt. Ma már úgy tudjuk, hogy sikerült leszállnia valamelyik távoli szigeten, de feltehetően szomjan halt. Bátor ember volt a cselekvésben, de verset is írt a bátorságról: "A bátorság az ár, amelyet az élet megkövetel, hogy békét adhasson" - írta.

Úgy gondolom, hogy ez a nő rendelkezett azzal a bátorsággal, amellyel szembenézett a halállal, mivel bírt az élet megélésének rendíthetetlen bátorságával. Kevés erényt ünnepeltek jobban versben és prózában, mint a bátorság és egység gondolatát. Nélkülük az ember nem élhet jelentőségteljes életet. Velük és általuk minden lehetséges: a férfi el tudja fogadni a kétségbeesést, a legyőzést és csalódást; a nő szembe tud nézni a régi ellenféllel, a fajtagadó halállal. Amelia Earthardnak igaza volt: "A bátorság az ár, amelyet az élet megkövetel, hogy békét adhasson."

A régi Spárta alkotmánya lehet, hogy tévedett, amikor kihangsúlyozta, hogy a bátorság az egyedüli erény, amelyet polgáraitól megkövetel, de kétségtelenül igazsággal, békességgel és szenvedéllyel együtt, az egység igen lényeges.

Meggyőződésem, hogy Jézusnak nagy bátorságra és egységre volt szüksége, hogy bevonuljon Jeruzsálembe, utolsó útja alkalmával. Egy lelkesült tömeg köszöntötte őt, amely bizonyára telve volt a saját helyzetükből adódó romlottsággal. Azt bizonyították, hogy alkalmatlanok, mert nincs bátorságuk a Jézus által keresett változás megszilárdítására.

Jézus egységről és bátorságról tett tanúbizonyságot, amikor bevonult Jeruzsálembe. Félreállhatott volna, de akkor nem lett volna békessége. Jézusnak volt üzenete: Az emberi szellem-lélek megragadása gyengédségben és minden ember iránti törődésben. Jeruzsálem szűklátókörű, romlott és önmagát szolgáló vezetésében. A nép köszönthette őt a bevonuláskor; nagy várakozással volt Jézus egységét és bátorságát illetően, de nagyon keveset várt önmagától. És a sokaság egységének és bátorságának közös erőfeszítése nélkül az egyén bátorsága nem hozhat békét mindenki számára.

Nekünk nem szabad felületes köszöntőknek lennünk, akikkel Jézus találkozott virágvasárnap. Mi lehetünk bátor résztvevői az ő életének, megpróbálván megragadni gyengédségben, törődésben és szeretetben valamennyi embertársunkat. A Jézust köszöntőknek nem volt egységük és bátorságuk a szeretetre, de bírhatjuk a Jób egységét és bátorságát.

Egyházközségünk egy másik volt lelkésze a 18. század második felében, John Lathrop arról volt közismert, hogy ő a legmelegebb hangú hazafias prédikátor. Prédikációit olyan fogalmakkal tűzdelté tele, mint elkerülhetetlen háborúk, zsarnokok, rabszolgák, élet, szabadság. 25 évvel később, amikor visszatekintett pályájára, így vélekedett: "Amikor szabadságunkat lábbal tiporta az angol kormányzat, nem voltam szégyenlős." Egység és bátorság. Az angolok lerombolták és felégették templomát.

Az épületek megsemmisülhetnek, de egy egyház vagy felekezet egységét és integritását, mint a miénket, unitáriusokét, nem lehet elpusztítani. Az egységet és bátorságot igényel nemzedékről-nemzedékre: "Megismeritek az igazságot és az igazság szabadokká tesz titeket."

A mi közös unitárius hitünk gyökerei mélyen visszanyúlnak Mózesig és az erkölcsi törvényig, Szókratészig és az igazság kereséséig, Jézusig és a szeretet sajátos üzenetéig. Ezek az eszmék az egységen és bátorságon keresztül válnak élővé és valósággá.

Ti, itt Erdélyben, ennek az örökségnek a legrégebbi hagyományát hordoztatok. Egyénileg, századokon keresztül fenntartottátok az egység és bátorság eszméit. De erőtök gyarapodik, amikor közösséggé formálódtok az egyházban, mint amilyen a tietek. Egyéni hitetek igen fontos, de a ti egyesített erőtök a lényeges és erőteljes.

Ez a 18. századi történet egy kocsirol szól, amelyen egy házaspár két gyermekével utazott, valahol egy vidéki úton, Angliában. Egyszer csak egy légy száll a ló orrára. A kocsis gyorsan csattint egyet ostorával, elkergetvén a legyet anélkül, hogy ráütne a lóra. Hasonló eset játszódik le egy szűnyoggal is. Akkor egy lódarázs száll a ló orrára, a kocsis azonban nem tesz semmit. Az apa sürgeti a kocsist, hogy távolítsa el a lódarazsat, amint az előző esetben is tette a léggel és a szűnyoggal. Amikor többször is felszólította, a kocsis így szól: "Elkergettem a legyet és a szűnyogot, mert egyedül voltak. De nem fogom ezt tenni a lódarázssal, mivel az egy szervezethez tartozik.

A ti unitárius egyházközségeitek egy nagyszerű szervezet. Egységre és bátorságra alapították elődeitek, hogy megtaláljátok az igazságot, amely szabadokká tesz titeket. Időtlen igazságok vannak, amelyek változatlanok. Megtalálhatjuk a Bibliában, és azoknak a szent embereknek a meglátásában, akik követték tudásukkal. Mindig új és friss igazságok ezek, amelyek megismeréséből megérthetjük, hogyan működik a világegyetem.

A mi hitünk lényegét az a bizalom és meggyőződés képezi, hogy a teremtés középpontjában a tervszerű jóság Istene van. A kétségbeeséssel szemben azt mondjuk, hogy az a jóság Istenétől van, akitől mi is jövünk; ez a jóság tart meg bennünket, s ehhez a jósághoz fogunk egy nap visszatérni. Amikor ilyen hitünk van önmagunkban, felebarátainkban, s végső soron magában az életben, túlélő győztesek vagyunk érintetlen egységünkkel és bátorságunkkal. Igen, valóban túlélők vagyunk, készek arra, hogy szembenézzenek mindazzal, amit az élet számunkra ad.

Hadd fejezzem be szemléltető képpel. A fiú teljesen zavarban volt. Megértésért könyörgött, de alig talált, mivel egy gyermek lelkének útjai kifürkészhetetlenek. "Miről álmodozol?" - kérdezte az apja. "Semmiről!" - volt a válasz.

Látta az embereket hajnaltól késő estig dolgozni, szántani és vetni. Látta őket küzdeni a gyom és a bogarak ellen. Aztán jött a szárazság. És a termés reménye azzal együtt száradt el, aszott össze. Látta a halált lopakodni és elvinni azokat, akikre a legnagyobb szükség lett volna. És azok, akik csak keveseknek hiányoztak volna, késő öreg kort értek meg. Látta a szorgalmas házába becsapni a villámot, jól tartott nyáját betegség által odaveszni, alkotó embereket természeti csapások áldozataivá válni.

Ha az élet egy célszerű terv része volt, nem talált mintát számára. És mégis a legmélyebb árnyékból virágzott ki az egység és a bátorság ikervirága. Emberek, akiknek földjén minden elpusztult, nekivetették vállalkat és reménységgel tekintettek előre egy másik vetés és aratás felé. A házakban, amelyeket megérintett a fekete angyal szárnya, az életért folytatott harc kitartóan ment tovább. Volt valami legyőzhetetlen, rettenhetetlen az emberi lélekkel kapcsolatban. Valami, ami soha sem tud megsemmisülni. Egységgel és bátorsággal - "megismeritek az igazságot és az igazság szabadokká tesz titeket." Ámen.

MEZEI CSABA

EGYNYELVEN BESZÉLÉS

ApCsel 2,6

Mindig kételkedve olvastam a pütkösdi történetnek azt a részét, hogy a zúgás következtében "mindenki a maga nyelvén" hallotta beszélni az apostolokat. Napjaink embere tisztában van azzal, hogy a világon nagyon sok nyelv létezik, s aligha hiheti el, hogy pütkösdi alkalmával az apostolok olyan nyelven beszéltek volna, amit mindenki megért. Ha nyelvészeti úton közelítünk a kérdéshez, azt felelhetnénk, hogy az apostolok több nyelven mondták ugyanazt, s ezért értették meg az idegenek is. Ezt olvashatjuk ki az ApCsel 2,4-ből is.

Akik idegen nyelveket tanultak életükben, elmondhatják, milyen nehéz, körülményes elsajátítani egy idegen nyelvet. Hogyan tanulhatták volna meg rövid idő alatt az apostolok az idegen nyelveket? Mi lehet a magyarázata a pütkösdi nyelveken való szólásnak? Talán csoda történt? Ha igen, miért pont akkor, miért nem történt azelőtt, vagy azután is valami hasonló?

Ezekre a kérdésekre töprengve, eszembe jutott egy ószövetségi történet: a Babel tornya. A torony építését megelőző időszokról azt az érdekes feljegyzést találjuk, hogy: "Az egész földnek egy nyelve és egyféle beszéde volt." Ez egy olyan eszményi állapot, melynek megvalósításáról csak álmódni mer az emberiség. Hiszen ha azt mondjuk: "az egész földnek egy nyelve volt", ez azt jelenti, hogy mindenki megérthetett mindenkit. Ha azt vesszük figyelembe, hogy: "...egy beszéde volt" az egész világnak, ebből nyilvánvalóan következik, hogy mindenben egyetértettek. Ez a tulajdonképpeni egynyelven beszélés.

Az egynyelven beszélés gondolata talán soha sem volt égetőbb kérdés, mint ma. Nyelvészek keresik a lehetőséget, hogy könnyítsenek az emberközi kapcsolatokon, gyorsítsák a hírek és adatok áramlását. Kitaláltak egy nyelvet, mely a jövő kommunikációjának nyelve kívánt lenni, az eszperantót. Nagy volt a lelkesedés, aztán a nyelvfejlesztő program abhamaradt. A nagyhatalmak nemzeti nyelveit tanuljuk és próbáljuk beszélni azért, hogy kitörjünk az elszigeteltségből és kapcsolatot teremtsünk a fejlett világgal, annak kultúrájával.

Szeretnénk egynyelven beszélni a világgal. Eszményi állapot, mely felé készülve törünk, de el nem jutunk teljességgel.

Mi maradhat számunkra: a lemondás, a beletörődés? Vajon ezt a lehetőséget végképp elveszítettük? Felteszem a kérdést: mi távolítja el az emberiséget az egynyelvűség, az egyetértés áldásos állapotától?

Az Ószövetség a Bábel tornyának történetével magyarázza a nyelvek "összezavarását", sokféleségét. A bábéli gondolat, a gondolkodó emberiség válasza - Jézus előtt 2200 körül - a nyelvek kialakulásának kérdésére. Érdekes, hogy a bibliai történet egy eszményi állapot elvesztésével magyarázza a nyelvek kialakulását. Ez a negatív látásmód - szerintem - nem arra teszi a hangsúlyt, hogy valójában létezett-e az egynyelvűség, hanem az eszményi állapot elvesztésének okára. Ezzel el is érkeztünk az első nagy kérdés megválaszolásához. A Bábel tornya történetének válasza erre a kérdésre az emberi dicsőségvágy, az emberi nagyravágyás, az Istennel való szembeszegülés, melynek következtében Isten összezavarta a népek nyelvét. Napjainkban szintén ez okok miatt nem tudunk egyetérteni, "egy nyelven beszélni." Napjainkban is láthatjuk a megnemértés Bábel tornyát.

Pedig emberi történelmünk megismerte a pünkösödöt, annak igazi közösségformáló erejét. Több mint 2200 év kellett elteljen, amíg a bábéli reményvesztettség - egy különös zúgás következtében - az emberi egyetértés nagy lehetőségévé válhatott.

A pünkösdi nyelveken való szólás a lélek hangjában leli magyarázatát. Amit lélekből, lélekkel áthatottan mondanak az emberek, az mindenki számára érthető, mint ahogy egyetemes a szeretet érzése, megérezése és kifejeződése, mert ez a lélek legfőbb ismertető jele.

Petrozsényban történt velem, testvéreim, hogy egy temetési szertartás alkalmával azt vettem észre, hogy a gyászoló gyülekezet túlnyomó többsége nem tud magyarul, nem érti a beszédet. Amikor azonban imádkozni kezdtem, ez a gyülekezet megérezte, hogy most ima hangzik el. Meglepetésem csak akkor lett igazán nagy, amikor a kápolnából kijövet egy román ember megköszönte a szép imádságot! Kissé zavart voltam, de később megértettem: a lélek műve volt, hogy ők a magyarul mondott imádságot magukénak hallották. Ez a csodálatos lélek, mellyel nagyszerű művét Isten véghezviszi.

Minden műalkotásban, ha valóban művészi, benne van valami isteni ihlet, indíttatás; valami, ami örök értéket ad a műnek és ettől válik mindenki tulajdonává. Beethoven német volt, de az egész világ érti zenéjét és magáénak vallja mindmáig. Liszt Ferenc nem tudott magyarul, de az ő zenéje úgy tudott "magyarul", hogy arról az egész világ tudta, hogy magyar és mégis magáénak fogadta. Chopin lengyel volt és szívünkbe lopta a polkát, amit ma az egész emberiség magáénak vall. Brahms pedig úgy tudott német létére magyar zenét komponálni, hogy a Magyar táncokat ma egy világ megérti, szereti és magáénak tartja.

Így hallhatjuk meg idegenektől a mi nyelvünkön való beszédet, de így hallhatja meg az idegen is azt, ami több, mint egy népnek lelki értéke, ami minden népek nyelvén szól, mindenki hallására. Csak ne legyünk a Bábel torony magaslatában, elutasítva eleve a megértést, egyetértést.

A képzőművészet nagyjai: Leonardo da Vinci, Rembrandt, Van Gogh, Munkácsy és még sokan mások, műveikben rejtették el azt az isteni szikrát, mely örök értéket kölcsönöz az emberi alkotásnak. Ha lélek van a műben, nem kell magyarázat, nem kell kritikus. A művészethez jobban értő ember megérzi a lélek munkáját a mesterműben és méltatja az arányokat, formákat, csodálja a képen elért térhatást, az árnyékok szerepét, a színek szinte megmagyarázhatatlan árnyalatait és mindezek együttes harmóniáját.

Egy átlag műkedvelő talán nem tudja feltárni, részlethemenően elemezni a festményt, de érzi, hogy valami megragadja, leköti figyelmét, kiemeli zajos, gondoktól terhelt életének környezetéből, s egy pillanatra lelki békét teremt, melyben egész emberi valója megnyugszik. Érzi, hogy valami különös hatást gyakorol rá a kép, hisz amit lát, azt léleklben is érzi.

A festészetben járatlan embert is megragadja és gondolkodóba ejti egy remekmű. Nem tudja mit kell megfigyelni egy festményen, de látja, hogy szép, és ezt a szépséget lelkében szintén megéli.

Mindenki a "maga nyelvén" hallja a zenét, mindenki a maga szemével látja és érti meg a művet. A műalkotás fényjele a lélek munkája, az isteni ihletés.

Az első pünkösdlünk Isten műalkotása, az egyetértés vallásának megte-remtése. Az isteni lélek ott volt a zúgásban, ott volt a beszédlben és nem tűnt el, hanem testet öltött a frissen megalakult egyházban. A pünkösdi nyelveken való szólásnak ez a magyarázata. De ez a bizonyos értelemben vett "csoda" nem csak az első pünkösdl alkalmával történt meg. Egész életünk "hábeli toronyépítés" és "pünkösdl csoda" között zajlik.

Bábel-torony a volt Jugoszlávia. Hiába beszélnek egy nyelvet, nem értik meg egymást. Miért? Nem tudják, mit jelent a pünkösdl. Bábel tornya Románia parlamentje. Itt is hiányzik a lélek, nem értik a tiszta beszédl, minden szó mögött más értelmet keresnek. Rágalom rohamokat indítanak a gyengék és védtelenek felé. Pedig a mi társadalmunknak is volt nemzeti-politikai pünkösdlje 1989 decemberében. Akkor mindenki hallotta, hogy "Dunának, Oltnak egy a hangja." De jöttek a nemzeti gyűlölet hábeltoronyépítői és a lelketlenség siva-tagában senki nem érti "a másnak nyelvét".

Megannyi Bábel-torony a sok viszálykodás a világon, de azért pünkösdlök is vannak, hála a jó Istennek. Amit Isten lelke megérintett, ott egyetértés és béke van. A pünkösdl az egyedüli dolog, melyet mi emberek nem az értelemmel, hanem a lelkünkkel fogunk fel. Ma is folyik Isten pünkösdl munkája, hiszen több millió "beszédl a kereszténység nyelvét", de még mindig nem ele- gen, még mindig vannak érthetetlen "toronyépítők"...

Pünkösdl ünnepe kérdéseket tartogat számunkra is. Mennyi idő telik el életünkben a hábeli toronyépítéstől a legközelebbi pünkösdlig? Vajon most, e pillanatban hol tartunk? Építjük-e a tornyot, hiúságunk, értetlenségünk és összeférhetetlenségünk merev, magas tornyát, vagy odafigyelünk a pünkösdl lélek zúgására?

Ha őszintén magunkba szállunk, válaszolni tudunk e kérdésekre. A kér- désekre adott válaszokban pedig ott rejlik egyéni életünk pünkösdl ígérete. Ragadjuk meg az alkalmat, hogy, lelkieklben gazdagodva, beszélhessük a sze- retet, az egyetértés és az Istenben való bizalom egyetemés nyelvét. Ámen.

ESZMÉK - GONDOLATOK

Ahhoz, hogy sikerünk legyen, először hinnünk kell, hogy képesek vagyunk rá.
(Michael Korda)

Amiben az emberi elme hinni tud, azt meg is tudja valósítani.
(Napoleon Hill)

Nem hiszem, hogy bárminemű siker eléréséhez az állhatatosságnál van lényegesebb tulajdonság. Mindent legyőz, még a természetet is.
(J. D. Rockefeller)

Ahhoz, hogy sikeres legyen, egy nőnek jobbnak kell lennie a munkájában, mint egy férfinak.
(Golda Meir)

A győzelem pillanata túl rövid ahhoz, hogy érte élj és semmi másért.
(Martina Navratilova)

Mi már nem lehetünk olyanok, mint a gyermekek, legalább arra kellene vigyázzunk, hogy gyermekeink ne legyenek olyanok, mint mi.
(Erick Kästner)

A szerető szív a legvalódibb bölcsesség.
(Charles Dickens)

Ki a tiszta szívű? Az, aki nem szennyezi be szívét sem az elkövetett rosszal, sem a megtett jóval.
(D. Bonhoeffer)

Ha nem tanulunk meg együtt élni, mint testvérek, együtt veszünk el, mint bolondok.
(Martin Luther King)

Egy barátságos pillantás a sötétséget úgy töri át, mint a napsugár.
(Albert Schweitzer)

A szemnek is megvan a maga naponkénti kenyere: az ég.
(Emerson)

A valódi szeretet szeretet valaki iránt, akitől az ember semmi hasznot nem vár.
(Pearl S. Buck)

Állandóan arra gondoltok, amit megtarthattok vagy elveszthettek. Gondolatok inkább arra, amit adhattok!
(Romain Rolland)

Nem az által leszünk betegek, hogy adunk, hanem hogy megtartunk.
(Antoine de Saint-Exupéry)

Kezek, amelyek sohasem simogatnak, megdermednek.
(Ruth C. Cohn)

Az emberi élet célját és boldogságát az adja: valami nagyobbra tegyük az életet önmagunknál.
(Teilhard de Chardin)

EGYHÁZI ÉLET - HÍREK

Egyházi Képviselő Tanács

Egyházi Képviselő Tanács április 11-én tartotta I. évnegyedi rendes ülését. Az ülésen megtárgyalásra kerültek az 1995. november 20 - 1996. április 10. között elnöki elintézett fontosabb adminisztratív és gazdasági ügyekről szóló jelentések, az Egyházi Főtanács leiratai és határozatai, az állandó bizottságok jegyzőkönyvei, a lelkészképzéssel kapcsolatos ügyek, a lelkésztovábbképző tanfolyam előkészítése, központi pénzügyi ellenőri állás és levéltárosi állás betöltése, az unitárius teológiai líceumok működéséről, a Nyugdíjpénztári ügyek, előterjesztés az IARF 1996. évi Kongresszusa tárgyában, beszámoló az egyházi nyomda létesítéséről, építés-javítási segélyek kifizetési sorrendje, zárszámadások 1995. évről, valamint a Számvevőség jelentése.

Lelkészi értekezletek

A II. évnegyedi Lelkészi Értekezleteket június 4-13. között tartották meg. Az értekezleteken két előadás hangzott el és került megbeszélésre: Lőrinczi Károly, a Valláserkölcsi Nevelési Bizottság elnöke: Az iskolai valláserkölcsi nevelés, és Kovács István teológiai tanár: Az anyaggyűjtés szerepe és jelentősége a prédikációírás folyamatában. Az értekezleteket a következők szerint tartották: a kolozs-tordai egyházköriben június 4-5. napjain Lupényban, ahol istentiszteletet tartottak, amelyen a lelkészi szolgálatot Kriza János Kolozsvar 3. sz. egyházközségi lelkész végezte, a maros-küküllői egyházköriben június 10-én Marosvásárhelyen, a székelykeresztúri egyházköriben június 13-án Székelykeresztúron, a székelyudvarhelyi egyházköriben Abásfalván június 12-én, az istentiszteleten a lelkészi szolgálatot Zsigmond Kinga homoródszentpéteri lelkész végezte, a Háromszék-Felsőfehér egyházköriben június 11-én Baróton.

Lelkésznevelés

Teológiai hallgatóink nyári vizsgaidőszaka május 20 - június 20. között folyt. A teológiai évváró istentiszteleten június 23-án dr. Szabó Árpád dékán végzett lelkészi szolgálatot (Filippi 3,14), délután a Teológiai Intézetben tartották meg az évvárót.

Teológiai hallgatóink a húsvéti (április 7-9.) és a pünkösdli (május 26-28.) ünnepek alkalmával legációk szolgálatot végeztek egyházközségeinkben.

A Teológiai Intézetben június 24-29. napjain tartották meg a szakvizsgát, amelyet Gyerkes Zsuzsa és Kecskés Csaba V. éves hallgatók sikeresen tettek le.

Dávid Ferenc Egylet

A Dávid Ferenc Egylet április 21-i felolvasó ülésén Vallás és emberi jogok címen dr. Szabó Pál főgondnok tartott előadást, amelyet Béres Melinda és Nemes Márta hegedű-zongora száma és Koppándi Botond teológiai hallgató szavalata egészített ki.

A május 19-én tartott felolvasó ülésen dr. Erdő János püspök tartott előadást: A honfoglaló magyarság hitvilága címen. Zeneszámokkal szerepelt Monica Noveanu és Búzás Pál, szavalt Albert Júlia színművésznő.

A június 16-án tartott ülésen dr. Bodor András professzor előadása hangzott el: A kereszténység kezdetei Erdélyben címen; a zeneszámokat Márkos Albert, Botár Gerő, Olimpiu Moldovan és Török Béla (a Concordia vonósnégyes) adta elő, énekelt Georgescu Mária színművésznő, szavalt Katona Éva színművésznő.

Személyi változások

Bíró Mihály firtosmartonosi lelkész április 1-től választás alapján áthelyezést nyert az alsóhologfalvi egyházközségbe, rendes lelkészi minőségben.

Máté Ödön nyomáti lelkész április 1-től nyugalomba vonult. 1926. október 16-án született Kénosban. Középiszkolai tanulmányait a székelyudvarhelyi Római Katolikus Gimnáziumban végezte 1945-ben; 1945-1949 között az Unitárius Teológiai Akadémián és a Protestáns Teológiai Intézetben tanult, 1949-ben szerzett lelkészi oklevelet, 1949-ben két hónapot a székelyudvarhelyi egyházközségben segédlelkészi szolgálatot teljesített, 1949-1952 között korondi segédlelkész, 1956-1996-ban nyomáti egyházközségünk rendes lelkésze. Több mint négy és fél évtizedes szolgálatát egyházunk köszönettel veszi és nyugdíjas éveire Isten áldását kéri.

- Nagy Imre miniszterelnök születésének 100. évfordulója alkalmából szoboravatási ünnepséget rendezett a Határon Túli Magyarok Hivatala Budapesten, június 5-6. napjain. A rendezvény keretén belül június 5-én díszvacsorát tartottak az Iparművészeti Múzeumban, június 6-án ebédet adott Tabajdi Csaba és Lábod László államtitkár a Magyar Honvédség Művelődési Házában, ezt követte a szoboravatási ünnepség a Vértanúk terén. A miniszterelnök Nagy Imre... című kiállítás megnyitója a budapesti Történeti Múzeum Gótikus Lovagtermében volt, az ünnepséget Göncz Árpád köztársasági elnök ünnepi fogadása zárta a Magyar Nemzeti Galériában. Az ünnepségen dr. Erdő János püspök és Andrási György előadótanácsos képviselte egyházunkat.

- Natalie Gulbrandsen az IARF elnöke látogatást tett egyházunkban május 3-9. között. Május 3-án érkezett Kolozsvárra, 4-én meglátogatta a torockói, torockószentgyörgyi és enyedi egyházközségeket. Május 5-én részt vett a kolozsvári helvárosi istentiszteleten, délután találkozott a nőszövetséggel. Május 6-án Székelyudvarhelyen, Homoródszentmártonban, Homoródjánosfalván és Lókodon tett látogatást, 7-én Vargyas, Barót, Nagyajta, Bölön és Brassó következett, majd Kóhalom és Segesvár. Május 9-én utazott vissza Budapestre.

- A romániai holland nagykövetőnő protokollátogatást tett egyházunknál április 26-án. A nagykövetőnőt dr. Erdő János püspök fogadta.

- Millecentenáriumi ünnepséget tartottak Ópusztaszeren június 13-15. között. Egyházunkat dr. Erdő János püspök, dr. Szabó Pál főgondnok, dr. Szabó Árpád főjegyző és Andrási György előadótanácsos képviselték. Ugyanebben az időben tartották a Magyarok Világszövetsége IV. találkozóját.

- Toronyavatási ünnepséget tartottak Bencédben június 23-án. Az ünnepségen dr. Erdő János püspök vett részt.

- A kolozsvári belvárosi templom javításának támogatására jótékonyági hangversenyt tartottak június 23-án. A hangversenyen a Márkos Albert vezette Concordia kamarazenekar szerepelt.

- A kolozsvári Unitárius Kollégium millicentenáriumi ünnepséget tartott az egyház dísztermében június 10-én. Az ünnepélyen a kollégium diákjai szerepeltek.

- A kolozsvári és székelykeresztúri Unitárius Kollégiumokban június 14-én tartották az évzáró ünnepélyt. Kolozsváron Bálint B. Ferenc lelkész, Székelykeresztúron Báró József esperes tartott áhítatot.

- A Brassai Sámuel Líceumban június 15-én tartották a ballagást. Az ünnepélyt dr. Rezi Elek teológiai tanár imája nyitotta meg.

- A brassói egyházközség temploma fennállásának 60. évfordulóját ünnepelték június 15-16-án.

Halottaink

Rostás Dénesné született Taar Ilona, néhai Rostás Dénes teológiai tanár-lelkész özvegye, életének 83. évében, Kolozsváron, április 1-én elhunyt. Április 3-án temették a Házsongárdi temetőben. A temetésen a lelkészi szolgálatot dr. Szabó Árpád főjegyző végezte.

Szabó Dezső nyugalmazott lelkész életének 72. évében hosszú szenvedés után június 7-én elhunyt. 1925. április 30-án született Kolozsváron. Teológiai tanulmányait a Protestáns Teológiai Intézetben végezte 1950-ben, 1950-től a lupény-vulkáni, a nagyajtai egyházközségben végzett lelkészi szolgálatot 1959-ig. 1959-től 1965-ig, mint politikai elítélt börtönbüntetést szenvedett. 1965-től a komjászegi, majd a kolozsvári egyházközség lelkészeként szolgálta egyházunkat. Tevékenyen részt vett a Keresztény Magvető szerkesztésében. Az Egyházi Képviselő Tanács és az Egyházi Főtanács tagja volt. Hűségese szolgálataért egyházunk megbecsülését érdemelte ki. 1993-ban betegsége miatt kényszerült nyugalomba. Június 11-én temették a Házsongárdi temetőben. A temetésen a lelkészi szolgálatot Török Áron sepsiszentgyörgyi lelkész végezte. A kolozsvári egyházközség nevében Bálint B. Ferenc lelkész, a testvérfelekezetek nevében Kiss Béla evangélikus főjegyző-lelkész és dr. Czirják Árpád római katolikus kanonok-érseki helynök húcsúztatták. A sírnál Török Áron fejezte be a szertartást.

Özv. Máthé Sándorné Sántha Gizella tiszteletesasszony, Máthé Sándor volt székelykeresztúri lelkész özvegye, május 12-én 67 éves korában Székelykeresztúron elhunyt. Temetése május 14-én volt. A temetési szolgálatot Báró József esperes-lelkész végezte.

Özv. Csongvai Lajosné Kiss Ilona tiszteletesasszony, néhai Csongvai Lajos nyárádszentmártoni lelkészünk özvegye, néhai Csongvai Attila szentgericei lelkészünk édesanyja július 5-én, 83 éves korában elhunyt. Marosvásárhelyen temették el július 8-án. A temetési szolgálatot ifj. Kozma Albert gyakorló segédlelkész végezte.

Isten adjon csendes pihenést eltávozott testvéreinknek!

KÖNYVSZEMLE

Márton Áron emlékkönyv születésének 100. évfordulóján. Szerkesztette: dr. Marton József. Gloria kiadó Kolozsvár, 1996. 248 l. + 16 l. képmelléklet.

Ha van az erdélyi magyarságnak olyan vezéregyénisége, aki századunk közepének legzivatárosabb évtizedeiben mindig megtalálta a helyes utat, aki mindig példát mutatott, s akinek az emlékéhez a legkisebb szennyfolt sem tapadt, akkor az Márton Áron. Az erdélyi római katolikusok sorrendben hetvennegyedik, de ma, mikor szenttéavatási eljárása is megkezdődött, kimodhatjuk, hogy eddig legnagyobb főpásztora volt. Ma már azt is látjuk, nem csak a katolikusoké, egyedül. Példát, mércét mutatott helytállásból minden felekezetnek, s bár követői többen is akadtak, az ő alakja vált szimbólummá. Pályájának legalább három olyan momentuma van, mely minden erdélyi magyar számára örök útmutatás. Az 1940. őszi bécsi döntéskor székhelyén marad, Dél-Erdélyben, vállalja az elnyomottak lelki erősítését. 1944. május 18-án a kolozsvári Szent Mihály templomban mondott papszentelési beszédében elsőként bírálja a zsidóság akkoriban megkezdett deportálását, sőt levélben is tiltakozik a belügyminiszternél. Így válik Észak-Erdélyben nemkívánatos személyiséggé, s így őrzi meg tiszta lelkiismeretét. Az 1940-es évek végétől hátran szembeszáll a kommunista hatalom egyház- és magyarellenes politikájával. A börtönt is inkább vállalja, de nem kér és nem alkuszik. Hat év fogságot, tíz év internálást áll ki, hogy megőrizze püspöksége autonómiáját. Mindháromszor kivételes erkölcsei nagysága nyilvánul meg.

Aki szavaival és tetteivel mindig az igaz ügyet szolgálta, az megérdemli, hogy neve iskola- és utcanévtáblákon szerepeljen, szobraival kései nemzedékeket figyelmeztessen, s hogy kötetek sora magyarázza a mának, mi is lehetett nagyságának a titka. Először Márton Áron két közeli munkatársa állított össze egyéniségét, de egész egyháza, hazarésze múltját is bemutató kötetet: Domokos Pál Péter (*Rendületlenül.* 1989.), P. Szőke János (*Márton Áron.* 1990). Mindkettő Budapesten jelent meg. Akkortájt mifelénk nem lehetett ilyen kötetek kiadására gondolni. Hiszen a megjelenést több évi szerkesztőmunka előzhette meg. Aztán elérkezett 1996, Márton Áron születésének centenáriuma, melyet az erdélyi katolikusok a püspök emlékévének nyilvánítottak, s február 12-én a kolozsvári Szent Mihály templomban – egykori püspökké szentelésének helyén – ünnepélyes szentmisével nyitottak meg. Erre az alkalomra készült el a legközvetlenebb erdélyi munkatársak írásait összegző *Márton Áron emlékkönyv.*

Az emlékkönyv sokarcú műfaj. Intézmények évfordulóira, élők és holtak kerek születésnapjaira szokták összeállítani. Nagy tudósok, professzorok sora hatvanadik-hetvenedik születési évfordulóján kapott olyan emlékköny-

vet, melyben életrajzát, művei jegyzékét tüntették fel, s a kortársak és tanítványok nagyjából közös témakörbe vágó dolgozatai tették ki a kötet javát. Néha egyházfőknek is kijárt az ilyen megemlékezés. Az igen magas kort megért, vagy már eltávozott egyének esetében az emlékkönyv gyakran életrajzi adalékokkal, dokumentumokkal, visszaemlékezésekkel, sőt versekkel is bővíthet. A rendelkezésre álló anyagtól, a szerkesztő belátásától függ, hogy mennyire tágítja a kötet kereteit.

Marton József a lehető legtágabban értelmezte az emlékkönyv műfaját. Bizonyára úgy vélte, hogy így minden igényű olvasó kap magának érdekes, építő olvasmányt benne, s a mozaikból úgy is kikerekedik Áron püspök személyisége, lelki nagysága. Nem átolvasásra, hanem bele-beleolvasására való ez a kötet.

A keretet talán a kötet vége adja meg. Az erdélyi püspökök névsora mellett 30 lapon közli azt a Marton József összeállította majdnem száz évet átfofó kronológiát, mely a millenniumtól a magyar és egyháztörténet nagy eseményei mellé felsorakoztatja a püspök életének mind nagyobb súlyt kapó adatait. Szinte érezhető, ahogy Márton püspök belenő a történelembe. Az 1940-es évek végétől a kisebbségi erdélyi egyházak sorsát meghatározó valamennyi fontosabb dátum itt található.

A kötetet Jakubinyi György érsek vezeti be Márton Áron jelmondatát értelmezve. A Szent Mártontól vett "Non recuso laborem" nem csak a "nem utasítom el a munkát", hanem a "nem vonakodom a szenvedéstől" jelentéssel is bír, s a püspök 41 évi szolgálata alatt mindkét értelmezésben hű maradt programjához. A mintegy negyven írás felcím nélküli, jóformán csak a tartalomjegyzékből kivehető négy egységre oszlik. S valójában néha alig magyarázható, hogy egyik-másik írás épp ide vagy oda került. Öt vers is tarkítja a kötetet.

Az első – mondjuk – fejezet Márton Áron életére összpontosít. A püspök 1939-es beköszöntő szövegével indul. Domokos Pál Péter a gyermekkort, Marton József a szemináriumi éveket, Szalay Jeromos a katolikus legényegyleti és népszövetségi szervező munkát mutatja be. Meghatóak Kacsó Júlia szociális testvérnek, a püspök utolsó gondozónőjének a testi szenvedésekkel teli hanyatló évekről szóló naplójegyzetei. A halál árnyékában született kör- és részvétlevelék, megemlékezések után a második fejezet tudományosabb hangvételre vált: 1938-ban megjelent, az új püspököt értékelő írások Venczel József, György Lajos és Bethlen Györgyné tollából. Ezekből derül ki, hogy Márton Áron mennyire példamutató és magával ragadó pap, kitűnő szónok, egész népnevelési rendszert kidolgozó pedagógus volt.

A harmadik fejezet, a vallomások- dokumentumok, emlékezések összefoglaló címet viselhetné. Eröss Lajos a püspök utolsó nyolc évének irodaigazgatója a hivatali ténykedéseket, a főpásztori döntéseket mutatja be. Azt a sokszor hangoztatott magatartásmintát: "elveinket nem adjuk fel, a kompromisszum nem kenyerünk, az udvariasságra viszont a szeretet kötelez". Lestyán Ferenc a püspöknek a papi hivatásról vallott elveit összegezi. "A jó pap példája messze világít, mint a tartóra helyezett mécses, és messze látszik, mint a hegyen épült város. Világít és épít ott is, ahol ő nem is sejt" – mondotta Márton Áron 1958-ban papszenteléskor. Elvárta, hogy papjai a népnek éljenek, ön-

megtágadók legyenek, és okosan tartózkodjanak a világiasságtól. Érdekes adatokat tartalmaz Szőke János írása Márton püspök és a Vatikán kapcsolatairól: püspökként mindössze négyszer utazhatott Rómába, a minimális érintkezést engedélyezték neki, de hűsége a Szentszékhez rendíthetetlen volt. Még korjellemzőbb Tyúkodi Mihály összefoglalója Márton Áron és a romániai többi katolikus egyházmegye kapcsolatáról: a szatmári is nagyváradi püspökségek történetébe nyújt bepillantást.

A negyedik fejezet újra a tudományosabb hangvételt érvényesíti. Kovács András a gyulafehérvári fejedelmi-püspöki palotát mutatja be, kár, hogy nem mellékelte illusztrációt. Bíró Vencel egy régi tanulmánya Erdély nevelő püspökeit veszi számba, Lestyán Ferenc Márton Áron "hűséges sorstársa", a hűségéért meghurcolt Ferencz Béni életének pár esztendejét vázolja fel.

A szerkesztő talán néhány (meg)emlékezést el is hagyhatott volna, a szerzők nevénel pedig közölhette volna a születési (esetleg elhalálozási) évszámot, s a pontosabbá tett címet, funkció-megjelölést. A munkatársak jegyzéke nem a lap aljára, hanem a kötet végére kívánczik. A kronológiában zavaró a jelen és múlt idejű fogalmazás váltogatása. Az ízléses kivitelezésű kötetet 18 fehér-fekete és hat színes fénykép gazdagítja.

Dr. GAAL GYÖRGY

ELŐFIZETŐINK FIGYELMÉBE!

A Keresztény Magvető előfizetési díja helföldön 6000 lej, melyet a lelkészi hivatal útján vagy közvetlenül az egyházi központban (Episcopia Unitariană, 3400 Cluj-Napoca, B-dul 21 Decembrie nr. 9) lehet befizetni.

Az előfizetési díj a nyugati országok részére évi 20 dollár.

